

Az önkormányzat mint alkotmánybiztosíték.

Írta: FERDINÁNDY GYULA.

Az állam belső elhatározásának formális megnyilvánulása a törvény. Az államnak ezt a szellemi ténykedését a törvényhozó hatalom teljesíti, de ez a cselekvés önmagában még nem létesíti azt a feladatot vagy célt, amelynek megvalósítására a törvény alkottatott. Egy másik állami erőnek kell érvényesülnie, mely állandó és folytonos munkásságával a törvénynek fogamatot ad, azt a való életbe átviszi. Ezt a működést a maga organismusával a közügyintézési hatalom teljesíti.

Ugyanis az állam a törvényekkel kitűzött különböző feladatok megoldására egy organismust szervez, annak tagjait közhatalommal ruházza fel, hogy azt a törvények végrehajtása kapcsán jelentkező, úgy az összességet, mint az egyes államtagekat érdeklő szükségletek megvalósítására kifejtsék. Mindazok az államtagek tehát, akik az állam részéről megbízást kapnak, hogy közhatalmi cselekvésükkel a közügyeket ellássák, közszolgálati szervek.

A közszolgálati szervek két csoportba tagozódhatnak. Az egyiket azok alkotják, akik a közszolgálati működést rendes életfoglalkozásként, élethivatásból teljesítik. Ezek a hivatalnokok. A közszolgálati szervek második csoportjába tartoznak a tisztségek viselői, akik szintén közhatalmat gyakorolnak, de ezt a tevékenységet rendes életfoglalkozásuk mellett és nem állandóan, hanem csak időnkint végzik.

A hivatalnokok és tisztviselők tehát egyaránt közszolgálatot végeznek, egy és ugyanazon állami közhatalmat gyakorolnak, egy és ugyanazon célznak: a közügyek intézésének szolgálatában állanak.¹⁾

¹⁾ V. ö. »Az önkormányzati alkalmazottak fegyelmi felelőssége« című tanulmányomnak (Budapest, 1912.) 25 lapjával.

Miként a jogállamnak egyik postulátuma az, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlásában az állam egész jogi népesége részesedjék, úgy a másik követelmény abban formulázható, hogy a közügyek igazgatásában szintén maguk az állampolgárok működjenek közre. Az önkormányzat ugyanis nem más, mint az államtagoknak a közügyek ellátására irányuló közhatalmi cselekvése, amelyet ők közkötelességből tartoznak teljesíteni. Az önkormányzat etikai alapja abban rejlik, hogy a törvényt az állampolgárok hozzák és azt ugyancsak a jogi népesség hajtja végre.

A közszolgálati szerveknek (hivatalnokok és tisztviselőknek) functioi az intézkedések. A közszolgálati organismusnak mind megannyi cselekvése mind megannyi intézkedés valamely concret ügynek a megoldására, valamely eredménynek a létesítésére. Ez az intézési működés önmagán belül két mozzanatra szakad. Az egyikre, mely a szükséglet kielégítésére irányuló hatósági akaratot tartalmazza, míg a másik a tényleges kiviteli tevékenység, amely a hatósági akarat fogantatásával az eredményt valóban létrehozza.¹⁾ A közügyintézési hatalom tartalmazza tehát a parancsolás jogát és jogot az állami parancsnak érvényt szerezni.²⁾ Ezek szerint az intézés kettős functiot foglal magában: 1. a közügyintézési akaratot; 2. az akarat végrehajtására irányuló cselekvést. Az egyik az elhatározási, a másik a kiviteli mozzanat.

Az önkormányzat gyakorolhatja a közügyintézési hatalmat teljesen, gyakorolhatja csak első részében. Minthogy az önkormányzat súlypontja azon az elven nyugszik, hogy azt a kényszer, amelyet a törvények megvalósítása érdekében az állampolgároknak el kell tűrniök, maguk az államtagok gyakorolják, az önkormányzat ott tökéletesebb, ahol a társadalom mennél teljesebben részesedik a kényszer alkalmazásában. A kényszer alkalmazása pedig nem mást jelent, mint az ügyintézés, azaz közhatalmi cselekvést az élet viszonyaiban jelentkező közügyekben a hatósági akarat létesítésére és annak tényleges kivitelére. Az állam tehát mennél több jogot biztosít polgárai részére a közügyek intézésében való részesedésre,

¹⁾ V. ö. a »Törvényhatósági jog« czímmel megírt munkám (Budapest, 1913.) 4. oldalán közölt fejtegetéssel.

²⁾ L. GNEIST R. »A Jogi Állam« 1875. 27. lapját. (F. T. B.)

annál inkább jobban érvényesítette és testesítette meg az önkormányzat valódi princípiumát.

Ezekből a szempontokból az önkormányzat elvei az angol »Selfgovernment«-ben domborodnak ki legszebben.

Az angol békebíró a király megbízása alapján rendes polgári foglalkozása mellett közkötelességből végzi a közügyek intézését, ezért a tevékenységért anyagi ellenszolgáltatást nem kap. De bár a békebíró ma is kinevezés folytán bírja és polgári kötelességből teljesíti tisztét, az angol önkormányzat az 1888. évi augusztus hó 13-án szentesítést nyert Local Government Act életbeléptetésével gyökeres változáson ment keresztül, mert az angol megye azóta az állampolgárok közönségének helyi szervezetévé alakult át.¹⁾ A békebírók eredeti ügyintézési széles hatásköre megoszlott a megyei tanács (county council) és a bekebírák, valamint az ezek által a kebelükből alakított közös bizottság (Joint Commitee) között. Továbbá a királyi kinevezés mellett érvényesülést nyert a választás rendszere is, amennyiben bizonyos grófsági hivatalnokokat a Joint Commiteek választanak. Ezek a választott önkormányzati szervek (a főjegyző, jegyzők, Coronerek, rendőr-főnök, egészségügyi hivatalnokok, a különböző felügyelők) a megye rendelkezése alatt álló és rendes anyagi ellátás mellett szolgáló hivatalnokok, akik a grófsági testületek akaratának kivitelére, a foganatosítására vannak hivatva.

A magyar önkormányzat bizonyos tekintetben az angoléhoz hasonló elveken épült fel, de mégis azzal a különbséggel, hogy a törvényhatóságok területén a közügyek intézését nem a király által kinevezett, hanem az állam meghatározott területén élő és szervezetbe tömörült állampolgárok és az általuk választott köztisztviselők teljesítik.

A magyar önkormányzat éppen úgy, miként az angol, aristokratikus intézmény, mely a rendi alkotmány idejében a középbirtokos osztályt alkotó nemességen nyugodott.

1848-at megelőzőleg a vármegyei congregatiokon való részvétel joga (sessio et votum) a nemességet illeti meg,

¹⁾ Lásd az angol önkormányzatról: »Verwaltungsrecht und Verwaltungsrechtssprechung im modernen England« von dr. OTTÓ KOELREUTTER, 1912. Tübingen. — »Englische Lokalverwaltung« von dr. JOSEF REDLICH, 1901. Leipzig. — CONCHA GY. »Az Újkori Alkotmányok« Budapest, 1888. - NÉMETH JÓZSEF »A helyi közigazgatás Angliában« Budapest, 1904.

amely osztálynak tagjai polgári kötelességből vállalták és teljesítették a köztisztviselői szolgálatot, rendelkeztek annak teljesítéséhez szükséges vagyonnal s szokásos nevelésük pedig magával hozta az arra való képességnek is a megszerzését. Bár már a XVI. században akadunk annak nyomaira, hogy a vármegyei tisztviselők teendőik ellátásáért – a jól teljesített szolgálataik jutalmazásaképpen – bizonyos anyagi ellenszolgáltatásban részesülnek és a tisztviselők eleinte bírságpénzket, majd napidíjakat kapnak, a taxákból sallarimumok, majd rendes dotatiók lesznek, melyeket a vármegyék tisztviselőik részére a házipénztárból fizetnek ki, 1848-at megelőző időben pedig már számottevő az a javadalom, melyet a tisztviselők a megyéktől húztak, még sem tekinthető a rendi alkotmány idejében a vármegyei szolgálat rendes életpályának, hanem olyan közszolgálatnak, amelyet a nemesek »nobile officium«-képpen kötelességből viselnek azért a tiszteletért és megbecsülésért, amelyben őket a társadalom munkásságuk kifejtéséért részesítette.¹⁾

Amiképp Angliában, azonképp Magyarországon is a megyék területén az intézés egész tartalmában – mindkét vonatkozásban – az önkormányzatot illeti meg. Angliában a közügyek intézésének és az intézkedések kivitelének a joga a Joint Committee, a megyei tanács, a békebírák és az önkormányzati testület által választott, annak rendelkezése alatt álló önkormányzati hivatalnokok hatáskörébe tartozik. A rendi alkotmány idejében, úgy az intézés, mint a kiviteli közigazgatási hatalom a vármegyék, illetve a megyei közgyűlések, nemkülönbén a kis gyűlések és a tisztviselők joga volt.

Hasonlóan a múlthoz, a mai népképviselői alapon álló törvényhatóságokat saját területükön a teljes közügyintézési hatalom illeti meg. Ugyanis a törvényhatósági intézmény lényege 1870., illetve 1886. óta is azon az elven nyugszik, hogy a törvényeket, a kormánynak a törvényhatósághoz intézett rendeleteit, nemkülönbén a törvényhatósági szabályrendeleteket és határozatokat maga a törvényhatóság, illetőleg ennek közegei jogosítottak és kötelesek végrehajtani. A közügyintézési hatalom súlypontja a törvényhatósági bizottságon

¹⁾ v. o. OSVÁTH GYULÁNAK »A magyar vármegyei szervezet« című tanulmányát, Budapest, 1913. 101-102. lapjait.

nyugszik, amelynek tagjai a közügyeket ma is ingyen, polgári kötelességből látják el, ennek a képviseletnek vannak alárendelve és annak tartoznak felelősséggel a közönség által választott, intézkedő és foganatosító hatáskörrel felruházott önkormányzati hivatalnokok.

Angliában a békebírákat a grófság első bírójának »Custos Rotulorum«-nak ajánlatára a korona nevezi ki. Daczára annak, hogy úgy a Custos Rotulorum, mint a többi grófsági tisztviselő királyi kinevezés alapján nyeri a közszolgálatra vonatkozó megbízását, a »Selfgovernment« a központi kormányhatalomtól mégis teljesen független. Ez annak tudható be, hogy a kinevezett grófsági tisztek közszolgálati cselekvésükért anyagi ellenszolgáltatást nem kapnak, a tisztségek elnyerésénél önző anyagi érdekek tehát nem játszanak szerepet. A tiszteletbeli tisztség nem hajhász kegyet, nem keresi existenciájának megállapítását, hanem hazaszeretetből vállalkozik a polgári kötelesség teljesítésére, az ily tisztség viselőjének a közszolgálat alóli felmentése senkit sem károsít meg polgári létében és nem is bántja őt mindaddig, míg az pártszemponctokból nem történik. Az önkormányzat a kormányhatalomtól való függetlenségre csakis azokban az államokban tehet szert, ahol – miként Angliában – az önkormányzatnak jogai és kötelességei a társadalomnak anyagilag független elemeire hárulnak.

Amíg az angol állam központjában a legszabadabb pártmozgalom hullámzik, addig a peripheriakon a korona kinevezésén alapuló összes tisztségek viselői – a falusi bírótól fölfelé – a pártoktól teljesen szabadon, egyedül az összeség érdekében gyakorolják a közügyintézési hatalmat. »Századok tapasztalata tanúsítja – mondja GNEIST¹⁾ – hogy a független társadalmi állás, a közügyek intézési jogának gyakorlása terén megszokott tevékenység és a helyi tisztviselők testületi szelleme az alkotmányküzdelmek közepette mindig fényesen kiállotta a próbát. »És az önkormányzatnak ez a függetlensége valóban a legtartalmasabb alkotmány-biztosíték.

A mi viszonyainkról ugyanazt mondani t. i., hogy a törvényhatóságnak közügyintézési cselekvése ment a pártpolitika befolyásától, merész dolog lenne.

¹⁾ L. GNEIST »Kreisordnung« (1870.) 32., 53. lapjait.

Hiszen megtörténhetik, hogy valamely törvényhatóság a tisztviselői állások betöltésénél nem a képesség és szolgálati érdem, hanem egyedül a pártpolitika érdekeinek szempontjából jár el, és mert a tisztviselőket politikailag megbízhatónak tartja, hivatali működésüket nem kíséri figyelemmel, velők szemben az ellenőrzést lazán, vagy egyáltalában nem teljesíti. Ez a helyzet azután a közigazgatásba is politikai szempontokat olt be és maga a törvényhatóság is ekként kiengedi a közigazgatás súlypontját a maga lába alól és háttérbe szorítja a jó közigazgatásnak alapfeltételét, a pártatlanságot. Igaz, hogy az önkormányzati hivatalnokok többé-kevésbé mindannyian a főispán útján a központi hatalomtól függnék; de éppen azért, mert ők a vármegye területéről el nem mozdíthatók és mert őket a velők rendelkező vármegyei közönségek választják és léptetik elő, első sorban a törvényhatósági bizottsággal állanak szoros függőségi viszonyban. Az önkormányzati tisztviselőknek ez a kettős függőségi helyzete sokszor nagyon nehéz küzdelmek elé állíthatja az önkormányzati hivatalnokokat, bár rendszerint függetlenebbé teszi őket azoknál, akik egyedül a központi kormánytól függnék.

Úgy az angol, mint a magyar nemzet, a grófsági, illetve törvényhatósági intézmény keretében biztosított jogainak gyakorlásával jelentékeny hatalom-mérséklést fejthet ki a központi kormányhatalommal szemben. Ez az oka annak, hogy a magyar közvélemény mindezideig szívósan ragaszkodott az ősi vármegyei intézményhez, amelyet kifejezetten alkotmánybiztosítóknak tartott. Alkotmánybiztosítóknak abból a szempontból, hogy a vármegye jogai birtokában tartalmaz nemzeti erőforrást alkot, amely táplálja és fentartja a nemzeti eszméket, közérzést és a hazafias szellemet.

Ha figyelemmel kísérjük Poroszország önkormányzati szerveinek hatáskörét¹⁾, azt látjuk, hogy ott az önkormány-

¹⁾ A porosz önkormányzatról lásd FRITZ FLEINER. »Institutionen des Deutschen Venvaltungsrechts« című munkáját Tübingen 1912. (87-115 lapokon); KMETTY KÁROLY-nak mély tudással s finom elmével megírt kiváló tanulmányát: »A Porosz Közigazgatási Reformról« (Budapest 1891); továbbá Érdekes tanulmányt írt KRISZTICS SÁNDOR »Járási Önkormányzat Poroszországban és a Magyar Közigazgatási Reform« címmel a »Városi Szemle« 1914. áprilisi számában. (L. ott 166-197. lapok.)

zati ügyintézés keretében teljesen el van választva a határozás a foganatosítástól Ugyanis a határozatok hozatala az önkormányzati testületek (igazgatási bizottságok) hatáskörébe van utalva, míg a végrehajtás még a belügyekben is a király által kinevezett rendszeres fizetéssel ellátott hivatalnokoknak a joga.

A porosz önkormányzat gerincze a járási intézmény (Kreis). A járás önálló igazgatási szerte; nem más, mint egyesülése a községeknek önkormányzat céljából (Kommunalverband zur Selbstverwaltung). Önálló jogi személyiség, melynek feje és elnöke a Landrath, kit a belügyminister előterjesztésére a király élethossziglan nevez ki. Az ügyintézés súlypontja azonban főleg a járási választmányon (Kreis-ausschuss) nyugszik. Ez egy testületi hatóság, amelynek tagjai eskü és fegyelmi felelősség alatt polgári kötelességből szolgálnak, közhatalmi megbízásukat választás útján nyerik. A kiviteli hatalom azonban minden ügyben a királyi hivatalnok (Landrath) hatáskörébe tartozik.

Érdekes szervei a közügyintézési hatalomnak az »Amtsbezirk«, amelyek több falusi községnek vagy önálló birtoktesteknek szerves kapcsolatai; önálló jogi személyiséget alkotnak ügyintéző hatáskörrel felruházva. Az Amtsbezirk élén nem királyi hivatalnok, hanem kinevezett önkormányzati tisztviselő, Amtsvorsteher áll, kit a járásgyűlés javaslatára a tartományi elnök (Oberpräsident) hat évre nevez ki. Ingyen, polgári kötelességből látja el tisztét, fegyelmi felelősség alatt szolgál. Intézkedik főleg rendőri ügyekben, de kiviteli hatalmat is gyakorol, végrehajtja a felsőbb rendőrhatalóságok, a községi köri választmány és a saját intézkedéseit.

A porosz önkormányzat főleg a tiszteletbeli hivatalon, újabban¹⁾ még a különböző községi egyesüléseken, szövetségeken (Zweckverband) nyugszik, amelyek egy-egy meghatározott communális feladat megoldására alakulnak.

Miután a tiszteletbeli hivatal eléggé terhes kötelességeket ró az állampolgárookra, azt csak oly polgárok viselhetik, akik kellő anyagi erővel, jövedelemmel rendelkeznek, mely rendes

¹⁾ A »Zweckverbandsgesetz« az egész porosz királyság területén 1911. október hó 1-én lépett életbe.

polgári foglalkozásuk mellett még megengedi a közügyekkel való foglalkozást. Poroszországban tehát éppen úgy, mint Angliában, az önkormányzat jogai és kötelességei a társadalomnak anyagilag független elemeire hárulnak. A közügyintézési hatalomban jelentékenyen részesednek a porosz önkormányzati személyiségek és tisztviselők, tevékenységük főleg a határozásban, az ügyintézésben merül ki, melyet a különböző igazgatási bizottságok keretében gyakorolnak, míg a kiviteli hatalom a királyi hivatalnokok hatáskörébe van utalva.

A porosz önkormányzatban határozottan sem a választási, sem a kinevezési rendszer nem domborodik ki, a tiszteletbeli hivatalnokokat hol választják az önkormányzati testületek, hol kinevezi azokat egy magasabb hivatásos királyi hivatalnok. A lényegét nem az alkalmazásnak a módja, hanem a jogállás és hatáskör adja meg s az a körülmény, hogy az önkormányzati tisztviselők a tiszteletbeli hivataloskodás jellege folytán függetlenek és pártatlanok és egyedül a törvénynek szolgálói. Poroszországban lüktető és pezsgő önkormányzati életet teremt ezenkívül az önálló ügyintézkedési hatáskör és a feladatok megoldására szolgáló tartalmas gazdasági hatalom.

Nálunk az ügyintézkedési hatáskör és a gazdasági hatalom rendkívül korlátolt, mindkét irányban a kormány gyámkodása teljes tartalmú. A vármegyét szabad mozgásában állandóan korlátozza a kormány ügyintéző főhatóság a s az a tény, hogy a vármegye saját feladatainak megoldásában állandóan a kormány anyagi támogatására van utalva.¹⁾ Ez a helyzet az állampolgároknak a közügyek intézése iránti közönyt mindinkább általánosabbá teszi. Érthető tehát, hogy ma csakis a törvényhatóságokat megillető politikai hatáskör, a választási jog és az önálló kiviteli hatalom azok a tényezők, amelyek a törvényhatóságokban a közélet iránti érdeklődést felkeltik és ébrentartják.

A tervbe vett közigazgatási reform kapcsán a választási jog s a kiviteli hatalom megszűnik és a törvényhatóságok hatásköre jelentékenyen csorbulni fog, ugyanis meg fog szűnni

¹⁾ L. e. kérdésről a Szemle 1913. évi májusi és júniusi számában »Felülvizsgálat az önkormányzatban« cím alatt megjelent tanulmányomat.

a törvényhatóságoknak ama joga, hogy a törvényeket, kormányrendeleteket, a törvényhatósági szabályrendeleteket és a határozatokat a törvényhatóságok és választott közegeik hajtsák végre, mert mindezt a kiviteli cselekvést a királyi szervek fogják végezni.

Amennyiben az 1886: XXI. t.-cz. 20. §-a jelenleg kiveszi a törvényhatóságoknak végrehajtási kötelezettsége alól a meg nem szavazott adók és újonczok tényleges kiszolgáltatására vonatkozó kormányrendeleteket, a nemzeti közvéleményben aggodalmas nyilatkozatok hangzanak fel, hogy alkotmányvédelmi szempontból a vármegyék önálló foganatosítási jogának megszűnésével jelentékeny jogvesztés fogja érni az országot. Ez a kérdés azonban a királyosítás életbe léptetésével szerencsésen megoldható, ha törvényhozási úton a közigazgatási reformmal kapcsolatban a közszolgálati szervek engedelmességi kötelezettsége szabatos jogi megállapítást nyer. Ugyanis a közszolgálat a jogállamban csakis a jogi uralom biztosítására szolgáló intézmény közszolgálati szervek cselekvésében csakis a törvénynek szabad és kell megvalósulnia. A közszolgálati szervezet tagjai a törvényben rejlő állami elhatározásnak kivitelére vannak hivatva, amiért a meg nem szavazott adók és újonczok kiszolgáltatását kívánó felsőbbség! akarat megvalósítását hivatali cselekvésükkel elő nem segíthetik, mert különben hivatásukkal jönnek összeütközésbe és a jogállam legegységesebb törekvéseit hiúsítják meg, a jogi akarat helyett a kormány tényleges akaratát hajtván végre. A közigazgatási reform kapcsán a jogállamnak és közszolgálatnak, mint jogi intézménynek érdekei szükségessé teszik tehát annak törvényi kimondását, hogy a közszolgálati szervek az országgyűlés által meg nem szavazott adók és meg nem ajánlott újonczok tényleges kiállítására vonatkozó felsőbbégi rendeletek végrehajtásánál a hivatalnoki engedelmesség alól fel vannak mentve, eme passiv magatartásuk miatt felelősségre nem vonhatók, ha pedig ily rendeleteket mégis foganatosítanak, azzal hivatalos hatalommal való visszaélés bűntettét követik el. Ekként a királyi szervek foganatosító tevékenységének is korlátja a jogállam érdekében helyesen volna felállítva és alkotmányjogi szempontból is minden aggály el volna oszlatva.

A törvényhatóság hatáskörét a kormány esetleges túlkapásaival szemben hatályosan biztosítják az 1907. évi XL.¹⁾ és LXI. t.-cikknek, amelyek a törvényhatóság cselekvési sza-

¹⁾ CSEKEY ISTVÁN »Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték« című, a Szemle januáriusi számában (1. a 29. oldalon) megjelent tanulmányában a közigazgatási bíróság hatásköréről szóló 1907. LX. t.-cikknek alkotmányvédő és közigazgatási jelentőségét fejtegetve azt állítja, hogy a »törvény eltörli az 1886: XXI. t.-cz. 65. §-át, vagyis a főispánnak rendkívüli hatalommal való felruházását.« Ez a kijelentés tévedés. Ugyanis az 1886: XXI. t.-cz. 65. §-ának tartalma nem egy és ugyanaz a főispán rendkívüli hatalmára vonatkozó rendelkezéssel. A főispán rendkívüli felhatalmazásáról az 1886: XXI. t.-cz. 64. §-a intézkedik, amely szerint, ha a törvényhatóság első tisztviselője törvényes kötelességét megszegi vagy pontosan nem teljesíti, a ministerium felhatalmazhatja a főispánt, hogy a törvényhatóság mindazon tisztviselőivel és közegeivel, akikre a végre nem hajtott rendelet végrehajtásánál szüksége van, közvetlenül rendelkezhessék. Ebben az esetben az önkormányzati tisztviselők a főispánnak a végrehajtásra irányuló rendeleteivel szemben feltétlen engedelmesre vannak kötelezve. A törvény 65. §-a azután a főispán felügyeleti és fegyelmező hatalmát tárgyalja, amelylyel a főispán a neki nem engedelmeskedő alkalmazottakkal szemben élhet. Ide tartozik a vizsgálat, a felfüggesztés és az elmozdításnak a joga. A kivételes hatalomról tehát a 64. §., a miniszteri akarat érvényesítésére szolgáló és a főispánt megillető kényszerítő eszközökről pedig a 65. §. rendelkezik.

A közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről alkotott 1907: LX. t.-cz. 23. §-a, az 1886: XXI. t.-cz. 65. §-ának azt a pontját törli el, hogy a főispán a nem engedelmeskedő tisztviselőket (közégeket) elmozdíthatja és véglegesen helyettesítheti. Nem törölte azonban el sem a kivételes hatalomra, sem pedig a főispán vizsgálati és felfüggesztési jogára vonatkozó rendelkezést, sőt az 1907: LX. t.-cz. 18. §-a világosan kijelenti, hogy, ha a törvényhatóság valamely rendelet, határozat, intézkedés végrehajtása körüli törvényes kötelességét elmulasztaná, vagy megtagadná, az 1886: XXI t.-cz. 64. §-ában körülírt felhatalmazásnak van helye. A kormánynak tehát az a joga, hogy a maga akaratának érvényesítéséhez a közigazgatás érdekeinek védelmében rendkívüli hatalmi eszközöket igénybe vehessen, illetve különös meghatározott esetben a kiviteli hatalmat a törvényhatóságtól elvonja és a főispánra ruházhassa, tényleg ma is fennáll. A törvény mindössze a főispánnak rendkívüli fegyelmező hatalmát szüntette meg, amely szerint ő 1907 óta a nein engedelmeskedő tisztviselőket »ad nutum« állásuktól meg nem foszthatja.

CSEKEY tévedése annál is inkább helyreigazításra szorul, mert ő azt a Szemle májusi számában megjelent és előbbi tanulmányában foglalt hibáit helyreigazítani törekvő közleményében is elköveti, amikor ezt írja (1. 375. lap), a helyes szöveg így szól: »Végre eltörli a törvény az 1886: XXI. t.-cz. 65. §-át, vagyis a főispánnak a rendkívüli hatalommal való felruházását.«

badságát és jogállását a független bíróság védelme alá helyezik. Ennek a gyakorlati jelentősége a jövőben különösen akkor fog kidomborodni, ha a törvényhozás gondoskodni is fog arról, hogy a törvényhatóság ügyintézési szabadsága teljessé váljék, a kormány ügyintézési főhatósága pedig korlátolt legyen. Azaz a törvényhatóság az érdekeltségi körén belül támadható ügyekben teljes önállóságban létesíthesse a maga akaratát, amelyet a kormány czélszerűség szempontjából felülvizsgálata alá sohasem vonhasson. Biztosítani kell továbbá a törvényhatóság részére azt a jogot, hogy a saját feladatainak a megvalósítására kellő gazdasági hatalommal rendelkezék. Az önkormányzati intézmények az önálló gazdasági berendezkedés mellett a jó és megbízható vidéki közigazgatás megteremtésére alkalmas szervekké válhatnak és a tartalmas ügyintézési hatáskör gyakorlásával megteremthetik a lüktető élettel teljes, önkormányzatot. Szabad ügyintézés és önálló gazdasági hatalom nélkül önkormányzatról még beszélni sem lehet.

A jognak uralmát nem az biztosítja és tartja fenn, hogy a jogi népeesség jó törvényeket hoz, hanem az az erkölcsi tényező, hogy a jog iránti érzék minden egyes állampolgár lelkében él; a jog tisztelete pedig az által ébred fel a társadalomban, ha azt a kényszert, amelyet a törvények, illetőleg a jog uralmának megvalósítása érdekében maguknak az állampolgároknak el kell tűrniök, mennél teljesebben maga a társadalom alkalmazza. Az állampolgároknak a közügyek ellátása körüli szabad és ingyenes tevékenysége párosulva a feladatok megoldására szolgáló gazdasági hatalommal, beleoltja a polgárokbá a szabadság és a jognak becsülését, megszoktatja őket az összesség érdekében közkötelességeket végezni, a szabad intézményeket megbecsülni és az egyéni szabadságot tiszteletben tartani. Az önkormányzati életben megszokott tevékenység és függetlenség fejlesztheti ki a nemzeti közszellemet, a józan politikai belátást és ekként mind megannyi biztosítékot teremthet az alkotmánynak hatályos védelmére.

Társadalmi collectivismus.

Írta: MÉSZÁROS LAJOS.

Ma már általánosan elismert tény, hogy az állam és társadalom szerves összefüggésben vannak egymással és a politikai alakulások egyszerű visszatükröződései a társadalmi élet adott szükségleteinek és kívánalmainak. Ha széttekintünk a különböző nemzetek politikai életén, mégis azt fogjuk találni, hogy nem mindig és nem mindenütt egyformán elégtetnek ki a társadalom összes rétegeinek szükségletei; más szóval a társadalom egy része életérdekei megvalósítására közvetlenül magára van utalva.

Az állam nem az egész társadalom. Az államban a felmerülő szükségletek közül csak azok elégtetnek ki, melyek az uralkodó társadalom nagy többségének és a hozzájuk fűzött létérdekeinek úgy gazdasági, mint szellemi tekintetben kedvezőek.

Ha igazi képét akarjuk nyerni annak, hogy a társadalom egy-egy osztálya, rétege, vagy foglalkozás és hivatal szerint elkülönült csoportja mennyi erőt, értéket képvisel, valamint azok mennyi életérdekét valósítja meg az állam, csak azokat az eszméket, irányokat és felhangzó kívánalmakat kell ismernünk, melyeket ezen társadalmi egységek feltüntetnek. Ezek kifejezői: a politikai pártok és az érdekhatalmi szervezetek, mint a társasegyletek, érdekképviselőek stb., azok gazdasági és kulturális megnyilatkozásában.

A fejlődés irányelve mindinkább a társasélet előnyeinek, a társulás és ezzel a szociális érzék növekedésének felismerésére vezet, amely politikai hatásában mint tiszta demokrácia és mint »társadalmi collectivismus«, azaz az öntudatosan alakított társas kapcsolatoknak osztály közötti szerves össze-

függése által, a mai uralkodó és kiváltságos társadalommal szembehelyezkedett eszmeirány-, tömegmozgalom és haladás-törekvés jelenik meg.

Az emberiség polgárosodásának sajátos ténye, hogy a fejlődés törvényszerűsége előbb a szellemi mozgalmakban, a szellemi élet irodalmi, politikai, művészeti stb. tüneteiben nyilvánul, mint az anyagi alapon nyugvó organismusokban. Előbb születik meg a szellemi élet társas egysége, közössége (pl. bizonyos irodalmi egyesületek, politikai irányzatok, művészeti irányzatot szolgáló társulatok stb.) mint a gazdasági indokokra helyezett társadalmi szervezkedés.

Mindenki tapasztalatból tudja, hogy a kor szükségletei előbb eszmék alakjában jelennek meg és nyernek szűkebb, csupán társas kapcsolatot, azután válik a kiskörű szervezetből nagykörű kapcsolat, fejlődik a társadalmi alapokon nyugvó és többé már nemcsak szellemi tekintetektől, de az illető társadalmi szervezet, majd kulturális (pl. a gyermekvédő liga), majd tisztán politikai (pl. a választói liga), végül reális értékeitől vezetett érdekképviselő. Ilyen pl. a kereskedelmi és ügyvédi kamarák, az állami köztisztviselők orsz. egyesülete stb.

Az ekként létrejött fejlődési termék igen gyakran nyilatkozik a pártok alakjában és felfogásában és, – ami érdekes körfolyamat – a fejlődés kezdetleges és legmagasabb változatában valamely politikai párt, egy-egy társadalmi réteg törekvéseinek és érdekhatalmi szükségleteinek kifejezője.¹⁾ A társadalmi fejlődés magasabb, habárcsak átmeneti állapota, az osztályharcz alapján való szervezkedés. Ez azonban, mint-hogy bebizonyíthatólag csak a munkásosztályra szorítkozhat, nem válhat az uralkodó társadalommal szemben folytatott anyagi és gazdasági érdekhatalmi küzdelmében hatalmi tényezőjévé sem az egész középosztálynak, sem valamely rétegének.

¹⁾ Az ipari muakástársadalom szellemi és anyagi érdekhatalmi szükségleteit a szociáldemokrata-párt képviseli; az angol középosztályt a jelenlegi liberális-párt, amely már a fejlődés legmagasabb fokát jellemzi, mert egy számos osztály egyetlen politikai párt mellé sorakozását jelenti. Nálunk az egyes társadalmi rétegeknek még nincs kifejezett parlamenti képviselője.

Épp ezért, mert a középosztály a legkülönfélébb elemeket foglalja magában, a munka, foglalkozás és hivatás szempontjából számos társadalmi csoportra oszlik, igyekszik – folyvást emelkedő irányt mutatva – egy-egy kisebb érdekkörön belül szervezkedni és ezen érdekhatalmi szervezetek közös és együttes összekapcsolása által, nagykörű érdekképviselletté tömörülni. Ezen törekvésében találkozik a munkásosztálylal s érdekszövetségre lépve, egyesülhetnek a közös, gazdasági változást kívánó harc technikai kivitelében.

A társadalmi collectivismus lényege épp abban áll, hogy az osztályok közötti exclusiv válaszfalak ledöntésével, a közös életérdekhez fűzött társadalmi csoportok együttes sociálpolitikai munkára lépnek. A feladat és az öntudatos szervezkedés kettős irányú; egyrészt: a saját érdekek képviselése s hasonló érdekképviselletekkel való szövetkezés; másrészt: a szervezet tagjain belül, kulturális, sociális és szellemi erkölcsi működés végzése. És ebben van a társadalmi collectivismus jelentősége s igazi értelme. Nem csupán merő anyagiakat képviselő működési mód az, de a nemzeti élet és a nemzeti eszme követelményeinek megfelelő szervezkedés, amely egyfelől tagjainak érdekhatalmát, másfelől az általános nemzeti érdekeket is előmozdítja avval, hogy jogok követelése fejében kötelezettséget vállal az egész társadalom javára. A társadalom az az állapota, amidőn az öntudatosan felismert és determinált részérdekeket egy-egy munka, foglalkozás és hivatás szerint egységes társadalmi csoport a maga körében megvalósítani törekszik és e törekvésében nem számítván az állam támogatásával, saját erejével munkál közre, miközben egyidejűleg az államot – mint nemzeti organismust – »kiszolgáló« munkálkodásával kulturális téren támogatja, ez az »önsegélyen alapuló társadalmi szervezettség« állapota. Az a működés pedig, amelyet ez irányban kifejt: a társadalmi collectivismus, azaz a materiális javak magán tulajdonjogi rendszere mellett a szellemi javak collectivvá tétele. A szellemi vezetés egységesítése és együttsége folytán olyan összeműködés biztosítása a cél, amely a szellemi javaknak közkinccsévá tétele által (a belátás s célszerűség eszközeivel) a felvilágosultságot akként neveli, hogy az nagy erkölcsi hatalmat képviselvé az államot a maga érdekeinek elismerésére és ezzel

a nemzeti érdekek egy részének intézményes felvételére kényszerítse.

A társadalom illetően collectiv munkája a közérdekeltségben, az úgynevezett »collectiv tudat«-on nyugszik és kifelé, mint az alapul szolgáló életérdeknek az egyéni önös érdekekkel azonos kapcsolata nyilvánul, amelynek lélektani motívuma: a collectiv együttérzés. Ugyancsak a politikai kivetítése ezen tényállapotnak a cselekvési egység és a zárt egésként való fellépés más társadalmi szervekkel szemben.

Fejtegetéseink során annak a megállapítására jutottunk, hogy a társadalmi fejlődésben az a mozzanat észlelhető, amely egy-egy társadalmi réteg tudatos szervezkedése alapján az egész társadalmat érdeklő működésben nyilvánul, amelyet mi társadalmi collectivismusnak neveztünk és amely az állam-társadalmi élet berendezkedésében, az egyéni érdekeknek a közérdekekben való új elhelyezkedése által új fejlődési fokozatot és evvel új culturalis jelentőséget mutat.

A társadalom ilyen irányú működése főképpen a középosztály rétegeiben nyert szervezést. Ez nagyon is érthető. Ennek az osztálynak gazdasági állapota, culturalis igényei, szükségletkielégítési kívánalmainak folyvást szaporodó iránya egyrésztől, másfelől legnagyobbbrészt fix és kötött jövedelme folytán előálló gazdasági kiszolgáltatása az uralmon levő osztályoknak, továbbá a felsőbb osztályoknak az alsóbbak iránt tett engedmények fejében ezen osztály rovására való kárpótlása ezt a mindenhol nyomott és úgyszólván kizsákmányolt osztályt a gazdasági élet »étappetampon«-jává tette. Nem csekély mértékben a személyes szolgáltatások értékének alászállása, a megélhetési standard emelkedése ellenére azt eredményezik, hogy a létminimumra helyezkedett társadalmi rétegek az »önsegítség« elvét követik, miután az a segítség, amelyet az államtól várhatnának, a legkülönfélébb politikai gazdasági tényezők befolyása folytán elmarad vagy nem kielégítő minőségben és mennyiségben jelentkezik. (Példa rá: a tanítók mozgalma.)

Épp ezen tényezők befolyása készíti a középosztály elemeit oly irányú szervezkedésre, amely az általunk az előbbieken kifejtett működést eredményezi. Az a tény, hogy a szükségletek kielégítése azok minél jobb, több és hatályo-

sabb szervezése csak az illető életérdekre szorulóknak bizonyos tekintetben zárt egész csoportjában eszközölhető a lehető gazdaságosan, maga után vonja a szervezkedés mikéntjét. A szükségletek egyszerű halmaza egyszerű szervezetet kíván, azok bonyolult és úgy az anyagi javakból, mint a szellemi kívánalmaknak értékül való fellépéséből összeszótt fokozódása sokoldalú tevékenységre és messze kiható folyamatok létesítésére megkívántató szervezetet igényel. Ennek a folyamatnak a mikéntje, – csak egész röviden érintve, – az, hogy először az egyének a közösen felmerült és alapul szolgáló életérdek szerint »rendi szervezet«-be tömörülnek a mai modern értelemben véve, értvén alatta egy-egy foglalkozás, hivatás és munkarendeltetés szerinti csoportosulást, azután »kari szervezetet« alkotnak, vagyis ugyanazon foglalkozási ágon belül bizonyos specialis foglalkozások szerint alakulnak ki. Példa lehet a hivatalnoki »renden« belül az állami tisztviselők »kara«, amelynek nagyarányú, fentebb vázolt működési irányát már észlelhetjük. Így jönnek létre az érdekhatalmi képviselők, azaz egy-egy karnak öntudatosan szervezett és közös elhatározással fenntartott hatalmi szervezete: renddé váló tömörülése. Amint azonban a társadalmi egységek és szervezetek túllépik a maguk egyénei számára és érdekeik kielégítésére fordított, önösségen alapuló munkálkodásukat és a munkamegosztáson alapuló többi társadalmi, tehát végeredményképp nemzeti, értéktermelésben részt vesznek, akkor épp ezen működésük folytán a társadalmi collectivismus jelensége áll elénk.

Innen van, hogy ahol a gazdasági élet fejlett, ott társadalmi problémák vannak, ahol pedig a társadalom az a része a létérdekére vonatkozó problémákkal foglalkozik és a ráeső társadalmi munkát elvégzi, ott kifejlődik a gazdasági alapon nyugvó cultura, amely a politikai életet akként determinálja, amint az a nemzet többsége jóvoltának és az egész társadalom minden irányú érdekének megfelelően.

Ebben a folyamatban sem az állam, sem pedig az uralkodó osztályok, hanem a feltörekvő, gazdasági létalappal bíró társadalmak játszik a főszerepet és jelentik a nemzeti érdekek kívánalmait, ennek általán ki-, vagy ki nem elégitett voltát és hiányait. És itt van jelentősége a társadalmi szer-

vezettség adott állapotának, vagyis annak, hogy az egyes társadalmi szervezetek miképpen elégítik ki tagjaik érdekét, hogyan cooperálnak egymással és főként, hogy a saját szükségleteik kielégítése közben, minő nemzeti érdekeket szolgálnak, hogy támogatják az államot, mint nemzeti szervezetet működésében.

Minél jobban vannak a karok és rendek szervezve, – mint mondani szokás »associalva«, – mentől több társadalmi érdek elégített ki, annál bizonyosabb, hogy azok számbelileg is nemzeti érdeket képviselnek. Arról, hogy a társadalom collectiv munkája minő politikai eredményeket hoz létre, még .szólunk, itt csak azt említjük meg, hogy a középosztálynak ez a szükségszerű fejlődési 'folyamata folytonos cooperatiot teremt az alsóbb és felsőbb osztályok socialpolitikájában és végtére – ahová a fejlődés irányul – az osztályok közti harc kiegyenlítésére vezet a társadalmi munkának nem többé osztálypolitikai alapon, hanem hasonló életérdekek osztályközi, szerves kapcsolása és együttes szervezése útján. A fejlődésnek ez a phasisa már a múltban az ideig-óráig tartó politikai szövetkezésekben nyilvánult, de a collectiv tudat terjedő erősbülésére, az alkotó socialis munka realisálására jellemző, – és ennek kezdete a mi korunk, – a »polgári syndicalismus« fejlődése, amely ma, mint társadalmi collectiv működés, a középosztály syndicalista irányú törekvéseiben és mozgalmában talál kifejezésre.

Így hazánkban is az állami tanítók legutóbb lezajlott szervezkedési mozgalma, valamint az állami tisztviselők érdekképviselői intézményének megalakítása, nagykorú és belterjes munkaprogramm vállalása, mind bizonyítja az öntudatra kelt egyes köztisztviselői karoknak egy renddé való tömörülés fejlesztését, ennek alapján egyetlen rendi syndicatus, vagy érdekszövetség kialakulását. Bizonyítja azonban ugyancsak ezen alakulat, hogy a társadalmi szervezetek saját érdekeik szolgálata, minél tökéletesebb szervezése céljából positiv társadalmi működést is végeznek, amely már nemcsak a rend önös érdekeit van hivatva kielégíteni, hanem egyúttal az egész társadalom, a nemzet javára is munkál. Hacsak azt vesszük tekintetbe, hogy egy-egy kar a propaganda terjesztése érdekében minő cultureszközöket vesz igénybe (pl. szaklap, ön-

képző-tanfolyamok, tanulmányi díjak, stb.) már eléggé bizonyos, hogy az az egész társadalom javára is van és hogy a végzett munka collectiv természetű. Maga az eredmény a társadalmi értékjavak termelésében találja jelentőségét és ezzel a társadalmi collectivismus igazi jelentőségét mutathatjuk ki, amely újból mint a szűkebb társadalmi érdekek természetes alapja s működés módja szerepel és folyvást, mint a közös érdekek irányában való munkálkodás irányelve mutatkozik.

A fejlődésnek az a folyamata, amelyet jellemeztünk, vagyis a társadalmi csoportoknak öntudatos szervezetté alakulása, karokká és rendekké tömörülése, a rendeknek érdekhatalmi képviselőként való kialakulása, mint tényleges és tevőleges gazdasági s kulturális munka, a mondottak után kettős politikai jelentőséggel bír. Egyfelől határozott gazdasági és kulturális tartalmú jogi személyek alakulnak ki, amelyek bizonyos közjogi jogszabályozást kívannak, másfelől pedig az érdekképviselők az államéletben elfoglalt fajsúlyuk és színvonaluk szerint a jogpolitikai kérdésekben és a nemzeti hatalom irányításában befolyást gyakorolnak.

A társadalmi egységek (communaute) kialakulása, tulajdonképp visszatükröződése az egész társadalom fejlődésének. Az, ami az embereket a társas kapcsolatokba készíti, t. i., hogy a létért való küzdelemben a társadalmi együttélés által erejüket megsokszorozzák, bizonyos mértékben az egyéni szabadság feláldozásával jár, hogy helyébe a közakarát és a közszabadság lépjen, az történik lényegileg a karok és rendek kialakulásánál. Amint az állam így fejlődött, aképpen a szervezett társadalmak kebelében is újból és folyvást szerepel a társadalmi értékek és érdekek differentiatiója és azok érvényre jutása az emberi cselekvőség minden terén. A cél a gazdasági életnek megfelelő politikai szervezet, a gazdasági és politikai tényezők célirányos összekapcsolása. Az csak természetes, hogy a politikai élet az adott társadalmi coexigenciák természetétől függ és pedig mennél öntudatosabb és szervezettebb annak formája, annál inkább, a társadalmi szervezetek, a politikai szerkezetet determinálják.

Az a kérdés merül fel, vajjon ilyen társadalmi egységek

nem törnek-e egyoldalú politikai hatalomra, avagy nem válnak-e állammá az államban? Amint mondtuk, a fejlődés magas fokán az egy rendhez tartozó karok renddé alakulása már mindenesetre hatalmi szervezet is és annak kétségtelenül politikai jellege is van. Ugyancsak a fejlődés alacsony fokán a társadalmi egységek kizárólag politikai fontossággal bírnak. Tény az, hogy mikor a kari érdekképviselő csak politikát űzött (pl. a czéhek, hansák, gildék, nemesség, papság stb.) saját érdekei romlását idézte elő. A politikai hatalomszerzésre irányított meddő gazdasági törekvés megőrizte e szervezetek tulajdonképpeni eredete és létjogosultsága alapját.

Ebből két megállapítást nyerünk. Először, hogy a kari szervezet lényegével ellentétben áll annak valamely határozott politikai programra való helyezése, illetőleg párthoz csatlakozása; másodsor, hogy a fejlődés viszont szükségképpen készíti a már egy renddé szervezett karokat olyan politikai állásfoglalásra, amely a rend összérdekeinek, hivatásszerű rendeltetésének megfelel, egyszóval nem pártpolitikai, hanem országos érdekű nagy kérdésekben való állásfoglalásra. Ez annyit jelent, hogy az illető rend a pártkeretek felett, saját programja alapján áll, azaz a rend maga egy különös politikai állásfoglalás is; a dolog természete szerint a rend maga a párt. Így van ez a legkifejezöbben Angliában, ahol a munkások »trade-union«-jai kész politikai programot foglalnak magukban és politikailag mint munkáspárt jelennek meg. Ugyancsak a középosztály legtöbb rendje és kara a liberális programot vallja.

Általában egészséges jelenségnek mondhatjuk azt, ha a spontán érdekekből és érzelmekből alakult politikai pártok helyébe a társadalmi rendek és karok alkotnak »politikai programot« és erkölcsi tökéjük egy részét a közhatalom irányításába fektetik.

Ennek az állapotnak ma még lényegesen ellentmondanak a jelenlegi politikai pártok, amelyek a köztudatban, mint az összetett társadalmi érdekek és nemzeti követelmények képviselői lépnek fel. A mai helyzet tarthatatlanságát misem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az általános politikai ideológiák és program-jelszavak alatt történeti alapon nyugvó pártok nélkülözik a társadalom szervezett erejét, illetőleg

valamely szervezett társadalom erkölcsi alapját és talaj nélkül állván, a politikai conflagratiók és még inkább a személyi koteriák behatása alatt váltakoznak és elbuknak. Hova-tovább érvényesülni kezd az az irányelv, amelyre mint a társadalmi collectivismust előidéző működésre már ismételten rámutattunk, hogy a politikai pártok nem lehetnek egyebek, mint a társadalom egy-egy szervezett részének függvényei, illetőleg parlamenti szócsövei.

Nem kell prophetikus túlzástól félni, ha az élet annak a megállapítására jutott, hogy a mai pártok nem elégítik ki a néplélek bonyolult szükségleteit és hogy már többé nem történeti, közjogi alapokon nyugvó phraseológiát kíván, hanem társadalmi collectiv munkaprogrammot. A társadalmi érdekekre nézve közönyös, vájjon a pártok programjai közt, ki hogyan és mily sorrendben akarja alkalmazni népboldogító eszméit; nem társadalmi érdek a pártok parlamenti küzdelme, amely tulajdonképp egyik vagy másik ideokratikus csoportnak az elsőbbségért folytatott küzdelme, sorrendi tárgyalása, hogy melyik kebeleztessék be a nemzet telekkönyvébe. A pártok közti elvi, eszmei különbség mindig kisebb, mint a társadalmi érdekek közötti ellentét. Azok összeütközése esetén csak a programbeváltás sorrendje változik, míg itt a megélhetés, a standard, a kiemelkedés lehetősége. Épp így nem közös társadalmi érdek az sem, ha társadalmi formatiókra (királyság, hivatalnoki jogviszony, helyhatósági autonómia stb.) avagy tisztán formára (hadsereg, nagyhatalom, szövetséges érdek stb. kérdései) vonatkozó kérdések csak politikai vonatkozásaikban bíráltnak meg és csak akkor tekinthetők valóban nemzeti jelentőségűeknek, ha a társadalom egy részének reális közczélú érdekét vagy az egész társadalom, tehát a nemzet erkölcsi javát alkotják és az áldozat legalább is fölér a velejáró haszonnal. A »lex minimi« törvénye az igazán culturnemzetek zsinórmértéke és mindig az a nemzeti érdek, ami az egész társadalmat felölelő érdek is. A nemzeti érdek a társadalom collectiv munkájából áll elő, annak politikai realizálása. A társadalmi collectiv munka nemzeti érdeké válása abban a folyamatban nyilvánul, amikor az államhatalom az illető társadalmi egységet elismeri, bizonyos közjogi attribútumokkal felruhazza, működését pedig felveszi az államélet funkciói közé.

A társadalmi collectiv munka legfontosabb eredménye: az osztályharcz mérséklése és kiegyenlítődése, a fokozatos fejlesztés útján. Amint mondtuk a fejlődés magas fokán, ahol a rendek alkotják a pártokat csak azon pártok léteznek, amelyek a társadalom valódi szükségleteinek kifejezői. Nem érintik természetesen a megvalósítási módok és eszközök, valamint az egymásutánra vonatkozó különbségek harcmodorbeli, vagyis a taktikai és technikai elhatárolást, (pl. conservatismus, radicalismus), de annyi bizonyos, hogy az ilyenfajta megkülönböztetés csak az illető társadalmi szervezet, avagy érdekképviselő szükségletkivánalmainak védő vagy támadó, megtartási vagy szerzési stb. folyamatait jelenti, nem csupán közjogi, de közgazdasági mozzanataiban.

Nem mulaszthatjuk el annak megjegyzését, hogy korunk a vázolt fejlődés irányának csak elején áll és ma az osztályharcz átmeneti stádiuma uralkodik a helyzeten, hátráltatva a szépen megindult kari és rendi szervezkedést, éket vervén az egy gazdasági érdekhez tartozók csoportja közé főleg politikai szempontból.

A társadalmi szervezkedés létalapja az osztályok közti elválasztó vonalak megdőlése. Kérdés már most vajjon az osztályharcz szükségszerű, avagy átmeneti, azaz kiküszöbölhető folyamat-e? Mi csak annak átmeneti szükségét valljuk, mindaddig, amíg a társadalmi szervezetek a maguk természetes alapjára nem helyezkednek: a politikai teljesítő képesség és készség kritériumai szerint a társadalmi collectiv munkának a közérdek szempontjából való elvégzésére. Mindaddig, amíg minden emberi közösség létalapja, a »suum cuique tribuere« elve nem érvényesül a közhatalom minden részében és rétegében, nem lehet szó társadalmi collectiv munkáról és értékjav termelésről. Azok, akik az osztályharcz természetes eredményét így fogják fel, éppen a társadalmi jogi személyek kialakulásában, a középosztály syndicalista alapon rejlő szervezkedésében látják és találják meg az államhatalmi egyensúly kulcsát az osztályharczok fokozatos megszüntetését az osztályok közti kiegyenlítődéssel és a kölcsönös alkalmazkodás jövő zálogát.

A jelenkori társadalmi szervezkedés erre mutat. A kölcsönös érdek felismerése és az erre helyezett osztályközi

nagykörű és belterjes társadalmi collectiv munka ennek a fejlődési iránynak első mértföldköve.

A társadalmi collectivismusnak múlhatatlanul meg van a közgazdasági jelentősége az ú. n. comptabilismusban, az együttes elszámolási és közös fogyasztási politikában. Itt utalhatunk a társadalmi collectiv munka által már eddig elért sikerekre, mint aminők a munkamegosztás, az erőegyesítés és a tőkeconcentratio stb. eredménye. Ugyancsak az eddigi szabad társadalmi egyesülések munkája a szövetkezeti elv, amely a szórványos fogyasztási szövetkezeteken kívül a jelenben a termelési körök alakítására terelte a figyelmet; ugyanily fontossággal bírnak a nyersanyagbeszerzési, hitel-, közös raktározási stb. szövetkezetek, melyek létesítésére egyedül az a társadalmi csoport hivatott, amelynek kebelében az illető szükséglet felmerült. A középosztály trade-unioinak munkáságából a közgazdasági élet néhány jellegzetes feladata pl. az önségély és kölcsönös segítség elvén alapuló jótékonyági, nyugdíjpótló, művelődési, testedzési és művészeti intézmények létesítése, melyekből megállapítható a társadalmi collectivismus nemzetgazdasági jelentősége és sociálpolitikai értéke. A társadalmi szervezettség legnagyobb jelentősége mégis a fel- és lemenő osztálymozgalom előidézésében, azok tagjai kicserélésében és a megfelelő helyre való illeszkedésében áll. Ennek eredménye az, hogy ki-ki a legmegfelelőbb munkaviszonyok és alkalmak, valamint a munkaerő és ellenszolgáltatás leggazdaságosabb conjuncturái közé jut.

A társadalmi collectivismusnak a most vázolt nemzetgazdasági és culturalis jelentőségén kívül nem kisebb hatékonyságú néplélektani, valamint egyéni, psychikai és erkölcsi természete. Az újabbkori világfelfogás – igen helyesen – elsődleges tényezőül ismerte fel az egyéni és közcselekvés lélektani okait és indokait, mint minden cselekvőség rugóját, mert csak ezen ismeretek segélyével vagyunk képesek bonyolult lelki folyamatokat a maguk mivoltában felfogni. Összes cselekedeteink rugói az önzés és a rokonszenv vagy ellenszenv; ezekből fakadnak összes cselekedeteink értelmi indítékai, intellectualis magatartásunk embertársainkkal szemben. A társadalmi collectivismus az egyén merő önző psychejéből, a »collectiv lélek« gondolkozás folyamatát váltja ki, amelynek

külső megjelenési módja a józan önzés és a közérdekeltség, azaz annak a tudata, hogy saját érdekeinket mások érdekeivel együtt és közösen érhetjük el és elégíthetjük ki.

Ez a »lelki önkiegészülés« teszi képessé az egyént saját önző énjének feláldozásával és az egyéni szabadság önkorlátozásával collectiv érzésre, ekként ez a lelki bifurcatio, az »egoaltruismus« lesz az együtthatója a társadalmi collectiv munkának és alapja a közszabadságnak.

A társadalmi collectivismus prognostikonja az a tény, amelyet FÖLDES BÉLA úgy jelölt meg, hogy a fejlődés iránya a gazdaság-társadalmi téren a többségtől az egység felé, a szűkkörű szervezkedésből a nagykörű szervezettség, a szervezetlen munkaegyesítéstől a szervezett munkamegosztás felé halad. A fejlődésnek ez az iránya pedig politikailag úgy jelenik meg mint a kevesek uralkodásától a sokak uralkodásához vezető út! (GERVINUS.) Ezen fejlődési folyamatnak a jelszava és célja: *Szervezett társadalom a szabad államban.*

A falu társadalmi élete.

(Különös tekintettel az erdélyi falvakra.)

Írta: BARABÁS ENDRE.

V. Az oláh falvak társadalmi élete.

Az oláh falvak már külsőleg sem mutatnak olyan egységes képet, mint a magyar, vagy szász községek. A mélyebb helyekre, vagy völgybe telepedett oláhajkúak falvai, a völgyekben, síkságon lakó magyarok és szászok falvai mintájára alakultak és társadalmi, gazdasági berendezkedésükben is nagyrészen azokat utánozták. Nem ilyen azonban a helyzet, az oláh falvak nagytöbbségét alkotó havasi falvakban.

A havasi falvak alatt inkább csak közigazgatási területet kell értenünk, melyeket gyakran tíz-húsz négyzetkilóméternyi területen szétszórt egyes házak és kisebb ház-csoportok alkotnak. Ez az oka annak is, hogy egyes oláh falvakban, jobban mondva egyes oláhajkúaktól lakott közigazgatási területen négy-ötezer lakost is találunk kimutatva. Ezen, úgynevezett községekben közutakról nem, legfőleg csak ösvényekről lehet szó. A lakóhelyek körül kertet sem igen találunk. A lakóházak, mint valami cigány hurubák (kalibák), úgy néznek ki s oly móddal is készültek földből, sárból. A vályogból, vesszőből, fából épített házakkal inkább csak a havasok alján találkozunk. Bármekkora a család, a ház rendesen csak egy szobából és pitvarból áll, ahol állat, ember együtt lakik. Ilyen körülmények mellett természetesen valami nagy tisztaságot sem várhatunk, még a lakáson belül sem.

Ahol az oláhajkúak érintkeznek a magyarokkal, vagy szászokkal, ott már a lakás beosztását is átvették tőlük s ott az ő házuk is egy első, vagy utcai és egy hátsó szobából

áll, a kettő között a pitvarral. A hátsó szoba sok helyen kamarául is szolgál.

Az oláhjúak ősi, eredeti foglalkozása a pásztorkodás s ezzel együtt a halászat és vadászat. Földművesekké csak ősi foglalkozásuk megszorításával kezdtek átalakulni s ez az átalakulási folyamat még napjainkban is tart, melyet már a nálunk is terjedni kezdő modernebb cultura is siettet.

A külterjes pásztorkodás a községi társadalmi élet kifejlésére nem alkalmas s ennek következtében az oláhjúaknál nem is igen találunk hagyományos társadalmi intézményeket. Amivel ilyen tekintetben bírnak, az mind későbbi és hazai eredetű. Ezt igazolja különben az is, hogy összes közigazgatási és törvénykezési műszavuk magyar eredetű (birau, kisbirau, varmegyie, fispán, szolgabraeu, vicispán, fibirau stb.).

Oláhjúink jellemvonásait vizsgálva, azok között sok eltér hazarészünk többi lakosságától. Ezek azonban nem mind faji vonások, hanem olyanok is, melyek általában közösek a jobbágságban élt másfajú lakosokéval. A gyanakvó, bizalmatlan, kártevő természet többé-kevésbé a volt magyar jobbágyoknál is fellelhető. Éppenúgy a kétes alázatosság is. Faji vonásnak nevezhető különösen az összetartás, nyelvhez, vallásához való ragaszkodása, erős conservativus természete és az általánosan ismert »*cine minte*«, haragtartó természete. (Megbocsátani megbocsátok, de felejteni nem felejtetek!) Ha van valamije, tolvajnak sem mondható már, hiszen perlekedő természete már vetekedik a magyaréval. A hálátlanság sem általános jellemvonása, ezt tapasztalhatjuk már a cselédeknél is, de fényes tanújelét adták 1848-ban is többen, amikor az általános elvadulás közepette sem feledkeztek meg jótévőikkel szemben a hűségéről és háládatosságáról.

Mint csekély culturájú nép, a magasabb tudásra nem sokat ad, de a vagyon előtt szó nélkül meghajlik. Falusi társadalmukban is, dacára minden demokrata voltuknak, a vagyon nyújt tekintélyt és biztosít befolyást a közdolgokba. Mint a magyaréval közös szép vonás, említést érdemel még vendégszeretetük is. Családi életükben a tiszta erkölcsösség, az egyházi életben a babonás vallásosság, a felebbvalók tisztelete, embertársaikkal szemben a jószívűség képezi általában nemesebb jellemvonásukat.

Legnagyobb baja oláhajkúinknak a nagyfokú kulturátlanság, ameh⁷ még ma is rabszolgasorban tartja őket. Rabszolgái mindazoknak, akiknek sikerült bizalmukat megnyerni. Ezen állapot fentartása – sajnos – sokaknak érdeke, amely érdek aztán a magyarsággal szemben megteremtette a nemzetiségi kérdést is.

Oláhajkúink általában nem szeretik az adósságot. Keresményükből először egyházukkal igyekeznek rendbejönni, amely az Istennel és az Ördöggel békíti ki, ezután mindjárt a közterhek következnek, mert a hatóságok embereivel sem szeretnek kikezdeni és csak azután gondolnak a saját szükségleteikre. Lenyűgözött értelmükből is következik, hogy keresményükből önmaguknak jut a legkevesebb.

Az oláhajkú köznép egyéni és társadalmi életét csodálatos mértékben sikerült lelki vezetőinek a babonás hit szálai-val átszőni, melyből kibontakozni csakis a cultura világánál volna képes, de ettől mesterien eltudják zárni azok, akiknek érdekükben áll a nép tudatlansága. Mi alig is tudjuk elképzelni, hogy e szegény nép hitvilágát milyen rettenetes és nagyszámú gonosz szellemekkel népesítették be. Tele vannak: a levegő, a víz, a hegyek, a fák, állatok, a növények, sőt maguk az emberek is rossz szellemekkel, melyektől csak a pápa képes megvédelmezni a hívőt – megfelelő áldozatok ellenében. Hitük szerint legnagyobb ellenségük az Ördög s ezért egész vallásos életük az ördögtől való védekezésből áll tulajdonképpen. Igazában az oláhajkú azért imádja az Istent, mert fél az Ördögtől.

Oláhajkúink falvaiban a legfőbb társadalmi tényező a pápa, akinek hatalma kiterjed nemcsak az egyházi, hanem a világi ügyek intézésére is. A közigazgatás is csak ott boldogul csendben, simán és békességes utón, ahol a pápával egyetértő módon intézi a dolgait. Ilyen módon a két kormányzó fél minden esetben jól jár, a nép pedig belenyugszik, hogy mindennek úgy kell történnie, amiként az urak és a pápa akarják, hisz minden törvény olyan, milyennek az urak csinálják, tartja az oláh közmondás.

Hogy ez az állapot nem felel meg a modern közigazgatási és társadalmi elveknek, azt fölösleges is bizonyítgatni, de hogy kényelmes, az bizonyos. Csak az a különös, hogy

amikor e primitívus társadalmakban az egyházi és világi köz-igazgatás annyira egybe van olvadva a továbbfejlődés érdekeinek ellenére, a világi hatalom semmi befolyást sem biztosított maga részére a papi nevelés és képzés szempontjából. E tekintetben Románia például sokkal helyesebben járt el, amennyiben ott a világi hatalom nemcsak a papképzést államosította, hanem a papok kinevezési és áthelyezhetési jogát is fentartotta magának.

Az oláhajkúak általában kezdetleges culturájú és hozzá őstermelő emberek, akik a közadókat ma is csak a használt föld rendszeres évi bérének tekintik, valószínűleg azért, mert az államnak különben semmi jótékony hatását nem érzik. Papjaiknak sem adnak rendszeres fizetést, de végzett szolgálataikat a közbenjárásukkal elérni remélt erkölcsi, vagy anyagi javak értéke és a szokásos tarifa szerint fizetik. A szegény nép azonban pénzt nem igen adhat papjának, de áldoz bőven abból, amije van.

Nagy és állandó szerepe van a papi javadalmak között az úgynevezett »preszkurá«-nak, melylyel a hívő oláhajkú ünnep-és vasárnapokon áldoz az istentisztelet és pap javára. A preszkura fehér buzakenyér, kereszt- vagy hengeralakra sütve, körülbelül 250-300 gramm súllyal, minek értéke egyenkint 10-12 fillér. Maga a nép legtöbb helyen még ünnepnap sem eszik kenyeret, csak kukoriczamalét, de már az Isten szolgájának ilyen paraszt táplálékot nem adhat, azért pénzen szerzi be a »preszkuriczás« asszonyoktól, akik a preszkura süthetési jogát is a paptól vásárolják meg. A kizárólagos jogot egy kő-pecsétnyomó igazolja, melynek lenyomatát minden egyes preszkurába be kell sütniök. Mihelyt a preszkurák száma apad, a nép azonnal vallástalan és rettegjen az Isten haragjától. A szegénység nem ok a vallástalanságra!

Évente a legkisebb faluban is begyül 8-10 ezer preszkura, mert a nép a rendes alkalmakon kívül egyes védőszentjei ünnepén is ezzel áldoz tehetsége szerint, hogy azok közbenjárására minél nagyobb áldását adja az Isten barmaira, munkájára és vállalkozásaira. A húsvéti áldozások szoktak a legbőségeesebbek lenni, mert ilyenkor veszi kezdetét rendszeren a nagyobbfokú termelő munka, bár a nép éppen ilyenkor szokott legnagyobb pénzsűkében lenni.

Szintén preszkura fajta készítmény a vízkeresztkor adni szokott »*prinos*« is, ezt azonban már gyakrabban váltják meg pénzzel, kukoricával, búzával, kenderrel stb.

Az így begyűlt adományokból a pap megosztozik a kántorral, aki azonban az egésznek csak ötödrészét kapja. Ebből fedezi a pápa és családja egész évi kenyérszükségletét, sőt még pénzel is belőle. A gazdagabbak, akik nem igen szoktak templomba járni, a nagyobb ünnepek alkalmával úgynevezett »*évi koszorút*« (Cununa anului) küldenek a pópának, amely 52 preszkurából, 52 viaszgyertyából, egy *prinos*ból és egy üveg jó borból áll.

A pápa jövedelmi forrását képezik még a hitközségtől a húsvéti páska szenteléseért járó 30-40 korona és egy bárány, továbbá az esketési, keresztelési, temetési és misemondási stólák és újabban- az államtól kapott kongrua. A temetések különösen drágák és a vagyoni állapot szerint néhány száz koronára is rúghatnak. Amivel a hívő életében tudva, vagy tudtán kívül adósa maradt az egyháznak, azt halála után kell kiegyenlíteniök a hátramaradottnak, mert különben lelke haza fog járni. Ugyancsak jó jövedelmi forrás a vízkereszt napi házszentelés is, amikor pénz, kalács és más élelmiszer jár ki a pópának.

A pópák azonban az említett és szorosan vett egyházi szolgálatokon kívül igen jól jövedelmező mellékes szolgálatokat is végeznek, amikor például a jámbor hívőket az ördögöktől, a rossz emberektől és a világot benépesítő gonosz szellemektől védelmézik meg közbelépésükkel. Ilyen természetű papi munkájuk közül nevezetesebbek: az alkalmi *ráimádkozások*, az *ördögűzés*, a *megátkozás* és a *jövendőmondás*. Ha fáj valamije a szegény hívőnek, ha aggódik valami miatt, vagy valakiért, ha szeretne valamit elérni, megharagszik valakire stb. azonnal szalad a pópához és imádságot mondat, még ha éheznie is kell miatta.

Nehogy valaki abba a téves hitbe essék, mintha nekem valamelyes kifogásom volna az egyházi cultus ellen, s hogy amiket elmondtam csak a képzelet szüleménye, azért az egyik nacionalista oláhnyelvű lapnak, a brassói *Gazeta Transilvaniei*-nek (1911. évf., 50. szám) egy idevonatkozó közleménye alapján közlöm a következőket:

»A »Pravila« szó az oláh egyházi nyelvben azt a könyvet jelenti, mely az egyházi és kanonikus törvényeket foglalja magában. A *pravilárok* (Pravilariü) pedig, vagy jövendőmondók (Pascalieriü), amint egyes helyeken nevezik, azok a pópák, kik az egyházi törvénykönyv nevével visszaélve, e könyvet keresztvetés mellett kinyitva, kiolvassák abból a hívő múltját, jelenét, sőt a jövőjét is, természetesen jó fizetségért. Szóval ezek a Pravilárok foglalkozás szerinti próféták, akik a szentkönyv nevét használva, jámbor híveikkel elhitetik, hogy e könyvet felnyitva, azonnal kiolvashatják az illető lapról azokat az egyházi szolgálatokat, amelyek az adott esetekben szükségesek. Mivel pedig sem a Pravila, sem más egyházi könyvünk nem tartalmaznak jövendöléseket vagy előirt egyházi szolgálatokat, melyeket a szenvedő hívőnek külön meg kellene fizetnie, be kell vallanunk, hogy ezek a pravilár és jövendőmondó pópák a mi egyházunkban a hamis próféták és farizeusok szektáját képviselik, akik a papi öntudat hiányából és pénzsóvárgásukban minden lelkiismeretben furdalás, az Istentől és egyházi felsőbbtségtől való félelem nélkül jövedelmeztetik a nép hitét és hiszékenységét. Ez a szégyenletes foglalkozás a szent kánoni törvények ellenére is, erősen befészkelte magát az oláh egyházba, mely különben a pópákra nézve nagyon jövedelmező s éppen azért napról-napra szélesebb körben terjed, mind többeket és többeket megfertőztetve, úgy hogy nem volna szabad sokáig késni a gyógyító eszközökkel e gonoszság kiirtására, mely valóságos csapás egyházunkra nézve.

Néhány év előtt az Olt vidékén élénk mozgalom indult volt meg, a mi népünknek ezen kegyetlen vérszívói és fosztogatói ellen. Akkor azt hittük, hogy e prófétáknak nyoma sem marad, s most azt látjuk, hogy éppen az ellenkezője történt. Az illetékes tényezőktől indított vizsgálat sok és beszédes adatot derített ki annak idejében, s a következmény mégis csak az, hogy e próféták jövedelmező szolgálata tovább folyik zavartalanul, sőt úgy tetszik, hogy a próféták száma szaporodik is azóta. Még nemrégiben is találkoztam a Barcaságon egy asszonynyal, aki 5-6 éves néma gyermekét vitte egy Pravilárihoz . . .

Akadnak a lelkészek között, akik nem hiszik elérhetni,

hogy rövidesen ki lehessen irtani, a nép lelkébe oly mélyen begyökeresedett e mérges gyomokat, a hamis hitnek azt a gyomját, mely a praviláriszkodó papoknak prófétai adományt és hatalmat tulajdonít. Lesznek akik azt mondják, hogy nagyon nehéz, sőt egyszerűen lehetetlen megsemmisíteni egy, a nép lelkébe begyökeresedett szokást, különösen ha figyelembe vesszük azt, hogy a mi népünk mennyire ragaszkodik szokásaihoz, főleg a rosszakhoz. Az bizonyos, hogy nehéz, de mégis csak a hatalmas Pravilároktól függ, hogy megsemmisítsék. Ezek a szokások egyenesen tőlük függenek, mivel ők gyakorolják, s hogy megsemmisítsék, nem szükséges egyéb, csak az, hogy ne gyakorolják, a népet ne tartsák többé bekötött szemmel és szüntessék be a *hazug egyházi szolgálatokat*. Azonban aligha mond le valaki olyan jövedelemről, amely kevés fáradtsággal jár és mégis biztos; azért e sorokhoz nem is fűzök sok reményt, abban az irányban, mintha a Pravilárokat feltartóztathatná munkájuk tovább folytatásában.«

Szomorúan érdekes, hogy e feljajdulásnak nem támadt visszhangja sem az egyházban, sem a papok között, sem az oláh sajtóban . . .

A szégyen és szánalom fogja el az embert, ha oláh-ajkúink lelki világába betekint. Szégyelnünk kell magunkat, hogy honfitársainknak egy elég tekintélyes része még napjainkban is ily lelki sötétségben élhet és szánunk kell e szerencsétlen embereket, hogy lelketlen vezetőik annyira megtudták fosztani minden önálló gondolkozási és cselekvési képességüktől.

Íme tehát, ilyen belső kapcsok teszik oly egységessé az előttünk nagyon gyakran érthetetlen oláh falusi társadalmi életet! Ha vak, vagy sánta, avagy néma valaki, nem kell az orvos, mert ott van a pópa. Tudományra sincs szükség, hisz a pópa úgyis kitudja olvasni a szent könyvből az Isten akaratát, nemcsak a jelenre, hanem a múlt és jövőre vonatkozólag is. A természeti világjelenségeit a néppel megismertetni teljesen fölösleges is, hisz azokat, mint lelketlen tárgyakat, úgyis az ördög tartja megszállva, melyeket a jó pópa úgyis ártalmatlanokká tud tenni azokra nézve, akik hisznek neki és e szolgálatát meg tudják fizetni. A bíróságok és a csendőrség pedig csak a szegény nép nyomorgatására valók, mert ezek-

nek hasznát a nép amúgy sem veszi, hiszen ha van igazság, azt az Isten szolgálja csak jobban kikeresi, mint akármelyik bíró vagy csendőr! Sőt a népnek gondolkozni is fölösleges, mert úgyis minden úgy lesz, amint az Isten akarja, már pedig az Isten akaratát a pápa szükségszerűen kinyilatkoztatja a Pravilából. Szóval az oláh falvak társadalmának nincs szüksége, sem kulturális, sem társadalmi, sem közegészségügyi, sem közigazgatási, sem igazságszolgáltatási, sem kölcsönösen segítő intézményekre, mert mindezeket egymaga a pápa képes helyettesíteni az ő isteni hatalmával.

Még csak két jelenséget óhajtok bemutatni az oláh falu társadalmi életéből, amikor a pápa mint elmeorvos és igazságügyi hatóság végzi szerepét. Ezen esetekben sem merek a saját tapasztalatomra hivatkozni, hanem MOLDOVÁN Gergely egyetemi tanár idevonatkozó leírásából idézem (Alsófehér vármegye oláh népe, 123-124. lapok) az ördögűző imát és a megátkozási eljárást, melyeket – elég szomorú dolog – még a kevésbé művelt magyarok is elvégeztetnek néha a pápával.

A sok ördögűző ima közül egy rövidebb, magyar fordításban így hangzik:

»Félj, fuss, hordd el magad, távozzál tisztátalan és förtelmes ördög, aki a mélységből való csalárd vagy és alak nélküli, látható szemérmertlenségre, látható álnokságra, bárhol légy, avagy menj; akár te, vagy maga a Belzebub, akár a megrázó, akár kígyó képében, akár vadállat alakjában, akár mint a pára, akár mint a látható füst, akár mint a férfi, akár mint nő, akár mint állat, akár mint madár, akár mint éjszakán beszélő, akár siket-néma, akár rögtön megrémítő, akár összetörő, akár leskelődő, akár nehéz álomban, akár betegségben, akár tehetetlenségben, akár kaczagásra gerjesztő, akár könnyeket okozó, akár bujálkodó, akár kéjes könnyekre fakasztó, akár bűnös, akár kívánságos, akár gyönyört adó, akár mérgező, akár szerelemben megőrült, akár csillagokból jósló, akár házi kuruzsló, akár szemérmertlen, akár veszekedő, akár állhatatlan és a hold szerint változó, akár valamely időben visszatérő, akár reggeli, akár déli, akár éjféle, akár késői vagy hajnalhasadti,

akár önként leped meg, akár valakitől küldve vagy, akár váratlanul érkezél, akár tengerből, akár patakból, földből, kútból, omladékból, sírból, tóból, nádasból, iszap-völgyből, erdőből, fákból, madarakból, akár dörgésből, akár bányatetőből, vízfürdőből, pogánytemetőből, akár ahonnan tudjuk, akár ahonnan nem tudjuk, akár ismert, akár ismeretlen, akár nem látott helyről: távozzál és költözzél, szegyeid meg magadat az Isten keze által alkotott és díszített képtől.«

Ugyancsak MOLDOVÁN Gergely írja le a pápa nyomozó és büntető szerepkörét az alábbiakban:

Ha valakinek ellopják pénzét, egyéb holmiját, leginkább marháját, egyszóval, ha valaki vagyonában érzékeny kárt szenved ismeretlen tettesek által, a tettes kitudása, a kár megtérülése végett az oláh ember gyakran fordul papjához, mint aki hasonló esetekben az *afuriszálás* (megátkozás) szertartásával nagyobb eredményt tudott elérni, mint a büntető hatóság összes intézkedéseivel. A káros tehát fölkeresi papját, előadja a maga panaszát, kárát, a károsodás körülményeit stb. s leteszi az afuriszálásért járó díjat. A pap a panasz napjától számítandó kilencezdik naptól kezdve kilencz egymásután következő pénteki napon templomozást tart, amely napokon a kora reggeli órákban már megszólal a kis oláh templom tornyában a fa-toka, amelyet harangozás soha sem követ, mint rendesen, – erről tudja meg aztán a nép, hogy nem rendes templomozás lesz, hanem olyan, amikor is egyedül csak kárhozat fog mondatni valamely bűnösre. A kijelölt 9-ik napon azután reggel, délben és este felé templomozás tartatik, ahová a nép seregesen tódul.

A templomozás folyama alatt 9 viaszgyertya ég az oltáron, s a pap teljes ornátusban misét tart, s miután a szent Dávid zsoltárai közül 9-et elmond, következik az afuriszálás rémes aktusa. A jelenlevők térdeplése után a pap fölmutatja az áldozati kehelyt, amelyből – miután ivott – megkezdi a még ismeretlen bűnösre vonatkozó kárhozatató szavak elmondását, amelyek igen gyakran oly sűrűn emlegetik a »poklot«, a »halált«, az »elkárhozást« stb., hogy ha például jelen van ezen átkozódás alatt, még a titok leple alatt lappangó bűnös: ritka eset az, ha egy második templomozás idejéig kigyőzze

és meg ne valljon mindent az átkozódó papnak. Megjegyzendő, hogy azokon a napokon, melyeken az afuriszálás történik, az illető károsultak, hogy az afuriszálás annál fogékonyabb legyen, egész napon keresztül semmi zsíros ételt nem esznek.

Az »afuriszálás« kilencz napon keresztül tartván, minden következő pénteki nap (egészen amíg a kilencz pénteki nap lejárja) – hogy ha nem fedezi föl magát a bűnös – sujtóbbak és sujtóbbak lesznek az átok szavai is, úgy hogy nagyon ritka eset az, hogy a jövőben az afuriszénia folytán várható rossztól (milyenek a betegség, a vagyonnak az elpusztulása stb.) való félelem, mielőtt még a 9 pénteki nap letelt volna, a bűnöst arra ne indítsa, hogy bűneit megbánja, bűnét jóvátegye és teljes kárpótlást ne nyújtson az illető károsultaknak, feltéve, ha ez módjában áll. Ha pedig a bűnös a 9-ik pénteki nap sem jelentkezik, akkor a 9 gyertya helyett kétannyi gyújtatik meg az oltáron, s az ekkor elhangzott átok szavai is annyira hatványozottak, hogy ha valaki ezt csak kíváncsiságból is hallgatja, annyira megirtózik, hogy azt többé hallgatni nem kíváncsodik.

Az afuriszálás ritkán alkalmaztatik egy határozottan megjelent személy ellen, csak pusztá gyanú alapján, mivel valakit ok nélkül az elkövetett bünténnyel gyanúsítani azon veszéllyel jár, hogy az alkalmazásba vett afuriszénia folytán bekövetkező rosszak azt értik, aki alaptalan vádaskodott – ennél fogva rendesen senkit sem jelölnek meg határozottan, hanem a bűnösnek a kitudását az afuriszénia – ki nem maradhatónak tartott – hatásától várják.

Az afuriszálás a megye havasi részeiben van inkább divatban. Az egész oláhság hitében gyökerezik azonban, hogy a megátkozott sem földi, sem túlvilági jóban nem részesül, azért nagy mondás az oláh szájában: »mei afurisi-tule!« (te átkozott!) . . .

És az oláh pópáknak a közigazgatásba és igazságszolgáltatásba vágó ezen utálatos, istenítéletserű ténykedése még ma is zavartalanul folyik, bár BETHLEN Miklós kancellár már 1699-ben eltiltotta: »Az afuriszálást illetőleg az oláh püspök komolyan megintetik, hogy afféle illetlenségtől magát tartóztassa és papjait is arra utasítsa.«

Végezetül még egy hiteles adatot lássunk a pópák óriási hatalmának forrásaira vonatkozólag.

PODEA JÁNOS gör. keleti lelkész kikerült Amerikába, hívei lelki üdvének gondozására. Az oláhajkúak görögkeleti érsekének lapjában, a nagyszzebeni *Telegraful Roman*-ban (1911. évfolyam 36. szám) cikksorozatot tett közé, melyben itt-honi paptársainak visszaéléseit egész nyíltan ostorozza. Íme néhány gondolat a cikksorozatból.

Pópáinknak kötelességük volna küzdeni a részegség ellen, a szeszes italokkal azonban maguk is visszaélnék, sőt többen közülök maguk tartják a korcsma bérletét, míg a kényesebbek a közeli rokonságukkal bérletetik ki azt.

Prédikálniuk kellene a hitbeli tévelygések ellen, ez azonban nemcsak idejüket venné igénybe, hanem nagy jövedelemtől is fosztaná meg őket. Sokan, nagyon sokan – írja PODEA – nem csak nem akadályozzák meg a babonás hit terjedését, hanem örvendenek annak, ha híveik lelkét az hatalmába keríti, mert ez képezi egyik leggazdagabb jövedelemforrásukat – az állami fizetéskiegészítés (kongruaj mellett. Sokan vannak közöttük, akik szegényen foglalták el papi hivatalukat s ma a falu nagy területeinek birtokosai, melyeket a jövedőmondás jövedelmeiből szereztek meg.

»Két és fél éve vagyok itt az oláhok között« – írja PODEA – és ezalatt Erdély és a Bánát csaknem minden falujából való oláhokkal volt dolgom, akiknek panaszaik kényszerítettek, hogy megírjam ezeket, hogy önmagunk kezdjük meg a tisztítás munkáját. A hazai mintára jönnek hozzám híveim, hogy szolgáltatassak misét az ismeretlen tolvaj ellen, aki egyiktől kályhát, a másiktól egy ruczát, a harmadiknak négy dollárját stb. lopta el. Egy magyar asszony arra kér, hogy babonázzak meg valakit, egy szász nő pedig a bűvölet feloldozását kéri. Egy ember azt akarja kiolvasatni velem az *angyal könyvéből* (Cartea Ingerului), hogy él-e még gyermeke, avagy nem. Egy fogarasmegyei asszony azért kér egyházi szolgálatot, hogy haljon meg az ura; a másik pedig azért, hogy múltjon el a hazai szerelme. Még nagyon sokféle okból kének szolgálatot, még olyan dologban is, amiket leírni sem lehet. Ha követném a hazai példát, mindenestre jól járnék, mert minden egyes szolgálatért kaphatnék 5-10 dollárt, sőt még többet is,

amiként otthon fizetnek a pópának 10-20, sőt még 50 koronát is. De ki volna a vesztes? Első sorban a hívő, akit megszarolnék és azután a krisztusi hit, amelyet meghamisítunk! . . .«

És ugyan bizony milyen műveltségű emberek ezek a pópák, akik ilyen rettenetes hatalom birtokában vannak Magyarországon? Kisebb részük az érettségi után végezte a teológiát, míg a túlnyomó többség csak 2-3-4 gimnaziumi osztályt végzett s vannak olyanok, akik még ennyit sem. Külsőleg is sokszor szármalmas kinézésűek, maguk szántanak, vetnek, de a nemzetiségi bankok részvényeinek túlnyomó része a kezükben van, mely intézeteknek egyúttal ők is a megbízott bizalmi emberei a faluban, amikor híveik minden hitele az ő vámjukon nyerhet lebonyolítást.

E vázlatos képeket elvonultatva szemünk előtt, érthetjük meg, miért izgattak oly ádáz gyűlölettel a pópák az Apponyi-féle törvény ellen, nyíltan hirdetve, hogy a törvény el akarja venni a néptől ősei szent hitét és eltiltja az oláh gyermekeket az oláh ősök nyelvének használatától. Akad még ma is esperes, tehát egyházmegyei tanfelügyelő, aki így szól a tanítóhoz: Te bolond, most sem bírunk velük, mi lesz ezután? Ne menj túlzásba, tanítsd a népet tízig olvasni, s tudja a Miatyánkot, ez elég!

Nem szabad ezek után csodálkoznunk, ha a lelki vakságban és rabságban tartott oláhajkúak társadalmában általában az iskolának nincs culturalis szerepe, de megérthetjük azt is, miért fejt ki egyházuk oly elkeseredett ellenállást, valahányszor az iskolák modernebb irányú fejlesztéséről esik szó, egyetemes és országos érdekből.

A községi közügyek igazgatásában sem látjuk, hisz ilyen lelkivilág és cultura mellett nem is lehet, a kölcsönös érdekek olyanszerű istápolását, melyben a közös erkölcsi és anyagi boldogulás képezné az erkölcsi és társadalmi rugót. Beletörődni mindenbe úgy amint van, megelégedni a sovány puliszkával, nem törekedni jobb után: ez az életfelfogás uralja a magyar társadalomtól elkülönítve élő kisebb oláh falusi társadalmakat. Nem éreznek e kis társadalmak sem egymás iránt, sem a megyei, sem az országos érdekekkel szemben semmi közösséget, ezek egy egészen más világban élnek, melyben csak egy paran-

csoló van: a falu, vagy környék ördögűző, kuruzsló, jövendőmondó pópája és társai. Hogy kit túrjön meg, vagy fogadjon el jószántából e nép följebb valójának: azt nem a józan érdekek mérlegelése, hanem a pápa szava dönti el.

Kétségbeejtő e kép, illetőleg e folt, mely hazánk arczatján olyan foltot képez, melyet önmagunk előtt is szégyelnünk kell s amelyért nemcsak azok a felelősök, akik megteremtették és önző érdekből fenntartják, hanem azok is, akik eltűrik! Végül meg kell említenünk azt is, hogy ezen aggasztó társadalmi sötétség némileg már kezd halványodni amint az oláhság sűrű tömegei kezdenek gyérülni s más népfajok is kezdenek közékük vegyülni, vagy velük érintkezni. Ilyen helyeken már vehetünk észre biztató jelenségeket is, melyek a magasabb társadalmulás felé mutatnak, mint például Fogaras és Szében megyékben, csak hogy itt egy másik aggasztó tünet kezd mutatkozni, mely a faji elkülönülés szolgálatában áll.

Amint láthatjuk, az oláh falu társadalmi életének vizsgálata igen értékes teret nyújt a társadalomtudomány kutatói számára, mert ilyen mértékben primitívus társadalmakat egykönnyen a közelben aligha találhatnának. Vajha ezen österület átkutatására minél többen vállalkoznának, hogy összegyűjtsék az e területen található értékes kincseket a társadalomtudomány számára, melynek megállapodásai és leszúrt törvényei talán csak megindíthatnák e társadalmak továbbfejlődését is, e szegény nép, az ország és az egész emberiség érdekében!

VI. A falu egységes társadalmi életének feltételei.

Magyarország élete az országot alkotó tizenkétezer község társadalmi életének az összetevéséből alakul ki. Az összes életjelenségek, melyek az ország életében megnyilvánulnak, a legkisebb falusi társadalomban is fellelhetők, csak hogy a társadalom méreteihez képest kisebb arányokban. E kis társadalmi egységekből rakódik össze az egész ország képe. Minél több a társadalmilag és gazdaságilag fejlett falu és város, annál kedvezőbb az ország helyzete és képe. így például Erdély képén nagyon is meglátszik a nagytöbbségű oláh falvak elmaradott társadalmának hatása és igen

kevésbé enyhíti a kép sötét vonalait az átlagos fejlettségen felül emelkedő, de aránylag kevés számú szász jellegű falvak fejlettebb társadalmi élete.

Ha az egész ország jólétének fejlődését óhajtjuk, akkor a munkát a legkisebb egységek, a falvak társadalmi életének javításán kell megkezdenünk. Mert minél fejlettebb lesz az egyes falvak társadalmának együttérzése, gazdasági és kulturális jóléte, annál hatalmasabb lesz az egész nemzet és az ország is. »Minden nemzet nagy, ha befelé is, kifelé is lehetőleg minden egyes tagja, a nemzet kifejlődött egységes egyéniségének képét viseli és viszont.« (MOLNÁR VIKTOR.)

A magyar nemzet sorsa és az egész ország sorsa, valójában a falvak társadalmának sorsától függ. Éppen ezért olyan aggasztó tünet, hogy magyar falvaink napjainkban már sok helyen a pusztulás képét mutatják. E falvak lakossága, dacára annak, hogy már foglalkozásánál fogva is *szorosabb kötéssel* van e haza földjéhez lánczolva, mint bármely más foglalkozású lakosság, mégis tömegesen hagyja itt a földet, az ősapák hazáját és idegenben keresi boldogulását.

A magyar falu pusztulásának oka általában igen sokféle, sőt vidékenként is változó, de nagyjában mégis megtalálhatjuk az alább felsorolt okokat. A jobbágyság alóli felszabadulás után a köznép társadalmi életének tovább fejlesztése érdekében alig történt valami. A közterhek, az igények mind nagyobb mértékben, szaporodtak és növekedtek, ellenben a jövedelem a változott viszonyok követelményeivel nem tartott lépést. Ugyanazon területen megszorodott a népesség, de ezzel arányosan nem növekedett meg sem a föld termő ereje, sem területe, sem a szakértelem, mely a jövedelmet megfelelően fokozni tudta volna. A szegénységgel arányosan terjedt az iszákosság, az elégedetlenség, az erkölcsök lazulása. Az új átalakulások nyomában fellépő bajokat a társadalom későn ismerte fel s nélkülöznie kellett a bajok elhárításához szükséges szellemi és anyagi eszközöket. Ilyen okok voltak még: a társadalmi osztályok elzárkózottsága, a nép hivatott vezetőinek az új bajokkal szemben tehetetlenségnek látszó közönyössége. E közönyösségnek volt azután a következménye, hogy sok helyen a nép vezéreikül illetéktelenek tölték fel magukat és az építés helyét a rombolás és gyűlö-

ködés magvát hintették el a nép között. Ezek és hasonló betegségek támadták meg a magyar falusi társadalom egészséges szervezetét.

Amint a szász falvak társadalmi életében láttuk, valójában a magasabb műveltségű társadalmi tényezők befolyása és irányítása váltja ki a falu társadalmából az *együttérzés* építő munkásságát. Ott, az *otthon megszeretetéséből* virágzott ki az *összességért való érzés*. Ezt az érzést kellene a többi falvak társadalmában is általánossá tenni, hogy a mai széthullás helyett, a továbbfejlődésében is *összeolvadó* társadalom alakuljon ki. Ezen összeolvadáshoz szükséges *összetapasztó* erőnek a falvak templomaiból, iskoláiból, községházaiból és egyéb közintézményeiből kellene kiindulnia. Ezeknek kellene szolgáltatniuk azt a motorikus erőt, amely az otthon szeretetét ápolja, az öntudatot ébren tartja és az összességért való érzést kifejleszti. Hol a falusi társadalom életében a betegségek tünetei mutatkoznak, ott e közintézmények valamelyikében vagy talán mindenképpen, hiányzik vagy a szellemi, vagy az erkölcsi erő és képesség, hogy igazi feladatukat teljesíthessék.

Amely faluban a pap, a tanító és a jegyző hivatása, de nem csak hivatali, hanem *társadalmi hivatása* magaslatán is áll, ott a társadalom együttérzése feltétlenül kialakul és nagy munkák végzésére lesz képes. Vannak olyan falvak is, hála Istennek, ahol különösen az első három vezető társadalmi tényezőnek tudása és melegen érző szíve csodákat műveltek. Igen gyakori jelenség azonban az, hogy e három falusi társadalmi irányító tényező lelkében sem alakul ki az együttérzés, sem egymás irányában, sem a falu társadalmával szemben, hanem közöttük is a széthúzás szelleme talál otthonra, ami csakhamar a köznép társadalmára is átragad és ránehezedik. E bajnak forrása azonban nem mindig az egyesek önzése és gonosz lelkűsége, melylyel a saját érdekeiknek rendelik alá az összesség érdekeit, hanem legtöbbször a falusi társadalmi életre elő nem készítésnek a szomorú következménye az. Hiszen amikor a pap, a tanító, a jegyző és a többi köztisztviséget viselők először lépnek hivatalukba, *csak hangos* hazafias lelkesedéssel és bizonyos *elméleti* tudáson kívül nemigen rendelkeznek egyébbel.

E lelkes ifjak az első időkben érzik különösen azon

tudásnak a hiányát, amelyre éppen az *illető* faluban volna a legnagyobb szükségük. Ismeretlen itt előttük minden: a hivatalukkal járó belső és külső kötelezettségek, a hegyek, a völgyek, a levegő, az emberek, szóval minden-minden, ami körülveszi őket. Ez még nem is volna magában véve olyan nagy baj, ha legalább rendelkeznének azon sociális, közgazdasági és általános ismeretekkel, melyeknek birtokában a szükséges *helyi* ismereteket, tudnivalókat megszerezhetik, melyek okvetlenül szükségesek ahhoz, hogy a velük és hivatalukkal szoros vonatkozásban levő társadalmi hatásokat felismerjék s a köz *együttérzése* továbbfejlesztésére értékesíthessék. Valójában bekötött szemmel mennek állomáshelyükre s mire kinyílik szemük, annyi sebtől véreznek már, hogy lelkük egész életen át *idegen* marad azon társadalommal szemben, melynek irányítása, vezetése és továbbfejlesztése volna igazi életfeladatuk. Így keletkeznek aztán a falu társadalmának erkölcsi, szellemi és társadalmi vezetésére hivatott tényezőkből valóságos robot munkások, akik csak azért és annyit dolgoznak, amennyi hivatalban maradhatásukhoz okvetlenül szükséges. Munkájuk igazában véve csak formális munka, de annak sem megtartó, sem építő hatása nincsen. Falujuk társadalmának zülléséről legfeljebb csak akkor vesznek tudomást, amikor a felsőbb hatóságoknak hivatalból beszolgáltatott statisztikai adatok rovatai közül véletlenül kikiabál, hogy a hívek száma nem emelkedik, a halálozások száma meghaladja a születések számát, a tankötelesek száma apadóban van, az adózók adózőképessége csökken és az adó behajtása miatt mindinkább szükséges a végrehajtó és csendőrség segítségét igénybe venni és végül, hogy a kivándoroltak és az ismeretlen helyre eltávoztak száma növekedőben van.

Vannak falvak – sajnos elég nagy számmal – ahol egyszerre csak megbomlik az élet. A családok belső zavara, elégedetlensége folytonosan nő, a családtagok között a kötelek lazulnak, de a korcsmák ivószobái benépesednek, a földek művelése elhanyagoltatik, az állatok elcsenevészednek és számuk is csökken, a gazdasági udvarok a romlás képét mutatják, a kétségbeesett pörlekedés és viszálykodás a falu lakosai között nőttön nő, a tulajdon elleni kihágások száma a csendőrszaporítását követeli, a tíz-húsz eltűnt falusi gazda helyébe

eoy-egy ismeretlen alak telepszik meg a faluban. És minden ezen rettenetes pusztulás minék a következménye? Legfőképpen csak annak, hogy e falusi társadalmi tényezőknek neveléséből, kiképzéséből hiányzott a falusi társadalmi életre való kiképzés és előkészítés.

Ne áltassuk magunkat azzal, hogy majd, ha a fiatal pap, tanító, jegyző, orvos stb. kikerülnek az életbe és munkába állnak, majd akkor fognak csak igazában hozzá a tanuláshoz, hogy a rájuk bízott falusi társadalom irányításához, vezetéséhez és továbbfejlesztéséhez szükséges társadalomtudományi ismereteket is megszerezzék. Ha képzésük ideje alatt nem nyújtanak nekik elegendő alapismereteket a társadalmi jelenségek felismeréséhez és nem kapnak irányítást a falusi társadalmak életének továbbfejlesztési módjához: bizony nagyon kevesen és sok elkedvetlenedésre ösztönző kísérletek után jutnak majd abba a helyzetbe, hogy életük ne legyen a kín és gyötrelmek kálváriája, melynek tulajdonképpen sem maguk, sem embertársaik semmi hasznát nem látják.

»Az élni akarásnak két legfőbb rugója az önérzet és a remény, a fejlődés lehetőségének reménye.« APÁTHY ISTVÁN.) AZ önérzet kialakulásának feltétele gyanánt azonban önmagunk és környezetünk lehető alapos megismerését kell elismernünk és az ilyen alapon megkezdett és végrehajtott munka az, mely a fejlődés lehetőségének reményét joggal táplálhatja lelkünkben. Ugyan bizony milyen reményeket táplálhat lelkében az a hadvezér, aki sem katonáit, sem a harctér terepviszonyait nem ismeri?

A falusi társadalom vezető tényezőinek semmi újat sem kell tulajdonképpen teremteniük, mert feladatuk legfőképpen abból állna csak, hogy a nép lelkében élő, tehát meglevő, de szunnyadozó erőket felébreszszék és tetterre serkentsék. S hogy ezt tehessék, oda egyéb sem kell, mint az adott, meglevő viszonyok ismerése és mérlegelni tudása. Tehát mindaz, amit elvárhat egy kezdő fiatal paptól, tanítótól és jegyzőtől leendő falujának társadalmára, de az egyetemes magyar nemzet érdeke is, mindössze csak annyi, hogy mielőtt komoly munkához fognának, meglevő elméleti bölcsességükhöz, szerezzék meg az adott körülmények lehető pontos ismeretét is, hogy elméleti tudásukat kellőképpen érvényesíthessék és értékesíthessék a köz javának előmozdítása érdekében.

A *van*-tól a *kellő*-höz a fejlődés ver utat, s így a *van-nak*, a *jelen*-nek értékelni tudása adja kezünkbe e fejlődés eszközeit, melyek azután a *kellő* felé vezetnek. A környezet megismerése, melyben élünk, avagy élni fogunk, tehát nem mellőzhető, amikor a fejlődést akarjuk szolgálni (BÖHM KÁROLY: Ember és világa. I. köt. 232. 1.)

A környezet megismerése azonban nemcsak a sikeres társadalmi munkásság szempontjából elengedhetlen, hanem fontos a sikeres hivatali tevékenység szempontjából is. Aki nincs ezen ismeretek birtokában, az ugyan nehezen végezhet sikeres munkát a templomban, az iskolában vagy a község-házán. Az ilyen hivatott vezetők idegenül jönnek a faluba és idegenül fognak más helyre távozni, vagy ott meghalni, egy hosszú élet után is.

Hát ugyan bizony, hogyan is kívánhatjuk attól, hogy a népet nevelje, vezesse és igazgassa, aki nem ismeri, nem tudja megismerni a népet, aki a község társadalmának hibáit, erényeit, a családok bűját-bajját nem tapasztalja megsértő szívvvel, aki a nép eszejárását nem tudja megérteni, aki nem ismeri azt a nyelvet, melyen a nép lelkéhez lehet férközni, aki méltóságán alulinak tartja a nép között megjelenni, s közöttük forgolódni! Bizony-bizony a népnek meg nem ismerése oka legtöbbször annak, hogy ez idegennek tekinti, egy leélt élet után is a maga papját, tanítóját, jegyzőjét, orvosát, bíróját stb., sőt elég sajnós eset van arra is, hogy halálos ellenségének tekinti őket, akik csak zsírján élőködnek . . .

E nagyon veszedelmes bajok egyik igen közelfekvő forrására mutatott rá MOLNÁR VIKTOR az Uránia 1911. évi közgyűlésén elmondott elnöki megnyitójában, ahol a többek között a következőket mondotta: »A hetvenes években megindult az idegen hatalomtól való függőség megszűntével az önálló állami berendezkedés kora. Gyorsan, rövid idő alatt meg kellett teremteni a közügyek minden ágában a tisztviselői kart. Ezzel egy más, újfajta, mozgó népség keletkezett, melynek kialakulásában követtük és követjük el mind mai napig a legnagyobb hibákat. Minden józan megfontolás nélkül küldjük például az alföldi embert tisztviselőnek vagy tanítónak az erdélyi bérezek közé, a felvidékit a rónaságra, úgyszólván *mindenkit máshová*, csak nem saját szülőföldjére, hová minden emléke, vonzalma,

anyagi, erkölcsi érdeke rendelné. A költöződő tisztviselő, tanító – vándormadár, még biztos fészket sem szerezhethet, ahová állandóan hazatelepíthetné övéit. Idegen helyen, ismeretlen környezetben nincs meg sem a szükséges erkölcsi ellenőrzés, sem a támogató, gyámolító segítség; a megfelelő lelki viszonyosság és rokonság hiányában csakhamar lelohad minden becsvágy, megszűnik az eleven munkakedv. A legtöbb tisztviselőnek, tanítónak egész serénysége abban az igyekezetben és ügyeskedésben merül ki, hogy miként juthatna közelebb szülőhelyéhez és szolgálhatná első sorban azokat, akik között gyermekkori emlékeit gyűjtötte; a környéken, ahol született, nevelkedett; ahol otthona volt és gyakran kis vagyona van. És mi a végeredmény? A végeredmény az, hogy a barátságtalan társadalmi egyedüliség megöli lassankint az együttérzés energiáját, mely a szülőföld és szülőtte közt nem is oly rég e hazában oly hatékony volt és szétbonthatatlannak látszott . . . Pedig minden emberi tapasztalat azt bizonyítja, hogy ahol elhalványul az *otthon* fogalma, a *szülőföld* emléke, ott természetszerűleg elhomályosul a *haza* fogalma is, míg egészen elvesz és a népet erősebb nemzetek felszívják. Általánossá kell tennünk a műveltséget, emelni a közértelemiséget a közoktatás és az iskolán kívüli oktatás helyes és egységes szervezetével egyfelől, másfelől pedig körültekintő, igazságos közigazgatással, sőt az állam egész tekintélyével biztosítani minden munkás kéznek és főnek otthonát, munkakörét és helyes törekvését oly társadalomban, amelyben lelke a szeretet, vonzalom, az összetartás erős szállaival mélyebb gyökeret verhet« . . .

Mélyen elszomorító jelenség valóban, hogy egész közéleti irányzatunk abba az irányba terelődött, hol az emberi érzéseken alapuló erős köteleknek semmi jelentőséget sem tulajdonítanak, s ahol a széthullott kéréhez hasonló társadalmaktól várják a nemzeti nagyság kiépítését. Ezen kötelék hiánya a városi társadalmakban is érezteti hatását, de mégsem oly romboló módon, mint a falusi társadalmakban, hol a vezető és kormányzó szervek csekély számában egy-két nem odavaló elem a falu és társadalmának helyes irányban való fejlődését évtizedekre megakadályozhatja s pótolhatlan károkat okozhat.

Lássuk már ezek után, mi is volna a teendő általában és különlegesen is, hogy a társadalmi vezető tényezők nevelésében és kiképzésében a nemzetünkben már-már kiveszni kezdő együttérzés érvényesüljön és teremtő munkája az egyes és közösség életében megnyilvánuljon?

Már az általános iskolai nevelésben is be kellene vonni azokat az értelmi és érzelmi kapcsolatokat, melyek a gyermek családjá és szülőföldje között fennállanak. A mai iskoláztatási rendszer mellett a gyermeket úgyszólván kiemeljük abból a környezetből és társadalomból, amelyben iskolába lépése előtt élt és nevelkedett. Ez az elszakítás már az elemi iskolai oktatásnál megkezdődik.

A mai népiskolai oktatás is olyan általános ismereteket igyekszik csak nyújtani, melyekben a szülőház és szülőfalu vonatkozásai csaknem teljesen elhalványodnak. Még élesebben elválik a gyermek szülőföldjétől akkor, amikor középfokú iskolába lép. Itt nemcsak, hogy nem látja a megszokott környezetet, hanem még említést sem hall arról. Azok a kapcsok, melyek a szülői házhoz, azok a szálak, melyek szülőfaluja társadalmához kötik, itt kezdenek észrevehetően elszakadni. Kezdetben levelezéseinek főtárgya még a szülői ház társadalmi helyzetében beálló változások iránti érdeklődés és tudakozódás. Megkérdezi ilyenkor a gyermek még, hogyan folyt le az aratás, hogyan eresztett a búza, amelyik ebben és ebben a dűlőben termett; nagyot nőtt-e a csikó; János szolga ügyel-e a borjakra; a szántásnál kik voltak kalákában; jó ára volt-e a gabonának; hogy van a tiszteletes úr, hogy van a tanító úr, keresztapám kibékült-e János bátyámmal, az új jegyző milyen ember, szereti-e a falusi embereket, stb. stb.?

Amint a gymnasiumi osztályok száma növekedik, olyan arányban csökken az otthoni viszonyokra vonatkozó kérdéseknek a száma is. A vakációkra hazamegyető diák, mint inkább idegenebbül érzi otthon magát, nem látja többé oly szépnek szülőfaluját, a falusi dolgok említése kezdi már untatni, a beálló változásokat nem veszi észre, azok nem érdeklik többé s mire elvégzi a gymnasiumot, már a dűlőknek neveit sem tudja és a faluban sokan vannak már olyanok, akiket nem is ismer s akik mellett közönyösen, köszönés

nélkül megy el. Már most akár hivatalba lép, akár tovább folytatja tanulmányait, az összes kapcsolatok, melyek a családhoz és az összes szálak, melyek a falu társadalmához kötötték, a legridegebb önző, anyagi érdekké foszlottak.

A szülőfalunak kebléről leszakított falusi gyermekből végre városi »úr« lett, aki már haza se kívánczik a falujába, de más faluba sem s talán el se látogatna soha oda, ha nem állana be annak szüksége, hogy a faluba eltemetkezett apa kemény szívét megindítsa még egyszer, egy olyan összeg erejéig, mely talán az egész család romlását fogja okozni. Szégyenli magát a falujában, hogy olyan szegény egyszerű és nem városi »úri« szülőktől származik.

Az így, minden családi és falusi társadalmi kötelekből kiszabadult urat aztán a sors elhánnya-veti, az Isten tudja hová. Kezdetben előkelő idegen az új környezetben, az újdonság ingerével hat. Jól is érzi magát egy ideig, de kezdenek nemsokára jelentkezni azok a percek, melyekben úgy érzi magát, mint a horgonyáról elszakított hajó, melylyel a tenger hullámai kényük-kedvük szerint bánhatnak. Néha-néha azon veszi észre magát magányos pillanataiban, hogy szülőfaluja határain kóborol az emlékezete. Megelevenednek előtte a régen elfelejtett bokrok, fák, erdők, völgyek, mezők, patakok, az egyszerű falusi emberek alakjai, melyek között régen nem tapasztalt boldogságot érez. A ködös távolból is visszazagyogó gyermekkori emlékek és falujabeli viszonyai kezdenek már sokkal kedvesebbnek, sokkal melegebbnek és emberségesebbnek feltűnni, mint azok a körülmények, melyekben most idegennek érzi magát s mégis közöttük kell élnie. Elfogja a vágy viszontlátni szülőfaluját és ha a sors kedvez neki és valójában is megláthatja, bűnbánó ájtatossággal keresgéli azokat a szálakat, melyek valamikor régen, e falu rögeihez kötötték.

A most már csendes, szelíd úr mindenkivel barátságos, szívesen megszorítja a kerges tenyereket is, de alig-alig akad olyanra, aki még csak emlékezne is rája. Itt sem érzi már jól magát többé! A szülői házba mások költöztek be, akik benne csak a vendéget látják már és akikről pedig még hinné, hogy szeretik, azok már a falu kis temetőjében pihennek. Csalódott lelke ide vezet, hol egy pár szál virágot, vagy egy

marék kis földet vesz lopva magához, nehogy valaki észrevegye és kinevesse.

Íme ide vezet mai iskoláztatási és nevelési rendszerünk!

Iskoláinkban tanítanak hit- és erkölcsant, de úgy, hogy a gyermek szülőfaluja hit- és erkölcsi életéből semmit sem ért meg többé, pedig ott is vallásosak az emberek és az erkölcsnek is nagy becsülete van, ha talán más formában is, mint egyebütt. Tanítanak magyar nyelvtant is, hall a finn-ugor rokonságról is, de saját faluja nyelvjárását szégyenli és talán ki is gúnyolja tantervszerűleg, úgy hogy a gyermek végre szégyelni is kezdi *elmaradott* faluját. Sokszor beleizzad a középkori líra ilyen, meg amolyan vonatkozásai tanulása közben, de elfelejti, mert említeni sem meri a tudós tanárok előtt azokat a talán középkori, vagy már régibb mondákat, balladákat, népdalokat, melyeket gyermekkorában otthon a tűzhely mellett, a mesélő nagyanya ajkairól lesett el. A történelemben egy egész új, ismeretlen világ tárul eléje, melylyel alig érez valami közösséget. Drága szép képekben, vagy domborművekben, avagy szobrokban látja naponta, a világ nevezetesebb történelmi helyeit, melyeket megbámul ugyan, de alig hagynak lelkében valami nyomot, mert amíg le nem szokik róla, titokban az ő esze azon a mezőn, vagy völgyben jár, melyről a környékbeli asszonyok mesélgettek valamikor, hogy az ő nagyapja vagy talán ükapja ott kapott volt sebet, mikor a muszkákat vagy tatárokat feltartoztatták. Emlékszik arra is, de csak úgy titokban, hogy a falujoktól nem messze» sőt talán az iskolája városától sincs olyan messze, mint azok a helyek, melyeknek képe az iskola falán függ, van egy csodálatos várépítmény, melyről nagyon sokat tudnak beszélni a faluban és az egész környéken, mert abban valamikor olyan nagy úr lakott, aki mindenkinek parancsolt, ameddig abból a várból ellehet látni. Azt is mondják, hogy később a török-tatár elől ősapáik odavonultak be és védték a környékbeli falvakat. Hanem ez nem tudományos történelem, mert a könyvben nincsen említés téve róluk.

Számtant is tanul bőven, de nem azt kapja feladatul, hogy az apjának vagy az egész községnek birtokában levő ennyi, meg ennyi katasztrális hold szántóföld, mennyit tesz hektárakban kifejezve; hogy a falujában egy lélekre hány

kat. hold szántó-, erdő-, legelő stb. jut; hogy az utolsó negyven esztendő alatt, tíz évenként hány százalékkal növekedett a lakosság, az írni és olvasni tudók száma, a napszamosok száma, avagy a napszámberék értéke stb. stb.

Tanítanak természetrajzot is, de ennek sincs semmi vonatkozása ahhoz a földhöz, amelyen születünk, nevelkedünk és élünk. Még az a festett, vagy szárított ibolya is, amiről tanulunk, egészen más, mint amelyhez hasonlót először láttunk a falunkban, magunktól ráakadva. Otthon ránk ragadt volt egy csomó növény neve is, de az iskolában még ezeknek sem vesszük semmi hasznát, mert itt minden növényt is másképpen neveznek, mint ahogy otthon megszoktuk volt. Hosszú leczkéket tanulunk be a mérges- és gyógynövényekről, de közben elfelejtjük azoknak a növényeknek a neveit, melyeket otthon gyűjtögetnek és gonddal szárítgatnak anyáink, nagyanyáink és a falu javas-asszonyai, gyógyítási célokból. Megismerjük a világ összes nevezetesebb állatjait is, de közben elfelejtjük a falunk határán már megismert állatoknak még a nevét is. Megtanuljuk Afrika és Amerika állatvilágát, de hogy a termést otthon miféle bogarak tették tönkre, arról alig hallunk valamit. Szépen felmondjuk a leczkéinket a föld geológiai korszakairól, sőt még a rétegek neveit is bevágjuk, de falunk geológiai viszonyait feltüntető kataszteri mintaterek jegyzékéről még említést sem teszen senki.

Gyönyörű szép német, angol, francia sőt még úgynevezett magyar műdalokat is éneklünk az iskolában, de közben lassacskán elpárolognak emlékezetünkben is azok a szép régi magyar nóták, amelyek hallatára még a szemünk is megcsilant, mikor a falunkban hallottuk és tanultuk.

A rajztanítás is nagy rombolást visz végbe emlékeink között. Rajzolunk mi mindenfélét az iskolában, csak olyant nem, melyek a lelkünkben gyökereznek. Iskola nélkül is ragadtak meg lelkünkben alakok és formák, de ezeknek semmi hasznát sem vesszük az iskolában. Mértani rajzaink csak a vonalnak pontosan szerkesztett halmazából állnak, de odáig már sohse jutunk, hogy szülőházunk tervrajzát, vagy falunk térrajzát kapjuk feladat gyanánt. Tudnánk mi abban az időben igen értékes dolgokat is rajzolni, pl. kapufélfákat, fejfákat, cserépedénydíszítéseket, a húsvéti tojások rajzait, bunda- és

szürdíszítéseket stb., de hát ezekre nem kíváncsi senki, mert hát a tanterv is egyebet ír elő, pedig újabban messze vidékekről is jönnek urak a falunkba, akik le is fényképezik a falusi művészeteket és könyveket írnak azokról.

Íme látjuk, hogy még az általános közép fokú iskoláztatás keretében is sok alkalom és mód kínálkoznék arra, hogy a szülőfaluhoz kapcsolódó szálak ne szakadozzanak oly gyorsan el, s hogy az otthon maradottakkal az együttérzés köteléke fenmaradjon. Ma e tekintetben még kezdeményezéssel is alig találkozunk, de hogy az ide vonatkozó kívánság nem lehetetlen, az könnyen átlátható és megérthető

Az *együttérzés* nagyon fontos társadalmi jelentőségét különösen azon szakiskolák növendékeiben kellene mielőbb öntudatra ébreszteni, akik előreláthatólag a falusi társadalmak vezetésére és igazgatására lesznek hivatva. Ezek első sorban a papnevelő-, tanítóképző-intézetek és a közigazgatási jegyzői tanfolyamok.

A falusi életpályákra előkészítő ezen intézetekben, valóban nemcsak mulasztás, hanem egyenesen bűn, hogy a nevelés és oktatás rendjén semmi figyelemmel nincsenek, a kikerülő ifjak életpályájának leendő különleges helyi körülményeire. Nem okozna semmi nehézséget s még a mai tanulmányi rendbe sem ütköznék, ha az előkészítés ideje alatt megkívánnák, hogy a papnövendék részletes dolgozatban számoljon be saját faluja egyházi, hitéleti és közerkölcsei életéről és mindazon vonatkozásokról, amelyek ezekkel valamelyes összefüggésben vannak. A tanítónövendék hasonlóképpen elkészíthetné faluja részletes közoktatásügyi viszonyait felölelő leírását; ugyanígy a jegyzői tanfolyam-hallgató is elkészíthetné a faluja közigazgatását részletesen ismertető dolgozatát. Ezen dolgozat azután a képesítő szakvizsgálatra való bocsáthatásnak kellene, hogy előfeltétele legyen. Hasonló társadalomtudományi szakdolgozat készítését el lehetne várni továbbá mindazon közéleti pályákra készülőktől is, akik a nép nagy tömegével fognak hivatali érintkezésbe jutni. Az orvosnövendék elkészíthetné azon járás közegészségügyi leírását, amelyhez szülőfaluja tartozik; az erdősnövendék a szülőfaluja erdőzetét, a gazdaszjelölt faluja mezőgazdasági viszonyait ismertethetné stb.

Merész gondolatok, – álmokképek!

Napjainkban általában már minden hivatalra a kezdő tisztviselőt csak ideiglenesen szokták kinevezni. Ezen ideiglenességi idő alatt, a fiatal tisztviselő szabad idejében rendszeren csak az úri társadalomban való elhelyezkedés és protectio szerzés mesterfogásaiban gyakorolja magát. Vájjon nem volna helyesebb, ha ezen időt az *illető hely és társadalmának* megismerésére szentelné legalább részben különös gondot fordítva leendő hivatala és a társadalom kölcsönös vonatkozásaira, főbb jelenségeire? Az így eltöltött egy-kétéves ideiglenes szolgálati idő alatt szerzett s közvetlenül az *illető hely és társadalma* életviszonyaiból megfigyelés és közvetlen tapasztalásból származott *tudása*, nemcsak hivatali állásában lenne megbecsülhetetlen támasza, hanem teljes mértékben kiválthatná lelkéből azt az erkölcsi köteletséget is a társadalommal szemben, melyet az ezen ismereteket nélkülöző tisztviselő a legjobb akarat mellett is kénytelen figyelmen kívül hagyni, elmellőzni.

Ma különösen furcsa jelenségeknek lehetünk tanúi falvainkon. A legtöbb faluban a papon, tanítón és jegyzőn kívül alig találunk más intelligens embert; ők is rendszeren az ország más-más sarkából vetődtek oda, anélkül azonban, hogy az okvetlenül szükséges mindennapi kenyéren kívül egyéb is vonzotta volna őket oda. Oly elütők egymástól és együttvéve a falu társadalmáétól szokásaik, vágyak, reményeik, sőt igényeik is, hogy minden igyekezetük és feltehető jóakaratum arra pazarlódik el, hogy legalább annyira szokjanak össze, amennyi az unalom űzése miatt szükséges barátságos érintkezéshez okvetlenül megkívántatik. Annyira *idegen* itt minden reájuk nézve, hogy egyedüli vágyuk és reményük mielőbb menekülni ebből az *idegen és eldugott* fészekből, aminek természetes következménye az, hogy érdemesnek sem tartják az árva falu társadalmának életével közelebbről megismerkedni. A néppel, a szigorúan hivatalos érintkezésen kívül más összeköttetést nem tartanak fenn. Tanácsot, útbaigazítást a nép tőlük nem szívesen kér, mert ha kér is és ha kap is, annak nem sok hasznát veheti, mert az csak sűrke hivatalos tanács és útbaigazítás lehet, melynek meggyőző ereje már csak a körülmények alapos ismeretének hiánya miatt sem lehet. Ezeknek a visszáis állapotoknak a megérzése és felismerése készítette legfőképpen a földművelési ministert is a segítő kirendeltségek szervezésére.

Ha a falusi társadalmak vezetésére hivatott intelligens elemek nemcsak a hivatalukkal, hanem a falusi társadalommal szemben is érezték volna kötelességüket, akkor nem állott volna be az a furcsa helyzet, hogy a földművelésügyi miniszternek kelljen agitátorokat küldeni a falvakba, akik a népet az önszegély lehetőségéről meggyőzni igyekezzenek és olyan társadalmi alakulatok szervezésére rávegyék, melyek segítségével a falusi társadalom további bomlása feltartóztatható, s a továbbfejlődés útjai előkészíthetők. Szóval, amit a szász falvak társadalmának intelligens vezetői úgyszólván saját ösztönükből minden külső segítség nélkül megteremtettek, azt a magyar falvakban kívülről ható és mesterséges eszközökkel kell utána pótolnunk.

Ma már végre a magyar falvak társadalmának élete is kezd megpezsdülni, a földművelésügyi miniszter segítő actiójának hatására, ami abból is kitűnik, hogy ma már alig van valamirevaló magyar falu az erdélyi részekben, melyben ne volna ügynevezett gazdakör, hitelszövetkezet és még más természetű falusi egyesülés. Hogy ezek létesülhettek, az elég élénk bizonyossága annak, hogy a mi falvaink népében is *megvannak* azok a tulajdonságok, melyeknek kifejlesztésével és foglalkoztatásával társadalmunk nemcsak életrevalóságáról, hanem továbbfejlődésre képes voltáról is tanúbizonyságot tehet. A várható siker mértéke azonban attól fog függni, hogy a falusi társadalmak életének irányítására és vezetésére hivatott intelligens elemek a jövőben mily mértékben fognak résztvenni a falvak társadalmi életében és hogy az *illetékes* tényezők a jövőben mennyire lesznek tekintettel arra, hogy a falvak ne olyan papokat, tanítókat, jegyzőket és más tisztviselőket nyerjenek, akiket *csak* a hivatali állás visz az illető faluba, hanem ezenkívül a szívük-lelkük és érdekeik is odavonz.

Képzeljük csak el falvainkat úgy, hogy azokban a külsőleg észrevehető, ügynevezett úri osztály tagjai egyenkint és együttesen is éreztetik, befelé is érvényesülő jótékony hatásukat a falu társadalmának minden életnyilvánulásában! Magasabb értelmük, finomabb ízlésük, a köz érdekével összeegyeztetett nemes értelemben vett önzésük meglátszik a falu külső képén is, az emberek értelmi és erkölcsi életében, az általános jólétben és a megnyilvánuló emberszeretetben. Ha a

falusi egyszerűbb értelmű emberek az urakkal nemcsak a hivatalban találkoznak nyersnek, avagy ridegnek nevezhető hivatalos érintkezés közben, amikor legtöbbször csak dorgálni és büntetni kénytelenek, hanem a falusi társadalmi egyesülésekben is, amikor a pap és a tanító közérdekű kulturális dolgokról, a jegyző közérdekű közigazgatási, adózási és mezőrendőri, az erdész erdőrendészeti, az orvos közegészségügyi, az állatorvos állategészségügyi, a birtokos, gazdatiszt, sőt maga a nagybirtokos is az okszerűbb mezőgazdaság és állattenyésztési dolgokról tárgyalnának, felvilágosítanának, tanítanának, nevelnének. Akadna közkötelessége itt még néha a járásbírónak, a postamesternek, a csendőrőrs parancsnokának, a pénzügyőri biztosnak vagy felvigyázónak is. Ez esetben milyen szédítően *szép* és magasztosán *emberi* volna falvaink társadalmi élete!

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Társadalomtudományi földrajz.

Beható angol ismertetése hazánknak.

A folyó év sorszámával megjelölve egy híres angol-amerikai könyvkiadó cég (Sir Isaac Pitman & Sons) Ausztriának és Magyarországnak viszonyairól egy 300 lapra terjedő munkát adott ki. Ennek mintegy fele az osztrák, másik fele pedig a magyar közállapotokat és viszonyokat tárgyalja. Kívánatosabb lett volna, ha mindez külön, önálló kötetekben történik. Több félreértés lett volna így elkerülhető és mindenekfelett kikerülhető lett volna az, hogy az Ausztriára vonatkozó rész hibái és hiányai kedvezőtlenül befolyásolják a magyar résznek az alábbiak szerint szükségképp kedvezően alakulandó hatását.

Az Ausztriát és az osztrák viszonyokat ismertető első részt KELLNER L. osztrák egyetemi tanár és leánya írták; a második résznek pedig DELISTE ARTHUR L. úr, a brit-amerikai irodalmi társaság titkára a szerzője. Az ő ismertetése minden tekintetben sokkal különb a másik szerző munkálatánál. Míg KELLNER L. meglehetősen felületesen és tárczaczikkszerűen kezeli a maga anyagát, addig a DELISLE A. dolgozata mélyrehatóbb, alaposabb, lelkiismeretes tanulmányról tanúskodik.

Fölfogása is sokkal szélesebbkörű és az igazságnak és a valóznak jóval megfelelőbb.

Az állami és nemzeti lét minden oldalának elemzésénél folyton a lényegre és a fontos dolgokra tartja szemei előtt, amit az osztrák rész Írójáról nem igen lehet mondani. Közjogi fölfogása teljesen correct, míg a KELLNER-é a mi rovásunkra sokszor határozottan egyoldalú. Ez annál károsabb reánk nézve, mert az ő bevezetése a monarchia mindkét államára vonatkozik. Annak a bevezetésnek címe: »Mi

Ausztria-Magyarország? « Ő erre a kérdésre közjogi szempontból több tekintetben határozottan téves, sőt czélzatos feleletet ad. Ugyanez mondható az osztrák résznek több oly helyére nézve is, amelyek közös viszonyainkra vonatkoznak. Végül megemlítendő, hogy míg DELISLE szabatos, szép, könnyed angol nyelven ír, mert anyanyelvét irodalmi készséggel kezeli, addig a KELLNER tanár angolsága és irálya léptenyomon az idegenszerűség, a szokatlanság és az erőltetett szellemeskedés benyomását teszi reánk.

A magyar résznek szerzője, DELISLE ARTHUR, előszavában hangsúlyozza azt, hogy nem szándékozik művében a magyarokat és Magyarországot egyoldalúan dicsérgetni; a hízelgés nem az ő mestersége. De szereti a magyarokat úgy tekinteni, mint akiknek van elég lelkierejük a becsületes kritikának elviselésére is. Szerinte sokkal értelmesebbek vagyunk, sem hogy a jóakarató igazmondást rossz néven tudnók venni. Azért a magyar népnek nemcsak erényeit akarja magasztalni, hanem hibáit is elég őszinte lesz megróni, amennyiben bizonyos tulajdonságokat ilyenekül láttat vele meggyőződése. Az előszóban egyébiránt utal arra is, hogy nemcsak hivatalos és lehetőleg megbízható adatokat használt, hanem munkájának egyes fejezeteit illetékes magyar embereknek még kéziratban megmutatta.

Ennek köszönhető, hogy hat évi itt tartózkodása után idegen létére aránylag kevés és jelentéktelen tévedéssel, de annál több tárgyúséggel és igazsággal tudta dolgozatát elkészíteni.

14 fejezetben, 150 lapon adja így közállapotaink és közéletünk meglehetősen tömör és részarányos encyclopaediáját. Ebből a dolgozathoz az angolul beszélő nemzetek sok téves nézetnek és széles körben elterjedt rágalomnak alapos, meggyőző, mert nem egyoldalú, hanem kézzel fogható tényekre és hiteles alapokra alapított czáfolatát olvashatják.

Dióhéjban adja történetünk legfőbb mozzanatait is, amit a magyarság eredetének fejtegetésével vezet be. Nagyon érdekes a magyar alkotmány vázlatos története a IV-ik fejezetben; az összehasonlítások az angol alkotmánynyal igen tanulságosak. Közjogunknak azokat a részeit, amelyek a magyar állam souvenitására tanúskodnak, néhány találó törvényidézetrel szembeötlőkké teszi. Jelen politikai viszonyainkat is elfogultság nélkül tárgyalja. Néhány becses lap van e munkában, mely a nemzetiségi viszonyokat a valósághoz hiven domborítja ki. A magyar nyelvről és irodalomról s azok fejlődéséről mintegy tíz lapon elég hű képet ad. Közművelődési állapotainkat röviden, de azért érdemlegesen tárgyalja. Nagyon vonzó képet fest a székesfővárosról és a magyar művészetéről. A közigazgatási életet 12 lapon, a legújabb, hivatalos

adatokat felhasználva, írja le. Ismerteti törvénykezésünket, a társadalmi viszonyokat, végül utal arra, hogy az országnak mel részzeit érdemes az idegeneknek meglátogatni.

DELISLE A. L. itt-ott kritikát is gyakorol; de akkor sem mond olyat, ami igazságszeretetére vagy hazánk iránti jóakarására homályt vethetne. Miután Magyarországról így irt, s dolgozatát kitűnő angol irányával és fénynyomatú szép képeivel, melyeket ahhoz mellékel, vonzóvá^ tudta tenni, elismerésünket és köszönetünket sok százezer példányban megjelent és célzatosan bemocskolt jó hírnevünket megvédeni alkalmas művével bőven kiérdemelte.

G. J.

Mexiko.

Nagyfontosságú és nemzetközi érdekességű problémák színhelye mostan Mexiko. Bár mérhetetlen távolságban van tőlünk, mégis a mai gazdasági élet rendkívüli összetettségénél és kiterjedtségénél fogva a nemzetközi conflictusok kiterjedhetőségének határai is óriási módon megnövekedtek. Valamely igazi nagyhatalmasságra nézve alig történhetik a földgömb bármely elrejtett zugában olyasvalami, ami érdeklődésre ne tarthatna számot. De az ilyen államok polgársága élénk figyelemmel is kíséri a világeseményeket és alapos tájékozottsággal bírálva a külpolitika fejleményeit, oly közvéleményt érlel meg, mely a külpolitikai kérdésekben is a nemzeti felfogás irányító kidomborodására vezet. Ehhez az események színhelyének és szereplőinek alapos ismerete szükséges. Sajnos ez nálunk meglehetősen gyöngye lábbon áll. Legkövetlenebb szomszédainkról, a reánk nézve különös fontossággal bíró balkáni államokról nagy általánosságban a leghomályosabb fogalmaink vannak. A már csömörig menő németimádat kielégítve hiszi a nemzeti ismeretek mértékét, hogyha jól ismerjük Németországot, – jobban, mint hazánkat – kalauz nélkül tudunk járni Berlinben és Baedeker nélkül elmondjuk a rajnai romok neveit és történetét.

Természetes, hogy ilyen teljes egyoldalúság mellett általánosabb ismeretek hiányában nem lehetséges, hogy önálló véleményünk és ítéletünk alakulhasson ki a nagyvilág eseményeiről. Ez egyik oka külpolitikai közvéleményünk majdnem teljes hiányának (ami csak a legeslegújabb időkben

módosul). Már pedig enélkül egy nemzet életműködése nem teljes, amint erre GRÜNVALD BÉLA is »Régi Magyarorszájában élesen rámutatott. A külügyi kérdésekben való tájékozatlanság elsődrendű oka külpolitikai súlytalanságunknak; ha van – illetve lesz – erőteljes és életteljes külpolitikai felfogásunk, akkor meg is lesz a ható erő, hogy külpolitikai szerveink csonkasága dacára és a nemzeti külpolitikai közvélemény érvényre juthasson.

Ennek a szükségnek kívántam szolgálni, mikor a világesemények homlokterében lévő Mexikót kívánom – eredetiségre való igény nélkül, de a legjobb és legújabb forrásokra támaszkodva – megismertetni. -

Mexiko az Egyesült-Államoktól délre átlagosan a 30. és 15. szélességi fokok között fekszik, déli határat Brit-Honduras és Guatemala alkotja; nyugatról a Csendes-óceán, keletről a mexikói Öböl határolja. Kiterjedése 1,946.523 km², tehát hat-szor akkora, mint Magyarország. Mexiko fekvésénél fogva trópusi éghajlatú, minthogy azonban a tengerpartja, különösen a keleti partja kivételével, magas fensíkot képez, melyet még magasabb hegyek határolnak, éghajlata változatos és a forró-övi parti területek mellett, a fensíkok mérsékelt klímája az örök hóval borított csúcsok zordságával váltakozik.

Hegyrendszere az Egyesült-Államok hegyrendszerének folytatása; legkiválóbb csúcsai közt sok a tűzhányó, amelyek közül számos még jelenleg is működésben van. Legjelentősebb folyója a Rio Grande del Norte, mely hosszú vonalon az északi határt is megszabja. Számos termékeny folyóvölgy és bájos tavak sorakoznak ehhez. Mexiko földje igen termékeny s a ma igen primitív földművelés fejlesztésével még rendkívüli eredmények lehetségesek. Jelenleg inkább az állattenyésztést üzik, azonban ennek intenzitása sincs arányban a terület nagyságával. Különösen jelentékeny értéket képviselnek a bányászat kincsei. Arany, ezüst, ólom, vas, réz, kéneső, cinn,, kobalt, antimon, szén és kőolaj dús mennyiségben található. A belföldi tőke csekélyisége nem elegendő a nagy tőkebefektetést igénylő modern bányaművek létesítésére; a jelentősebb bányaművek túlnyomólag külföldi tőkével létesültek és elsősorban az Egyesült-Államok érdekkörébe tartoznak. A mai conflictus háttérében is tulajdonképpen ez a gazdasági érdekelttség lappang.

Mexiko népessége igen gyér; ugyanis 1895-ben 12,491.573 lelket, 1900-ban 13,545.462 lelket és 1910-ben is csak 15.063.207 lelket számlált. A gyarapodás gyorsabb, mint az átlagos szaporodás, ami a bevándorlásnak tulajdonítható; de még ma sem esik 8 lakos km²-ént, ami körülbelül tized része hazánk népsűrűségének. A bevándorlás az utóbbi években kb. évenként 80.000 fővel szaporítja a lakosság számát. Ez

annál fontosabb, mert rendezetlen állami viszonyai is kezdetleges közegészségügyi viszonyai közt a halálozási arányszám sok évben még felül is múlta a születések számát.

A bevándorlóit fehér lakosság sehol sincs annyira összekeveredve a bennszülöttekkel, mint Mexikóban, ami az évszázados együttélésen kívül valószínűleg a bennszülött lakosság magas műveltségének tudható be. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint csak a népesség 19%-a volt tiszta fehér vérű; ennek kétszerese (38%) tiszta indián; 43% pedig kevert fajú.

A népesség foglalkozása állattenyésztés, bányászat és földművelés; a tengerpartokon halászat és helyi kereskedelem. A nemzetközi kereskedelmet az Egyesült Államok, az angolok, németek és csekélyebb részben a francziák bonyolítják le. Az ipar kezdetleges és inkább a bevándorlók kezében van.

Ennek daczára is Mexikóban néhány nagy, szép és virágzó város van. A főváros Mexiko, mely az ország szívében fekszik; lakosainak száma 1900-ban csak 344.721 volt, amely szám 1910-ben 470.659-re szökött fel; fontosabb városok és azok lakossága 1910-ben: Guadalajara 118.799, Puebla 101.214, San Luis Potosi 82.946, Monterey 81.006, Leon 63.263, Mérida 61.999.

Érdekes és jellemző, hogy mindezek mélyen a szárazföld belsejében levő helyek és hogy legfontosabb kikötőinek lakossága meg sem közelíti ezeket a számokat; így a legnagyobb kikötő, Vera-Cruz lakossága csak 29.164, az utána jövő Tampicoe még ennél is csekélyebb. Mindkettő a mexikói öböl partján fekszik; a Csendes-tenger melletti városok nagyobb forgalmi jelentőségre nem tudtak szert tenni; ez csak akkor várható, hogyha a japánnal való ma még igen csekély forgalom nagyobb lendületet venne.

A lakosság majdnem kizárólag római katolikus; a más vallásúak száma nem éri el a 100.000-et sem; (ebből 19.000 felekezetenlküli) ezért az alkotmányban biztosított vallásegységnek nem is nagy gyakorlati jelentősége van.

Az állam nyelve a spanyol és ez az általánosan elterjedt nyelv is; az országban megjelenő 459 időszakai sajtóközleményből 439 volt spanyol nyelvű.

Mexiko csak a XVI. században lép a világtörténet színpadára, mikor Cortez hadai megszállják és 1521-ben a spanyol korona gyarmatai közé bekebelezik. Meg kell jegyezni, hogy Amerika felfedezésének idejében Mexiko birt a legnagyobb és igen eredeti műveltséggel, melynek ásatag nyomai hovatovább növekvő méltánylásban részesülnek. Bármily érdekes volna is a hatalmas Montezuma (Motekuhzoma) fejedelem uralmát és Mexiko ősi és eredeti kulturáját közelebbről megismerni, ebben a rövid ismertetésben az helyet nem találhat.

A spanyol uralom három százada súlyosabban nehezedett Mexikóra, mint hazánkra. a . török hódoltság. Rablás és sanyargatás, ezek voltak a spanyol uralom eszközei. Különösen mikor a spanyol nagyhatalom napja leáldozóban van és a birodalom pénzügyei erősítést követelnek, oly fosztogatás és embertelenség megy végbe, hogy 1810-ben páter Hidalgo kitűzi a forradalom zászlaját és bár ő életével fizet érte, a forradalmat többé elfojtani nem lehetett. 1820-ban császársággá alakul, de már 1823-ban szövetséges köztársaság. A belső zavarok azonban nem tudtak megnyugodni és az ország állandó forrongásban van.

Az 1824. évi szövetségi alkotmány helyébe alig 10 év után, 1835-ben a centralisált köztársaság alkotmánya lép, de a belső forradalmat az sem szünteti meg. A belső forrongás miatt került conflictusba az Egyesült-Államokkal, mely 1848-ban a Rio-Grande-től északra fekvő területek (Texas) elvesztésével járt. Az elvesztett terület 1,650.000 km.²-re rúgott. Mexiko állami élete azóta sem tudott nyugvó pontra jutni. Villongásai ránk is érdekléssel bírnak, mert tudvalevőleg Miksa főherceg is belesodródott ezekbe a harcokba. A mexikói expedítio tulajdonképpen oka az volt, hogy a belső forrongásokban kimerült Mexiko 2 évre felfüggesztette államadóságai kamatainak fizetését (1861.). Minthogy ebben első sorban Franciaország volt érdekelve, III. Napoleon buzgólkodott – mi okból, egyelőre mellékes, – Mexikóban a császárság felállításával a rendet megteremteni. Miksát tényleg meg is hívták császárnak, de kellő fegyveres készség híján, különösen mikor a francziák cserben hagyták, Ausztria pedig a kitört porosz-osztrák háború miatt nem támogathatta, nem tudta positióját megtartani és vállalkozását életével fizette meg. Azóta Mexiko állandóan köztársaság és viszonylagos békének örvendett az erőskezű Porfirio Diaz elnöklete alatt (1877-1911. május, 1880 – 4. kivételével), kinek elnökösködése alatt a belső rend, nyugalom és jólét jelentékenyen javult. Mikor azonban az agg Diaz a kormányzástól visszalépett, a belső zavarok, – melyek mögött Japán és az Egyesült-Államok érdekellentéte lappang, – újra kitörték és vezettek olyan conflictusra az Egyesült-Államokkal, amit ha most nagyobb nemzetközi complicatiók nélkül el is intéznek, mégis olyan súrlódási felület fog visszamaradni, mely még sok gondot fog okozni a nemzetközi diplomatiának.

Mexiko jelenlegi alkotmánya 1857-ből ered, amelyen azóta csekélyebb módosulások történtek. Az alkotmány szerint Mexiko szövetséges köztársaság, mely 27 államból, 3 területből és egy szövetségi kerületből áll. A törvényhozó, végrehajtó és bíraskodó hatalom el van egymástól választva. A törvényhozó hatalmat a congressus gyakorolja, mely 2 ház-

ból áll. A képviselőházat az általános választói jog alapján minden 40.000 főnyi lakos után választott 233 képviselő alkotja, akik 2 évre vannak választva. A senator oknak 30 éveseknek kell lenni, ezeket az egyes államok választják; számuk 52. Az elnököt és alelnököt a választók összesége választja 6 évre. Az utóbbi egyúttal a senatus elnöke is. A végrehajtó hatalmat az elnök gyakorolja 8 államtitkár (minister) útján. A szövetséges köztársaság egyes államainak széleskörű önkormányzatuk van, s jóformán csak abban vannak korlátozva, hogy államközi vámokat nem állíthatnak fel, azonban egyéb adókat bevezethetnek. Minden államnak meg van a maga saját magánjogi és büntető törvénykönyve. Az egyes államok kormányzóinak és hatósági közegeinek választása oly módon történik, mint a szövetségi tisztviselők választása.

A szövetséges köztársaság háztartása körülbelül 100-110 millió dollár évi bevétellel és kiadással szerepel. A bevételeknek majdnem fele vámokból, egy harmada bélyegekből és illetékekből; egy kilencede pedig egyenes adókból áll. A kiadások legnagyobb tételét, jó harmadát a pénzügyministerium emészti fel, ennek budgetjében azonban az államadóssági kamatok is szerepelnek (26 millió dollár). Nem sokkal kevesebb a hadsereg és hadi tengerészet szükséglete; 1/9 szükséges a belső igazgatásra és ugyanannyi a közmunkákra. Az államadósság (1911. decz. 31.), aranyban 301,176.360, ezüstben 136,726.367, függő adósságban 482.574 dollár.

Hadrendszere az önkéntes szolgálaton alapszik, szükség esetén soroznak is. Sem számban, sem felszerelésben európai fogalmak szerint nem harczképes, hadi tengerészei pedig még ennél is csekélyebb értékű.

Külkereskedelme erősen (kb. 100%-al) activ, ezzel fizeti államadósságai kamatait, amelyek jóformán mind a külföldön vannak elhelyezve; első sorban a francia és angol piacon. Bevitele 15 – 20 millió font sterling közt variál; m ig kivitele 25-30 milliót tesz ki. Kivitelének legfontosabb cikkei arany, ezüst, réz, élelmiszerek; bevitelében a bányauzemi cikkek, gépek és textilárúk szerepelnek a legnagyobb összegekkel. A külkereskedelmi forgalomban az Egyesült-Államok szerepelnek a legnagyobb hányaddal 10 millió £ bevétellel és 22 millió £ kivitellel. Utána mindjárt Németország bevitele következik, mely évekig tartó verseny után 1905-ben 2½ millió összegével túlszárnyalta Anglia bevitelét és ez a gazdasági küzdelem élénk bepillantást ad a két hatalmas állam nemzetközi viszonyába. A kivitel tekintetében azonban Anglia még mindig négyszer akkora piacot nyújt Mexikónak, mint Németország. Ezenkívül igen jelentékeny még Franciaország forgalma, míg a magyar-osztrák monarchia egyáltalában nem számottevő összeggel szerepel.

Pedig Mexiko hálás piac, bár belső zavarai a forgalom biztonságát zavarják. De kiaknázatlan és kimeríthetetlennek látszó természeti kincsei éppen 'eléggé' indokolják, hogy a monarchia gazdasági köreinek figyelme nagyobb mértékben irányuljon e felé az ország felé, ne csak akkor, mikor a nemzetközi bonyodalmak villámai vakító fénysugaraikkal önként odavonják tekintetünket.

Sz. K.

Néprajz.

A magyarországi szerbek.

(Juga Velimir; A magyar szent korona országában élő szerbek. Budapest 1913. 288. 1. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár IV. k.)

A SZABÓ ORESZT szerkesztésében megindult derék vállalatnak nem éppen legsikerültebb kötete a jelen munka. A szerző jól ismeri népe szokásait, elég élesszemű megfigyelő, de nagyon fogyatékos a szakirodalmi tájékozottsága saját népét illetően is, a hazai más nemzetiségek viszonyaiban pedig a svábokéit kivéve, teljesen járatlan. Magasabb szempontjai nincsenek, tárgyába nem tudott elmélyedni, úgy hogy sokoldalúsága mellett sem sikerül neki megbízható összefoglaló képet adni a hazai szerbekről. Arra nézve meg kísérletet sem tesz, hogy a hazai szerbek jelentőségét Magyarország és az egész szerbség szempontjából megállapítsa.

A magyarországi szerbek történetével kezdi munkáját. Nagyobb számban a szerb császárság bukása után (1389.) kezdtek hozzánk bevándorolni a szerbek és a legutolsó és legnagyobb betelepedés 1690-ben történt, mikor Csernovics Arzen ipeki patriarcha vezetése alatt mintegy 80.000 szerb jött hazánkba. A XVIII-ik században viszont tömeges kivándorlások történtek a dynastia katholicizáló és a rendeknek a szerb kiváltságokat csorbítani akaró magatartása miatt, így 1751-ben körülbelül 100.000 szerb vándorolt ki Oroszországba. Az 1848-ban felállított szerb vajdaság 1860-ban a szerbek kívánására megszűnván, politikai autonómiájuk végleges elvesztéseért széleskörű önállósággal bíró nemzeti szervezetű egyházukkal nyertek szerbjeink kárpótlást.

JUGA történeti áttekintése nemcsak hogy semmi újat nem

hoz, hanem még a könnyen hozzáférhető szakirodalmi anyagot sem használja fel. Ivic ALEKSA egész munkássága ismeretlen számára és a VJESNIKet – a horvát országos levéltárfolyóiratát – úgy látszik sohasem forgatta. Nem használja fel itt sem, későbbi fejezeteiben sem, azt a sok érdekes anyagot, melyet megyei monográfiáink a szerbekre nézve tartalmaznak.

A második fejezet a szerbek lakóhelyével és számával foglalkozik a legutóbbi népszámlálás adatai alapján, anélkül azonban, hogy egy néprajzi térképpel világosabbá tenné e leírást. Az 1910-iki népszámlálás 1,106.000 szerbet talált hazánkban, még pedig 461.000-et az anyaországban, 645.000-et a társországokban. Ezekhez járulnak az anyaországban a katolicus szerbek (bunyevácok, sokacok), kiknek számát JUGA 99.000 teszi. Nagyon sajnálatos, hogy a Magyar Statisztikai Közlemények, a kisebb nemzetiségek számáról nem számolnak be pontosan, így ilyen hozzávetésre vagyunk utalva. Eszerint 1,205.000 szerb volna hazánkban a lakosság 5.7%-a. Közjogi alkatrészek szerint az anyaország lakosságának 3.1%-a, a testvérországokénak 24.6%-a. Szerb többségű megye csak egy van az országban. Lika-Krbava, de itt is nagyon erős a Horvát kisebbség (104.000 szerb, 100.000 horvát), relativ többségben vannak Torontálban (200.000) és Szeremben (183.000), nagyobb számmal vannak Bács-Bodrogban (216.000), Zágráb (123.000), Modrus-Fiume (75.000), Temes (70.000), Pozsega (67.000), Verőcze (47.000), Belovár-Kőrös (45.000), Baranya (31.000), Krassó-Szörény (15.000), Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegyékben (8.000).

A hazai szerbek számával elég részletesen foglalkozik JUGA, de a haza határain kívüliekről egy szót sem szól, pedig ez nemcsak összehasonlítás céljából érdekes, hanem a mi szerbjeink nemzeti erejének is magyarázatául szolgál. A baj az, hogy a szerbek többféle országban és tartományban laknak, melyek népszámlálásai különféle rendszerek szerint készültek, különböző megbízhatóságúak, sőt tisztára csak hozzávetőlegesek. A bosnyák népszámlálás nemzetiséget nem ismer, csak vallást, de bizonyos az, hogy a görög-keletiek szerbek (824.000) és a mohamedánok is azok fajilag, ha nem is érzelmileg (612.000). Az osztrák népszámlálás az ő »Umgangssprachéjával« egyenesen megtévesztésre törekszik, az a lehetetlen rendszere meg, hogy a külföldi honosok nemzetiségét nem mutatja ki, nem ismer külön cseh és külön tót, külön olasz és külön ladin, külön horvát és külön szerb nemzetiséget, demographiai szempontból gyakran teljesen értéktelenné teszi adatait. Szerencsére a szerbekre nézve elég biztos támpontot szolgáltat vallásuk. Eszerint Dalmáciában volna 105.000, Isztriában mintegy 5.000 szerb. A szerb népszámlálás a régi

Szerbiában 2,779.000 szerbet, a montenegrói a régi Montenegróban 224.000 szerbet mutat ki. Új-Szerbia területén élhet mintegy 900.000, Új-Montenegro területén mintegy 100.000 szerb, akikhez járul még Szkutari 1-2.000 szerbje és lesz Amerikában is mintegy 100.000 szerb. (*Huszdik Század* XXVIII. k. 507. 1.) Végeredményben van 6,855.000 szerb, akiknek 17.5%-a lakik hazánkban és 40.1%-a a monarchiában.

A hazai szerbek szaporodása az utolsó tíz évben 5.5% volt. Ez országos átlaggal (8.5%) szemben elég alacsony sokkal nagyobb mértékben szaporodtak a magyarok (15%), a ruthének (10%) és a horvátok (9%), de valamivel kevésbé az oláhok (5.3%). A tótok 2.6%-kal, a németek 4-6%-kal fogytak. JUGA e megállapításnál megáll. Pedig ha tudomásal bírna róla, hogy Szerbia lakossága ugyan e tíz év alatt 16.8%-kal szaporodott és e szaporodási százalékkal első helyen áll Európa államai között és hogy Bosznia görög-keleti lakossága az utolsó 15 év alatt 22.6%-kal, (tehát alig kevesebbel, mint Szerbiában) gyarapodott, mindenesetre keresnie kellett volna az okát e visszamaradásnak. A magyarságba való beolvadás nem jöhet számba, hanem más két oka van a jelenségnek. Az egyik a kivándorlás. A szerb többségű Lika-Krbava megye lakossága ennek következtében 2.2%-kal fogyott. Torontál megyéé csak 0.7%-kal, Bács Bodrogé 47%-kal gyarapodott akkor, mikor a születések és halálozások szerint az előbbinek 9.2%-kal, az utóbbinak 12.9%-kal kellett volna szaporodnia. A másik oka az elmaradásnak az egyre terjedő erkölcstelenség. A gazdag-Szerem megyében dühöng az egy-gyermekrendszer, melyet ott a horvátok a szerbektől tanulnak el, amint a *Hrvatska* ez évi május hónapban megjelent egy cikksorozata bizonyítja. A törvénytelen születésűek az összes szerb szülöttek 10.2%-át teszik ki, addig míg a magyar szülöttek 85%-át, a horvátok 6%-át, csak az oláhok közt nagyobb a törvénytelen születésűek aránya (14.5%). Ismeretes, hogy a törvénytelen születésű gyermekeknek sokkal nagyobb a halálozási aránya és hogy a törvénytelen születések százalékszámával egyenes arányban emelkedik a megakadályozott nemzések száma, így elképzelhető, hogy a szerbek általában véve korai házassága mellett is micsoda pusztítást visz véghez soraikban az erkölcstelenség.

A harmadiktól a hatodik fejezetig a hazai szerbek ethnographiai leírását adja JUGA. Ez a munkának a legsikerültebb része. Itt is feltűnő ugyan a szerző szakképzettségének csekély volta, ezért az összehasonlító néprajz eredményeit teljességgel nem használja fel és néprajzi felfogása egészen külsőleges, de nagyon jól ismervén a hazai szerbek szokásait, a túlnyomólag ismeretes ethnographiai anyagot sokszor egészen

új színben sikerül feltüntetnie. Leírja a szerb nép házát, ruházatát, családi életét, vallási és társadalmi szokásait, babonáit stb. Bőven idézget népköltészetükből közben műfordítói képességeket is árulván el. Néhány leírása írói kvalitásait a legjobb színben tüntetik fel. A szerb búcsú (99-107) és lakodalom (124-137.) leírását iskolai olvasó könyveinkbe kellene nyomtatni. Ügyes a vertepárok, koledárok, kralljicák és dódolások bemutatása is, de sajnálattal nélkülözzük Králeyevity Márko szerepének kifejtését a néptudatban és a pobratimsztvo és poszesztrimsztvo néplélektani magyarázatát. A szerbek közgazdasági viszonyaival egy minden eredetiséget nélkülöző és téves adatokat tartalmazó fejezet foglalkozik. RÁCZ GYULA 1904-ből való adatait és JÁSZI OSZKÁR-nak abból levont következtetéseit kritika nélkül átveszi, Ezek azonban csak az anyaországra vonatkoznak és JUGA kísérletet sem tesz ez adatok kiegészítésére a társországokra vonatkozólag. A szerbek mindenféle első sorban kisbirtokos parasztosztály s ez jövőendő boldogulásuknak legbiztosabb záloga. A hazai szerbek nagy fokú pazarlása és a modern közgazdasági elvekkel sokban ellenkező hagyományos szokásaik ugyan biztos boldogulásuknak alapját nálunk erősen aláásta, de ezért viszont maga a szerb nemzet a boszniai kmet megváltással és a balkáni új területekkel sokszoros kárpótlást nyert. Ezek következtében a szerbek gazdasági súlypontja a legrövidebb idő alatt teljesen áthelyeződik a Balkánra és szerbjeink Amerika helyett oda fognak kivándorolni, ezzel is erősítvén Szerbia nemzeti erejét és európai jelentőségét. Jelenleg azonban még a magyarországi szerb a legvagyonosabb testvérei között. A karlóczi metropólia 1905-i schematismusa szerint 2,664.284 kataszteri hold van szerb kézben, eszerint az ország területének 4.7%-a. E szám ugyan alatta áll a görög-keleti szerbek népességi százalék-számának (5.3%), de viszont RÁCZ GYULA kimutatásai szerint az anyaország 20-50 holdas birtokainak 4.4%-a, 50 holdnál nagyobb birtokainak 4.6%-a van szerb kézen, holott arány-számuk csak 2.5%. így történhetik meg, hogy pl. az anyaországbeli szerbek központjában, Új-Vidéken a lakosságnak csak 34%-a szerb, de a birtokoknak már 60%-a az övék és ez magyarázza meg a szerbeknek számuknál sokkal jelentékenyebb szerepét a magyar közéletben. Újabban erős szövetkezeti mozgalom iparkodik a szerb parasztságot még jelentékenyebb tényezővé tenni. ISSKUULJEV KRSZTA adatai szerint 1911-ben 334 paraszt zadruha létezett 67.647 taggal (11.743 családfő, a többi családtag), akik 138.492 hold földet műveltek. A szerbek ipari és kereskedelmi élete is egyre élénkebb lesz és egyre-másra keletkeznek a szerb bankok. Jelenleg 141 szerb pénzintézet van hazánkban, körülbelül 25,000.000 koronányi

alapokkal és 70,000.000-nyi betéttel (*Huszdik század XXVIII. k., 509. l.*), amivel ugyan még mindig az oláhok és tótok mögött maradnak (az előbbieket pénzintézetei 28,000.000 alaptőkével, 68,000.000 betéttel, az utóbbiaké 89,000.000 alaptőkével és 57,000.000 betéttel rendelkeznek), de viszont eddig a szerb pénzintézetek csupán hazai erőkre támaszkodtak és nem állottak egy irredenta politika szolgálatában. Mindezekről azonban JUGA alig szól valamit.

Annál bővebben elmondja a következő fejezetben a szerb egyház szervezetét, amiről pedig jobb felvilágosítást kaphatunk bármely egyházi jogi tankönyvünkéből. Hasábosán kimutatja a szerb egyház vagyonát is az 1905-iki karlóczai Schematismus alapján, mely szerint a vagyon 98,000 000 korona értéket képvisel. Arról a nemzeti jelentőségéről azonban, melyet a szerbség számára egyházi szervezete jelent, hallgat, ez egyház belső hitéletéről nem beszél, nem ismert meg bennünket azzal a sajátos szerb szerzetesi étellel, mely annyira más erényeket kíván, mint a nyugati egyház a maga szerzeteseitől, nem szól arról a sokszor késhegyig menő harcokról, mely a szerb egyházban a világi elem és a püspöki kar hatalmi törekvései miatt dúl. Nem vesz tudomást a görög-keleti magyar püspökség felállítására irányuló törekvésekről sem. Tudvalevő, hogy a görög-keleti magyarok túlnyomólag a szerb egyház alá tartoznak. 1905-ben a karlóczai Schematismus szerint 1,176.000 híve volt a szerb egyháznak, amikor pedig 1,072.000 görög-keleti szerbnél több nem lehetett. Tehát 100.000-nél több nem szerb tartozik a karlóczai metropólia alá, akik a bolgárok leszámításával, tehát mintegy $\frac{4}{5}$ részben, magyarok.

Jobb e fejezetnél a közművelődési viszonyokról szóló, mely elég alapos szakirodalmi ismeretekre támaszkodik. A szerb iskolaügy történetét érdekesen írja le, de sem az orosz befolyást (Suvarov), sem a szerb visszahatást (Thököly Száva) nem emeli ki eléggé. A karlóczai theologiai főiskolán kívül gymnasium (Karlócza, Újvidék), 4 tanító és tanítóképző, polgári leányiskola, 246 elemi és 20 kisdédóvó áll a metropólia felügyelete alatt. A tankötelesek 25%-a nem jár iskolába és a szerbeknek csak 41%-a tud írni, olvasni, ami ugyan mélyen az országos átlag (58.2%) alatt áll, viszont azonban hasonlíthatatlanul kedvezőbb mint akár Szerbiában, akár Boszniában. Az elsőben a tanköteles koron felülieknek is 62%-a az analfabéta, a másodikban az egész lakosság 88%-a.

A hazai szerb irodalom tárgyalása sikerült. Helyesen emeli ki, hogy a XVIII-ik századvégétől a hetvenes évekig a hazai szerbség vezet a szerb irodalomban. Érdekesen mondja el az újvidéki szerb színház keletkezéséről, de hallgat másora-

ról és nem szól arról, mennyire érvényesülnek ott a magyar szerzők darabjai. Pedig pl. *A falu rosszának* a szerb színpadon még sokkal nagyobb sikere volt, mint a magyaron. A szerb hírlapokat csak felsorolja, anélkül hogy politikai törekvéseiket jellemezné. Összesen 38 hazai szerb lapról és folyóiratról tud, melyek közül 8 a politikai (az újvidéki Zastava, Branik, Srpstvo és Sloboda, a zágrábi Srbobran és Srpsko Kolo, a zombori Sloga, a szabadkai bunyevác néven). Felsorolása nem lehet teljes, mert pl. két politikai lapról sem tud, a zombori Nase Kólórol és a nagyikindai Srpski Glasról.

Az utolsó fejezet meglehetősen felületes áttekintést ad a szerbek politikai törekvéseiről. A Lipót császár által a szerbeknek adott autonómia a szent korona egységének oly jelentékeny csorbulása volt, hogy a rendek folyton törekedtek ez autonómiát megszüntetni s a szerbeket a megyei rendszerbe kényszeríteni. Törekvéseiket lassankint el is érték, de közben az udvar magát a szerbek védőjére játszván ki, a szerbeket kihasználta a magyarság ellen. Tetőpontját e törekvés a szabadságharcban érte el, az ezután elkövetkezett germanizáló és erőszakoskodó szerb vajdaság szerbjeinket végleg kiábrándította az egységes osztrák birodalomból és a hatvanas években többé-kevésbé a szent korona egysége alapjára helyezkedtek. A szerb királyság megerősödése és magyarországi szerb egyház örökös belső válságai azonban nemsokára egy az irredentismus jegyeit magán hordó politikai forrongást idézett elő szerbjeink közt, mely az utóbbi időkben az új jugoszláv mozgalommal egyre intenzívebbé lesz. A liberális, demokrata és radicalis pártok legyőzése után a jugoszláv alapokon álló önálló párt dominál az egyházban s ugyanez a párt a testvérországok ügyeit jelenleg irányító horvát-szerb coalitio egyik mérvadó pártja. Minderről JUGA ismét mélységesen hallgat.

Talán kissé hosszasan is időztünk JUGA könyvénel, de azt hisszük a nemzetiségi kérdés oly vitális kérdése hazánknak, hogy minden rá vonatkozó munkát figyelmünkre kell méltatnunk, kivált ha minden fogyatkozása mellett is annyi tárgyilagosságot árul el, mint JUGA könyve.

Bajza József.

Társadalomtörténet.

Az iowai magyarok.

(Lilian May Wilson: Some hungarian patriots in Iowa. The Iowa Journal of History and Politics 1913. évi utolsó, kötet 479-516. oldal.)

A világosi fegyverletétel után a magyar bujdosók egy része Amerikában keresett és talált Új hazát. Bővebben írtam erről »Amerika és a magyarság« című füzetemben, mely 1893-ban 8 r. 46 lapon először tett kísérletet a magyarok amerikai elhelyezkedésének megösmertetésére. Azóta különösen PIVÁNY JENŐ, amerikai honfitársunk, kutatja igen szorgalmasan és szép sikerrel az amerikai magyarság történetét, melynek beható és megbízható megírását tőle remélhetjük. De különben is több könyv és cikk jelenik meg, amely elmondja, a magyarságnak egyik-másik csapata hogyan illeszkedett bele az amerikai, különösen az unióbeli társadalomba. Legújabban Lilian May Wilson k. 8... A chicagói egyetem hallgatója írt egy szép tanulmányt az Iowában letelepedett magyar honfiakról. Ennek alapján ösmertetem meg a forradalomban Iowában letelepedett magyarok társadalmi helyzetét.

Görgeinek az oroszokkal kötött egyessége után – mely azonban nem 1849. augusztus 12-én s nem Borosjenőben történt, mint WILSON kisasszony írja – Kossuth ötezred magával Törökországba, mások pedig Európa különböző részeibe menekültek, újházy László, akit az amerikaik utóbb, mint sárosi főispánt, grófnak címeztek, néhány menekülttel egyetemben november 2-án Londonból Taylor Zakariástól, az Amerikai-Egyesült-Államok elnökétől kért befogadtatást. Az elnök december 20-án azt felelte, hogy a köztársaság népe mély rokonszenvvel kísérte a magyaroknak alkotmányos szabadságukért folytatott küzdelmét s azt a csapást, mely szerencsétlen hazájukat érte. Minden honfitársa nevében tehát szívesen üdvözli őket ezen a földön, mely minden elnyomottnak természetes menedéke. Fölajánlja védelmét, az intézményeik előnyeiben és munkájában való részesedést s óhajtja, hogy Amerikában második hazájukat találják fel.

Ezek a menekültek nem magyar parasztok voltak, mint más beköltözők, akik azután az amerikai bányákban és gyárakban kerestek munkát. Nemesek voltak, azon törzsökös magyarok közül, akiknek elődei hatszázad óta írott alkotmányban és választókirályságban éltek. Amikor 1526-ban királyi házuk kihalt, a kihalt családból leányágon leszármazó Habsburgot

(WILSON k. a. szerint az ausztriai császárt) fogadták el királynak, de azzal a föltétellel, hogy ő és utódai Magyarország régi koronájával koronáztassák meg magukat s megtartsák a magyar _ alkotmányt. De a Habsburgok három századon át zsarnoki módon uralkodtak s megszegették koronázási esküjüket. Ezzel szemben a magyarok nem a szabadságnak új eszményeiért, hanem a régieknek megtartásáért küzdöttek. A köztársasági kormányforma behozatala, amelyet Kossuth vetett föl, a forradalomnak csak kinövése volt, nem oka és célja.

Újházy, a menekültek egyik csapatának vezére, száműzetése kezdetén hatvanéves volt. Magyarországnak egyik legrégebb s egyik leggazdagabb nemes családjából származott s a XIX. század első felének leglelkesebb hazafiai közé tartozott. Belső, bizalmas barátja volt Kossuthnak. Mikor ezt 1836-ban kéziratossága miatt becsukták, Sáros vármegye közgyűlésén (in the county parliament of Sáros) tiltakozott a törvénytelen eljárás miatt. E miatt fölségsértés miatt beporólték, de porót három év múlva törölték s kegyelmet kaptak 1841-ben, mikor Kossuth a börtönből kiszabadult. Újházy később (de nem 1848 előtt, mint WILSON k. a. tudni véli), „Sáros vármegyében »főispán«¹⁾), vagyis kormányzó lett s az országgyűlésen mint a szabadelvű pártnak egyik legékesszólóbb tagját ösmerik. Mikor 1848-ban Kossuth ideiglenes kormánya megalakult, ő lett a katonai tekintetben nagyfontosságú Komárom kormányzója. Ez volt Magyarország várai közül az utolsó, mely megadta magát Ausztriának; de tisztességes hadi feltételek mellett. Újházy útlevelet kapott, de nem volt szabad visszatérnie. Minden javát elkobozták. Azt a részt, ahol a fölséges tokaji bor terem, a császár magának tartotta meg.

Kossuth, aki Törökországban Magyarország kormányzójának nevezte magát, 1850. marczius 27-én Újházyt nevezte ki az Egyesült-Államokban a magyar nemzet teljes hatalmú követének és képviselőjének. Washingtonban ugyan nem ösmerték el ilyenek, de Amerikába érkeztek személyét minden tiszteletben részesítették. Fish newyorki kormányzó már 1850. januárius 4. kifejezte a szabadság hőse iránt meleg és lelkes csodálatát s biztosította róla, hogy hazája otthont ajánl mindenkinek, aki oda a zsarnokság elől menekül, habár sikertelenül küzdöttek is a szabadságért és az emberi jogokért. Ne tekintse magát idegennek, hiszen mindnyájan ösmerik erényeit és vitézségét s ezért barátjuknak tartják. A nép őt

¹⁾ The Iowa Journal of History and Politics, 1913. októberi füzet 481. lapján, levelemre hivatkozva, helyesen írja őt főispánnak. De nem vette figyelembe, hogy azzá csak 1848-ban lett.

és honfitársait barátjai gyanánt fogadja. Washingtonból 1850. augusztus 21-én Lewis Cass tábornok is hasonló szívességgel irt neki. Hiszen Kossuth »tábornok« öt Kiutahiából mint legrégibb és legjobb barátját ajánlotta figyelmébe. Szeretné tehát, ha magát mentül otthonosabban érezné Amerikában, hol a nép meleg rokonszenvvel viseltetik az emberi szahadság érdekében tett szolgálataik és áldozataik miatt; szerencsétlenségük pedig csak fokozza irántuk a részvétet.

Néhány héttel Amerikába érkezése után Újházy már meglátogatta Taylor elnököt s beleegyezésével Iowa-ban kívánt letelepedni. Társaival együtt vasúton ment Burlingtonig, onnan pedig 1.500 mértföldnyire postakocsin és szekéren az akkor szervezett s még fel nem osztott Decatur countyba. Újházy ennek déli részén, a Missouri partjától hat mértföldre választotta ki a maga telepét. Ennek egy kis szalagja termékeny prairie volt, többi része erdőség. A legközelebbi postaállomás, Princeton, húszmértföldnyire esett délfele.

Telepét Újházy az elhagyott haza fővárosáról Új-Budának nevezte el. Politikai tekintetben amerikai, társadalmi és házi tekintetben magyar módon szervezte. Az iowai prairien kijelölte Új-Buda határait s a középületek helyét. Földje egyik részén hatalmas kastélyt emelt, amely abban az időben a county legtekintélyesebb épülete volt. Kétesztendő múlva ott rendezte be a county első postahivatalát s az egykori komáromi kormányzó lett az első postamester.

Az új elnök, Fillmore ösztönzésére maga a congressus is a legjobb indulattal viseltetett az újbudai telep iránt. Fillmore 1850. évi október hó 24-én megköszönte Újházy-nak, hogy (Taylor halála után) elnökké váratlanul történt megválasztása után már október hó 8-án üdvözölte őt. Erre az állásra sohasem számított. A gondviselés szomorú intézkedése következtében nehezedik vállaira ennek a fontos állásnak felelőssége; dicsőség vagy gyalázat, szerencse vagy szerencsétlenség jár-e vele, az idő fogja megmutatni. Újházy eléggé megítélheti a hivatalos élet gondjait és bizonytalanságát; tudja mennyi munkával és állhatatlansággal jár. Mindig megjutalmazva érzi magát s legszebb sikerének tekinti, ha lelkiismeretes és becsületes munkával előmozdíthatja a country javát. A siker az emberi dolgok legfőbb bírójától függ, de ő teljesen megbízik igazságosságában és irgalmában. Bár megőrzi a nemzetnek azt a változatlan elhatározását, hogy nem avatkozik idegen háborúba, a nép mély rokonszenvet tanúsít minden elnyomott iránt és kész segíteni a szabadság ügyében. Nem kételkedik tehát, hogy a congressus nemeslelkű lesz a magyarok iránt, kik a függetlenségért s a szabadságért áldozták föl magukat s most ide menekültek. Örömmel halotta, hogy értesülései vannak a nemes és derék Kossuthról.

Igen szerencsésnek érzi magát, hogy egészséges és jól megy a dolga s Újházy útján közleni valója lesz hozzá és az amerikai kormányhoz.

Október hó 22-én William H. Seward senator is szívesen felelt Újházynek szeptember hó 18-án kelt levelére, melyet Washingtonból hazatérte után New-Yorkban kapott meg. Üdvözölte őt és honfitársait, hogy termékeny, szép és kedvező helyen kaptak földet. A törvényhozás olyan nagyfontosságú ügyekkel foglalkozott, melyek a figyelmet elfordították erről az ügyről. Ő maga felszólalt az itten menedéket kereső magyarok ügyében s alapos a reménye, hogy legközelebb a congressus kedvezőbben fogadja ezt az ügyet. Bízbanak tehát az amerikai nép jellemében, hogy nem feledkezik meg a szabadságért hozott áldozataikról.

A congressus akkor sem hozott határozatot a magyaroknak átadandó földek ügyében. Pierce elnök csak 1855. évi januáriusában bocsátott ki rendeletet a magyarok földeinek eladása iránt s 1858. év májusában a congressus úgy intézkedett, hogy minden elfoglalt földért acrenként 125 font sterlinget fizessenek, de a múlt években való használatért kamattal ne tartozzanak. A telepések azonban már ezen határozat hozatala előtt úgy találták, hogy az iowai tél nem kedvez a szőlőművelésnek, amelylyel legszívesebben foglalkoztak; 1853-ban tehát Újházy néhányadmagával átköltözött a texasi San Antonioba, hol a kormánytól jó nagy darab földet kaptak telepítésre. Azonban Újházynek hatvanéves korában bajos volt megszoknia az új gazdasági viszonyokat. Az erdőirtást nem tudta összeegyeztetni a földbirtokos méltóságával, tehát nem használta ki az épületfa-anyagot, ami pedig fölsegíthette volna az új tulajdonost. Amellett vendégszerető házat tartott s lehetőleg a Magyarországból megszokott módon élt ottan is. Katonatisztek, hivatalnokokat s minden művelt embert szívesen látott magánál. Még lovakról is gondoskodott vendégei számára s akármeddig maradtak, minden szükségletükről gondoskodott; San Antonioba mindig hat pompásan fölszerelt öszvérrel járt be. Festői jelenet volt, de mindez sokba került.

1867-ben az osztrák kormány általános amnestiát hirdetett s minden emigránsnak megengedte a hazatérést. WILSON k. a. szerint Újházy »gróf« amerikai leszármazottjai azt állítják, hogy Újházy gyermekeit befoglalták az amnestiába, de őt még mindig kizárták. Ezzel szemben azonban idézi kérdésére adott feleletemet, hogy az 1867. évi amnesztiából senkit sem zártak ki; azonban Újházy 1867. évi május hó 16-án kelt nyílt levelében tiltakozott a Magyarország és Ausztria közt történt kiegyezés ellen s így saját akaratából maradt idegenben. A k. a. szerint Újházy úgy gondolkozhatott, hogy balgaság, sőt talán veszedelmes dolog volna visszatérnie Magyar-

országba, bár meg volt győződve, hogy gyermekeire nézve ez volna a legjobb. De nélküle gyermekei sem akartak hazamenni; ő tehát 83 esztendő korában arra az elhatározásra jutott, hogy saját életének kioltásával teszi lehetővé távozásukat.

Egyik leánya, Ilona, Madarász Vilmosné, Amerikában maradt; de három fia s egy leánya csakugyan hazatért. Az egyik fiú, László, az ősi birtokok közül Budamért visszaszerelte s annak régi templomában temettette el apjának és anyjának hazahozott holttestét.

Tanulmányának második részében az Iowabe menekült magyaroknak, ezeknek a rendkívül derék embereknek hátralevő csoportjával foglalkozik. Ebben a csoportban Madarász László-t tartja a legtehetségesebbnek. Ismert életrajzi adatokat közöl róla; de kevésbé ismeretes, amit Madarász leányának elbeszélése alapján mond el. E szerint 1849-ben egy szobában, a kandalló előtt ültek Kossuth, Madarász és Nyári. Előttük volt Szent István koronája. »Mit csináljunk vele?« kérdezte Nyári. »Dobd a tűzbe!« szolt Madarász és kezével a dobásnak megfelelő mozdulatot tett. »Nem, ne bántsuk, legalább mostan még ne!« vágott közbe s a koronát a kandallónak egy elmozdítható köve mögé helyezte. Egy esztendő múlva olyan vad hírek keringtek, hogy Kossuth a török határon átlopta a koronát; holott még a magyar határban elrejtette, hogy Ausztria kezébe ne jusson. Mr. Hainertől WILSON, k. a. azt hallotta, hogy később Kossuth leveleket váltott Madarászszal, s más újbudai menekültekkel, ne fedezzék-e fel a korona hollétét Ausztria császáranak azzal a kikötéssel, hogy elismeri Magyarország jogait s helyreállítja alkotmányát. A vélemények nagyon eltértek ebben a kérdésben; a korona pedig időközben amúgy is előkerült s az a királyságnak ma is jelvénye Magyarországon. Minister korában olyan pénzügyi reformokat javasolt, amiket tizenhárom év múlva Chase amerikai pénzügyi titkár (1861-4.) is figyelemreméltóknak talált. Levelezésbe bocsátkozott Madarászszal s az ő tervétette papiospénz rendszerének (the greenback system of currency) alapjára; de WILSON k. a. elhallgatja, hogy ez a rendszer nem vált be. S nem szól azokról a gyanúsításokról sem, amelyeknek Madarász, mint minister volt kitéve; ellenben leírja menekülésének nehézségeit, amikről Madarász leányától, Reednetől hallott egyetmást. Főlemlíti, hogy Madarász László öcscsét, Józsefét, az osztrákok elfogták és csak 1860-ban bocsátották szabadon. Ez tévedés, mert Madarász József 1856-ban szabadult ki s 1859 június 26-án már meg is látogatta bátyját Új-Budán. Azt a másik kronclógiai hibát, hogy az általános amnestia 1866-ban volt, a nekem megküldött példányban a k. a. maga javította ki 1867-re. Helyes az az

adata, hogy Madarásznak egy magyar természettudós vendége is volt; de ez nem Santösh, mint a k. a. phonetikusan írta, hanem Xantus János.

Felemlíti, hogy Madarász sok nyelvet tudott; még 83 éves korában is fordítgatott Vergiliusból és német fordításban könyv nélkül tudta annak két első könyvét. Sokat levelezett amerikai államférfiakkal; különösen a rabszolgaság kérdésében Lovejoy-val, a pénzügyi kérdésekben Chase államtitkárral stb. Leveleiben gyakran elfogta a honvágy; de idegenben, a missourii Good Hope közelében halt meg 98 éves korában, 1909 november 6-án. Első felesége, Majthényi Erzsébet bárónő még 1843-ban elhunyt; tőle s 1855-ben elvett feleségétől, Asbach Sybillától több gyermeke maradt.

Új-Buda telepesei közt a legkiválóbbak közé tartozott a debreczeni születésű Varga Ferencz, Varga János theol. tanár és Péczely Klára fia. Korán árván maradván, neveltetéséről nagybátyja, Péczely József, a jeles történetíró gondoskodott. A forradalom Torontálban találta, hol alispánnak (Vice Lord Lieutenant) választották meg s utóbb teljes hatalmú kormánybiztos is ottan lett. A görög-keleti szerb püspököt, aki az egyik papja ellen izgatás miatt emelt vádra nem akart megjelenni törvénytörés előtt, karhatalommal hozta magáé a pappal együtt, a világi bíróság elismerésére bírta, az izgató papot pedig halálra ítélte és kivégeztette. Megvallom, ezeket az adatokat, amelyeket WILSON k. a. Hainer úrtól hallott, nem tudom eléggé ellenőrizni, de a dolog elbeszélésébe kétségkívül hibák csúsztak be. Világosnál ő is fogságba esett, de harmadnapra megszökött, hosszas bolyongás után mint menekült éldegélt Hamburgban, Altonában, Londonban, majd átment Amerikába s mérsékelt sikerrel farmereskedett Decatur countyban. Végre 1871-ben megválasztották a county pénztárnokának (treasurer), minek következtében a székvárosba, Leonba költözött be. Az emberszeretet legfőbb eszményeivel eltelve, lelkesedéssel ragaszkodott a countyhoz és annak népéhez, vallásához. Mint hazafi rendíthetetlen, mint keresztény őszinte és állhatatos volt. A helyi közéletben több mint harmincz éven át élénk részt vett. Őt sem egyszer gyanúsították, pl. 1877-ben a county pénztárnak felrobbanásakor, de ezen vád alól WILSON k. a. őt felmenti. Kiemeli, hogy harmincz éven át buzgó tagja volt a leoni iskolaszéknek, buzgón hospitált az iskolákban s különösen a történelem, közgazdaság és a latin nyelv tanítása iránt érdeklődött. A főiskolák tanulói közül – a kisasszony szerint – több nemzedék emlékezik a szép fejrőjű és ragyogóan fekete szemű öreg úrra, ki emlékezetből utánozhatatlan rytmussal szavalgatta Vergiliust és a tapsolók előtt kecsesen hajolt meg. 1896-ban, száműzetésének negyvenötödik évében Varga végre ellátogatott Magyarországra fiával, Istvánnal

együtt. Fia látni akarta Göргеit, a nagy katonai lángészt, de apja nem kísérte el ahhoz a férfiúhoz, ki Magyarországot átadta az oroszoknak. De együtt keresték fel Varga szülőföldét; s hat esztendő múlva a halott Varga szíve fölé tették az onnan hozott maroknyi földet.

Új-Budának egyik legnevezetesebb alakja volt Pomutz György is, aki 1853-ben ment oda, s bár San-Antonióba is elkísérte Újházyt, egy esztendő múlva, vagy valamivel később visszatért Új-Budára. Anyanyelvén kívül folyékonyan beszélt angolul, francziául, németül. Lelkesedett Byronért, s jó barátságban élt Burns-szel. Nagy jövődőt szánt Új-Budának. A telepen élő Drahos-sal elkészíttette a város térképét (Map of the City of New-Buda), amelyről nem hiányzott az egyetem, kollégium, Kossuth-tér, néhány könyvtár, park, fasor, holott Iowa hivatalos térképe azon a helyen csak egy pusztai postahivatalt ösmert. De Pomutz térképe St.-Louisban, Hoboktenben megtette hatását: egyes német családok fölkerelkedtek, hogy fölkeressék Decatur countyban hol van az a mesés Új-Buda városa. Új-Budának ez a túlzott leírása jócskán elterjedt; még tapasztalt historikusok is (TUTILE és DURRIE a History of Iowa 483. lapján) felültek neki 1876-ban, mikor leírták a magyar száműzöttek által alapított »várost«. Egyik utcáját szerintük, Magyar-utcának, főterét pedig Kossuth-térnek nevezik.

Pomutzot a polgárháború kitörése akasztotta meg a város fejlesztésében. Született katona volt s az első szóra fegyvert ragadt. Az iovvai 15. gyalogezrednek volt hadsegéde, később pedig alezredese. Szép hadi sikerei voltak. Először Pittsburgnál, majd Corinthnál s több más helyen tűnt ki. Az ezred hivatalos jelentései szerint nagyon képzett tiszt volt, aki bevált mint főhadsegéd s ugyanakkor mint hadmérnök a várak erősítésében stb. Sikerei egy részét egyik bajtársának, Kompolthynak köszönhette, akit honfitársai a legjobb taktikusok közé számítottak.

A háború végével a görögkeleti vallású Pomutz, katonai szolgálatainak elismerése mellett, Oroszország főkonzulja lett. A szentpétervári fogadtatáson a hírlapok szerint mint amerikai dandár-tábornok jelent meg. Ezen az állomáson maradt mindhaláláig, 1894-ig. Halála után azt híresztelték, hogy ropant vagyona, Új-Budán nagy birtoka maradt. Magyarországi hitelezői kutattak is a vagyon után, hogy követeléseiket abból elégítsék ki. De Új-Budának akkor már csak a neve volt meg, a bel}- mások kezébe került s a Kossuth-téren és az egyetem helyén gabonát vetettek.

1856-ban egy októberi napon ökrös szekeren, két fekeleszakállú ember döcögött végig Princeton utczáin. Újbudai magyarok voltak, akik boltjuk számára bevásárolni jöttek. A

város szokatlanul élénk volt. A kerületi törvényszék éppen ülést tartott s mindenféle perpatvarral bajoskodott. De meg éppen az elnökválasztásnak is ideje lévén, a város tele volt politikusokkal, esküdtekkel, ügyvédekkel. A két magyar a húsz mértföldnyi útban, besározott csizmáival az étteremnek egyik sarkában akart meghúzódni. De a magyar menekülők ebben az időben nagy becsületben álltak s a vendéglős annál az asztalnál szorított nekik helyet, ahol a törvényszék elnöke is ült. Társalgás közben az elnök észrevette, hogy az egyik magyar nemcsak angolul, hanem németül és francziául is folyékonyan beszél s hogy ezen irodalmak classikusait is ismeri. Asztalbontásnál az elnök, különben a Missouri egyetem egyik rectora, beszélt a magyarhoz: »Egyetemünkön a modern nyelvek tanszéke üres; elfogadja?« Elfogadta s így lett Hainer Ignác, a magyar nemes amerikai egyetemi tanár. A szabadelvűség iskolájában növekedett. 1836-ban már résztvett Kossuth Országgyűlési Tudósításainak írásában és terjesztésében, majd a Pesti Hírlap munkatársa lett. Természetesen a szabadságharcz ügyéhez csatlakozott. Nem adjutánsa volt gróf Batthyány Kázmér »tábornok«-nak, mint WILSON k. a. írja, mert a gróf nem volt tábornok, hanem Baramya vármegye főispánja és kormánybiztosa, majd Szeged, Szabadka, Zombor és a Kiskunság teljes hatalmú polgári és katonai biztosa. S midőn Batthyány külügyminister lett, Hainert titkárnak tartotta meg maga mellett. A szabadságharcz után a büntetést elkerülte; de 1854-ben mégis kivándorolt Amerikába és Chicagóban, majd Új-Budán telepedett le. A columbiai Missouriegyetemen 1850 -1860-ig tanított; ekkor rabszolgaellenes politikája miatt tanártársaival meghasonlott s állásáról lemondott. 1861-ben, a h;ború kitörésekor az egyetemet különben is bezárták s Hainer megint újbudai farmer lett. ndetének hátralevő harmincz esztendejét ott töltötte s a latin classicusokban és a gyermekei nevelésében találta legfőbb örömét. Egyik fia annyira bevált, hogy 1893 1897. közt Nebraska állam képviselője volt a congressuson; a másiktól bíró lett, a harmadiktól pedig a physika tanára az amesi földművelési collegiumban, majd st.-louisi ügyvéd. Hainer 1880-ban és 1885-ben ismételve ellátogatott Magyarországra. A politikai életben nem vett részt s néhány évig beérte az új budai szerény postamesterséggel.

Radnich Istvánról WILSON k. a. szintén bővebben szól. Radnich Bem tüzérségében szolgált s 18 esztendő volt, mikor az osztrákok elfogták. Egy bíró nagybátyjától azonban üres útleveleket szerzett, melyeket a maga s több társa nevére kitöltvén, a fogságból társaival együtt megszökött, miközben az őrt megölték. Az utánuk küldött lovasság elől a hegyek közé menekültek, hol a jólelkű nép rejtegette őket. Egy hídnál az

osztrákok újból kérdőre vonták őket, de útlevelők alapján mégis szabadon bocsátották őket is, az oroszok is; egy derék mézáros pedig két ezüsttallérral meg is segítette a fiatalokat, így azután eljutott Radnich a Duna mellett levő Arcsenbe (a mely néven WILSON k. a. alkalmasint Ercsit érti), de nagybátyja ottani jószágán egy lovasszázad szállásolt s így ott sem volt maradása. Barátságos úton amerikai útleveleire tett szert, mire az őrséget kijátszva, megszökött hazulról s egy dunai bárkán elrejtőzve, szerencsésen kijutott az országból. Pár héttel később Glasgowból 24 társával együtt szerencsésen átmenekült Amerikába. Több hány ódás után végre ő is Új-Budán telepedett le 1861-ben s egy esztendő múlva elvette Hainer Ignác legnagyobb leányát, kitől két gyermeke született. Néhány év múlva Új-Budából pár mértföldre átköltözött egy szép nagy farmba, ahol több mint nyolczvan éves korában is él, mikor újbudai menekült társai már mind örök nyugalomra tértek.

Az az újbudai telep az osztrák kormányt nem egyszer nyugtalanította; e miatt Nagyváradon 1851. júniusában Brace amerikai utazó is kellemetlen faggatásoknak volt kitéve, sőt gyanúsították is, hogy Újházy ügynöke. E miatt elfogták és csak harmincz nap múlva, az amerikai követ közbenjárására bocsátották szabadon. Sokkal nevezetesebb nemzetközi ügygyé nőtte ki magát a Koszta Márton dolga. Koszta Kossuthal Törökországba menekült; onnan akart átmenni Amerikába, hogy polgárjogot szerezzen s Új-Budán telepedjék le. Midőn azonban 1853. június 28-án egy amerikai vitorlás hajóra akart szállni, az osztrákok elfogták és saját hadihajójukra vitték. Az éppen akkor ott időző St. Louis amerikai korvett kapitánya, Ingraham visszakövetelte őt, mint az Egyesült-Államok leendő polgárát s hosszabb alkudozások után július 2-án ágyúlövessel fenyegetőzött, ha őt délután 4 óráig ki nem adják neki. A két hatalom consuljának közbenjárására azután Kosztat a francia consul fogadta védelmébe s a Bécs és Washington közt folyt élénk tárgyalások után¹⁾ október 25-én föltétlenül szabadon bocsátotta, mire Koszta még aznap Amerikába indult. Ingraham férfias eljárása nagyon tetszett az amerikaiaknak, a New-York Tribune szerint a legközelebbi választásoknál az Egyesült-Államok elnökségét is megérdemelné érte. 1853. december 5-iki elnöki izenetében Pierce is részletesen szólt a dologról s önérzettel emelte ki, hogy Koszta most már az Egyesült-Államok polgára.

Bizonyos, hogy ezek az újbudai magyarok nemcsak az amerikai, hanem a magyar köztársaságért is lelkesedtek s

¹⁾ Az erre vonatkozó jegyzékek MOORE-nál, Digest of International Law, 3. kötet.

Kossuthal állandóan leveleztek. Az amerikaiak mint művelt s jól nevelt férfiakat becsülték őket. Tetszett nekik Pomutz ezredes, aki mint postamester egy nagy globus és sok falitérkép felhasználásával valóságos előadásokat tartott a világ népeiről, vallásairól, ruházatáról stb. vagy pedig Madarász, a volt minister, aki Amerika legnevesebb embereivel levelezett, különben pedig csöndesen gazdálkodott. Új-Buda azonban mint telep nem maradhatott fenn sokáig, mert hallatlanul kevés gyakorlatiasság mutatkozott alapításában. Alapítói államférfiak és tanárok voltak, nem farmerek, akiknek szokatlan gazdálkodásán, járatlanságán az amerikaiak bizony mulattak. De a telepen talán sohasem is élt több 75 embernél s már csak azért sem boldogulhattak eléggé. Aki tehette, mentül előbb más városba vagy más farmba költözött át. Új-Budán végre csak a postahivatal maradt meg. De néhány mértfölddel odább csakhamar új város keletkezett, amelynek széles utcái, bankjai, emberbaráti intézetei, iskolái vannak s van collegiuma, könyvkereskedése és szép temploma is. Mintha megvalósult volna Újházy álma. Csakhogy mindezzel már Új-Buda történetének egy másik fejezete kezdődik.

Ennek megírására LILLIAN MAY WILSON kisasszony máinem vállalkozott. De bennünket igazán lekötötelezett azzal, hogy a magyar száműzöttek iowai kis társadalmának életét megismertette velünk.

Márki Sándor.

Közgazdaság.

Böhm Bawerk érték- és tőkekamat elmélete.

(Böhm-Bawerk: Positive Theorie des Kapitaless II. Halbband 1912.)

I. BÖHM-BAWERK az elméleti nemzetgazdaságtan egyik leghivatottabb képviselője. Továbbfejlesztője és erős irodalmi harcokban megedzett védelmezője a nemzetgazdaságtan újabb s hovatovább általános elismerésnek örvendő iskolájának, a határhaszonelméletnek. Ma már ő maga is lényegesen más alakban vallja e tant, mint ahogy annak idején »Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts« című mesterien világos és meggyőző logikával megírt értekezésében (*A Conrad-*

féle Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1886-ki évfolyamában) kifejtette. Különösen az amerikai írók egyre erősödő támadásainak tulajdonítható ez. Bármi legyen is azonban oka, tény az, hogy a kép, melyet főműve legújabb kiadása nyújt BÖHM-BAWERK tanárról, lényegesen különbözik attól, amit amaz említett értekezése alapján róla nyerhetünk.

Különösen áll ez az alapvető középponti problémára, a határhaszonelmélet tulajdonképpeni tárgyára, az értékelméletre nézve. Mitől függ a javak értéke? A nemzetgazdáknek erre a kérdésre adott feleletei általában két csoportba oszthatók. Az egyik tábor szerint az érték a javak hasznától függ. Eszerint minél hasznosabb a jószág, annál nagyobb a gazdasági értéke. A másik iskola azt tartja, hogy annál értékesebb a jószág, minél több áldozat (például munka) kell a megszerzéséhez. A határhaszonelmélet, mint a neve is mutatja, az előbbi álláspontot képviseli. Nagy népszerűségét annak a következetes, gyakran meglepő finomságú logikának köszönheti, melylyel ezt az első pillanatra ugyancsak gyenge alapon nyugvónak tetsző álláspontját az akadályokon keresztül segíti.

Ez akadályok fontosabbjai a következő három pontba foglalhatnók össze:

1. Ha a jószág értéke a hasznától függ, érthetetlennek látszik – amit pedig a mindennapos tapasztalat megczáfólhatlanul bizonyít –, hogy miképp lehetnek épp a leghasznosabb, az élethez legnélkülözhetetlenebb javak (víz, levegő stb.) értéktelenek s fordítva: miképp bírhatnak a legfölsőlegesebb jószágok (pl. gyémánt) a legnagyobb gazdasági értékkel.

2. Ugyanazon fajta jószág egyes példányai (például két kenyér) egyenlő értékűek, holott a haszon, melyet teljesítenek, nagyon különböző (az egyik kenyérral például megóvom magam az éhenhalástól, a másik kenyeret kutyámnak adom eledül).

3. A mindennapi tapasztalat szerint a jószág értéke megváltozik, mihelyt az illető jószág a megszerzéséhez több vagy kevesebb áldozat kell, mint eddig kellett, azaz mihelyt a jószág termelési költségei megváltoznak. Pedig ez esetben a jószág haszna nem változott, hisz ugyanazon jószágról van szó.

A megoldás a második ellenvetésből indul ki. A haszon, melyet ugyanazonfajta jószágkészlet egyes példányai szükségletkielégítésünk szempontjából nyújtanak, az egyes példányoknál különböző s mégis ezek a példányok egyenlő értékűek. Ha az értéket mégis a haszomból származtatjuk, ez nyilván csak úgy lehetséges, hogy a haszon fogalmának egy más értelmezéséből indulunk ki. Így tesz a határhaszonelmélet, mondván, hogy a jószágpéldány értékét az a haszon

határozza meg, amely az illető példánytól függ. Ha két egyforma kenyérem van, egyik a magam, másik a kutyám táplálására, akkor az egyik kenyér (melyet t. i. én fogok megenni) több hasznot hajt, mint a másik, mert fontosabb szükségletet elégít ki. De e fontosabb szükséglet kielégítése nem függ az illető kenyértől, mert ha azt elvesztem, akkor egyszerűen felhasználom a másik kenyeret a magam részére s a kutyámat koplaltatom. Már ebből is látszik, hogy akárhány példány áll rendelkezésemre egy jószágfajtából, akkor – mivel szükségleteimet fontosságuk sorrendjében elégítem ki – egy-egy példánytól azon szükségletek legkisebbiké függ csak, amely szükségletek kielégítését az illető jószágkészlet biztosítja. E legkisebb szükségletet elégítjük ki az utoljára maradó jószágpéldánynyal. E példánynak tehát a szükségletkielégítésünk szempontjából teljesített haszna éppen egyenlő azzal a haszonnal, mely a példánytól függ. Ha tehát a »haszon« szót az előbbi értelemben használjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy egy egynemű jószágkészlet bármely tagjának értékét az utolsó példány haszna szabja meg. Ez a haszon az úgynevezett határhaszon.

Ezzel megfeleltünk a fenti második ellenvetésre, mert most már az egyes egynemű jószágok (pl. kenyerek) értéke nem különböző hasznosságoktól, hanem egy bizonyos haszontói, az utolsó példány hasznától függ.

Ezek után gyorsan végzünk az első ellenvetéssel. Nyilván, ha a jószágkészletünk utolsó egységének hasznától függ az érték, akkor ez érték annál kisebb lesz, minél messzebb van az utolsó egység (azaz, minél kisebb szükségletek jönnek számba), szóval minél nagyobb a készlet. Ha egy jószágfajból oly nagy a készlet, hogy az utolsó példányokra már semmi szükségünk nincs, azaz e példányoknak semmi haszna nincs, akkor a jószág akármely példányának értéke zérus. így van ez a levegőnél, víznél stb. Viszont ahol a készlet csekély (gyémánt) ott az érték nagy lesz.

De megfelelhetünk már a harmadik ellenvetésre is, amely szerint az érték a termelési költségtől függ. Mindenekelőtt igazat adunk az ellenvetésnek: igenis, ha a téglá olcsó, a téglából készült ház is olcsó. Azonban nem állunk meg e pontnál, mint a költségelmélet, hanem tovább kérdezzük: miért olcsó a téglá? Felelet: mert sok van belőle, mert nagy készlete van s így a határhaszna csekély. A téglá határhasznától kapja értékét a téglá, ettől a ház s így a ház értéke végeredményben egy határhaszontól függ.

Ezzel rávilágítottunk a termék és termelőeszköz viszonyára. A téglá is termelőeszköz; mivel készlete nagy, ezért csekély értékű termékek készítése is lehetséges; s éppen ezek miatt csekély értékű a téglá. A téglá, azaz a termelőeszköz

értéke tehát a termék értékétől függ, nem pedig fordítva, mint általában tanítják. Világos: a tokaji hegy nyeri az értékét a borától, nem fordítva!

Idáig minden nagyon jól összevág! Az utolsó tételünk azonban már magában rejt a határhaszonelmélet gyengéjét, amelyet először az amerikai írók igyekeztek kihasználni. A termelő eszközök között az egyiknek, tudniillik a saját munkánknak értékelésénél nemcsak a várható termékre, hanem a munka okozta fáradságra is tekintettel vagyunk. Egy könyvet pl., ha másra nem tudunk használni, eltüzelünk (mivel ez is haszon, jobb a semminél), míg fáradságos munkát túlcsekély haszonért akkor sem vállalunk, ha nincs jobb munkaalkalom. A munkafáradság tehát önálló szerepet játszik értékeléseinkben a haszon mellett. Ez a megállapítás megbontotta a határhaszonelmélet iskolájának egységét s a régi, egyoldalúan a haszon jegyében formulázott állásponttól a munkafáradság (határfáradság) kizárólagos szerepét valló felfogásig a legkülönbözőbb árnyalatokkal találkozunk. BÖHM-BAWERK műve új kiadásában hosszú fejtegetéseket szentel e vitának s bár maga is kényszerül elismerni a fáradság bizonyos mérvű önállóságát, az elmélete egységét azzal igyekszik megóvni, hogy a »haszon« fogalmát úgy formulázza, hogy az már – hogy úgy mondjam – a »fáradságtól való megkímélésünket« is magában foglalja. De ezt a felfogást nem viszi egészen tisztán keresztül s megérezni, hogy nem szerves része az tanának, hanem utólag van hozzá csatolva. Az elmélet így nélkülözi eredeti átlátszóságát, bár kétségtelen, hogy jobban megfelel a valóság jelenségeinek. A könyvet olvasva, érzi az ember, hogy itt valami nincs egészen rendben, habár a viták az amerikaiakkal éleselméjűek és nem sikertelenek, aminek főoka, hogy a támadók maguk sem tudták egészen világosan kifejteni s a maga egészében kihasználni a maguk álláspontjának előnyeit. Meglátták a gyenge pontot, de mégsem tudták bevenni a várat.

II. A határhaszonelmélettel szoros kapcsolatban áll, sőt annak egyszerű alkalmazásaként vehető BÖHM-BAWERK tőkekamatelmélete. A határhaszonelmélet az értéket a készlet utolsó, azaz határpéldányától származtatja, kiindulva abból, hogy szükségleteinket fontosságuk sorrendjében elégtjük ki s egy-egy (akármelyik) példánytól csak a legkisebb szükséglet kielégítése függ, mert akármely példány elvesztése esetén csak ezt a szükségletünket fogjuk kielégítetlenül hagyni. Egy szükséglet különböző okoknál fogva lehet fontosabb egy másiknál. Ez okok egyike az illető szükségletek elhelyezkedése az időben. 100 forint ma többet ér nekem, mint az a 100 forint, melyet 20 év múlva kapok és fordíthatok majd szükségletkielégítésre. Jelen szükségleteink a legfontosabbak. Kiindulva

ezekből s mindig távolabbi jövő szükségleteit véve számba egy fokozatosan csökkenő tagokból álló sort kapunk.

Ennek (tudniillik jövő szükségleteink kisebb értékűségének) okai pedig – eltekintve a jövő javak bizonytalanságától – a következők. 1. Pályaválasztáskor, vállalat megindításakor stb. az ember nagyon rá van szorulva a javakra, viszont valószínű, hogy később, ha az első nehézségeken túlesett, bőven el lesz látva s így kisebb értéket fog tulajdonítani nekik. A jövő javak előnyére hasonló helyzet nem igen foroghat fenn, mert bár vannak, kik valószínűleg a jövőben lesznek javak szűkében (sokgyermekű családapa), ezek azonban, ha jelen javakkal bírnak, ezeket félretehették, választhatnak jelen vagy jövő felhasználásuk közt s így legrosszabb esetben egyenlő értékűek rájuk nézve a jelen és jövő javak.

2. Pszichológiai okok is közrejátszanak. A gyermek, a vadember előtt fel sem merül a jövő szükségletek képzete; csak a jelennek élnek. Másrészt tény, hogy pl. a hónap elején a legtöbb ember költekezőbb, mint később; a munkás szombaton néha egész keresetét elissza stb. Itt az akarategyengeség, a gyermek és vadember esetében a tudatlanság játszik szerepet. De egészen okszerűen, életünk rövidege és bizonytalan tartama miatt is kevesebbre becsüljük a jövő javakat.

3. A tőkével való termelés alapjellemonása BÖHM-BAWERK szerint az, hogy több időt vesz igénybe, mint a közvetlen, kézimunkával való termelés. Tűvel varrva előbb készül el az ing, mintha előbb varrógépet készítünk. Ha tehát valamely jószágot, pl. a varrógépnek való anyagot a közvetlen fogyasztástól elvonva tőkésítünk, akkor, mivel a tőke előbb-utóbb termékeibe megy át, közvetlen felhasználás helyett a jószág jövő felhasználását választjuk. Természetesen ez a tőkésítés nagyban növeli a termelékenységet. Szóval a jószág több értéket fog nekünk a jövőben szolgáltatni, mintha most használnók szükségletkielégítésre. Azaz a jelen jószág (mivel tőkésíthető) több jövőbeli értéket képvisel, mint amennyit most ér s így értékesebb, mint egy ugyanilyen jövőbeli jószág.

Mivel e három okból a jelen javak értékesebbek a jövőbelieknél, mindenki csak az esetben hajlandó javait jövő javakért becserélni, ha ez utóbbiakból többet kap, mint amennyit ő most szolgáltat. A jelen és jövő javak cseréjének piacznán tehát az előbbieknél »agio«-juk van az utóbbiak felett. A csere a rendes ártörvények alapján megy végbe. A keresletet jelen javak után képviselik azok, kik ilyenekre szorúlnak, a kínálatot a tőkések. A kereslet és kínálat viszonya állapítja meg azután a kamat nagyságát.

BÖHM-BAWERK sok részletező fejtegetéssel és kritikusai czáfolgatásával egészíti ki az itt vázolt alapvető gondolatokat.

Okoskodása mindvégig élvezetes a theoretikus ember számára. A számos félreértés, sőt félremagyarázás, melyben tanai - melyeknek pusztá megértése is nem csekély figyelmet és elmélyedést kíván az olvasótól – részesültek, megbocsáthatóvá teszi, hogy itt-ott talán hosszadalmasabb (bár igaz, inkább csak a könnyen mellőzhető függelékben), semhogy a laikus olvasónak türelme volna végig követni.

Mezey Lajos.

Társadalmi politika.

Az angol parlament legújabb socialis reform-alkotása.

Az angol jogi sajtó mostanában a múlt esztendő legfontosabb socialis intézkedése gyanánt üdvözli az 1913. évi Mental Deficiency actot, mely mint »a gyengeelmjűek és más, szellemileg fogyatékos (defective) egyének gondozására és a Lunacy Act módosítására« létesült törvény a f. év április első napján lépett életbe Angolországban. A társadalmi és büntetőjogi szempontból egyaránt nagyfontosságú törvénnyel, – amelyhez hasonlatos reform-munkálat a mi specialis viszonyaink között sem lenne éppen felesleges – régóta tapasztalt hiányokon kívánt segíteni a körültekintő és éber figyelmű parlament, miután a szellemileg korlátolt egyének socialis és büntetőjogi védelmére már régebben megalkotott Lunacy Act egy és más tekintetben nem tudta kiállani a gyakorlati élet tűzpróbáját.

A törvény négy részre van osztva. Az első rész a szellemileg fogyatékos egyénekekkel szemben követendő bánásmódra vonatkozó jogokat és kötelezettségeket szabályozza, míg a második rész ezeknek a jogoknak a központi és a helyi hatóságok részéről való gyakorlását s annak eszközeit írja le. A harmadik részben találjuk a törvény alapján szükségessé váló intézetek igazolására s az azokról való gondoskodásra vonatkozó szabályokat, míg végül a negyedik részben a jelen törvény tiltó rendelkezéseibe ütköző cselekményekre, a megfelelő törvényes eljárásokra irányuló általános intézkedéseket olvashatjuk.

Az új törvény oltalmára jogosult, egyének az idioták, hülyék, gyengeelmjűek, vagyis olyan egyének, kiknél vagy a születésüktől kezdve, vagy nagyon zsenge koruk óta

fennáll a hülyeség fogalma alá nem sorozható szellemi fogyatékoság, amely azonban bizonyíthatóan olyan fokú, hogy az illetők gondozása, felügyelete vagy állandó ellenőrzése akár a saját személyük, akár a mások oltalma szempontjából okvetlenül szükséges, a gyermekeknél pedig olyan legyen ez a szellemi fogyatékoság, hogy rájuk nézve a rendes iskolákban nyerhető oktatás hiábavalónak bizonyuljon. Minden ilyen személy, legyen az akár gyermekkorban, akár fiatal- vagy teljességkorú, a törvény céljaira létesített intézetben helyezhető el vagy a szülő, esetleg gyám kérelmére gondozásba utalandó, sőt még külön kérelem nélkül is akkor, ha a szellemileg fogyatékosnak bizonyult egyént a hatóság elhanyagolva vagy a szükséges gondozás nyilvánvaló eszközeit nélkülözve talált, nemkülönbén akkor is, ha az illető valamely bűncselekményben vétkesnek, esetleg megrögzött részegeskedőnek bizonyul, végül még abban az esetben is, ha a szegényügyi segélyezésben részesült ily nő e segélyezés tartama alatt törvénytelen gyermeket szül vagy törvénytelen gyermekkel teherben van.

Hogy a törvény szellemének megfelelően a szellemileg korlátoltak védelme az egész vonalon keresztülvihető legyen, a 15. §. akképpen rendelkezik, hogy a helyi hatóságok minden egyes tisztviselője, a rendőrség minden tagja fel van jogosítva valamely megfelelő menhelyre szállítani az olyan egyént, akit elhanyagoltan vagy a szükséges gondviselés nyilvánvaló eszközeit nélkülözve talált s akiről »ézszerű oka van feltételezni annak defective voltát.« Az ilyen azután a menhelyen tartható a fentebb már említett s az arra illetékes egyén által kiállított kérvény beérkeztéig. Ez utóbbinak megtörténte után következik a további megfelelő bánásmódot szabályozó rendelet kibocsátása. A törvény a 19. §-ban rendelkezik arról, hogy az előirt rendeletet minő hatósági személyeknek áll jogukban kibocsátani; az erre jogosítottak ugyanis: a County Court-ok bármelyik bírása vagy az ezzel különlegesen is megbízható bírósága, azután a rendőrség, avagy a fizetéses békebírósága. De kibocsáthatja azt az illetékes törvényszék is, amely előtt egy »defective« ellen valamely bűncselekmény miatt bünvádi eljárás folyik. Azt az időtartamot, melyre a kibocsátott rendelet érvényessége terjedhet, a törvény 11. §-a egy esztendőben állapítja meg, kimondván azonban, hogy ezen időtartam meghosszabbítását illetően a törvény által rendszeresített ú. n. ellenőrző tanács (Board of Control) lehet felebbezni; a rendelet egyéb része ellen a felebbvitel ki van zárva.

A Board of Control legfeljebb tizenöt tagból állhat s kötelessége általános és állandó felügyeletet gyakorolni a helyi hatóságok által e törvény alapján szervezett bizottságok

munkássága felett s ellenőrizni a szellemileg fogyatékos egyének gondozását, amellet legalább egy évi időtartamon át gondosan és lelkiismeretesen felül kell vizsgálnia minden olyan intézetet, mely a törvény céljainak megvalósítása érdekében létesülve, a szabályszerű »certification«-nal el van látva.

Mint az imént láttuk, szó van itt a helyi hatóságok által e törvény alapján szervezett bizottságokról is. Kifejezetten megkívánja ugyanis, hogy a helyi hatóságok, már t. i. a county és a borough council-ok a szellemileg fogyatékosak védelmére és gondozására külön bizottságokat szervezzenek, amely testületek, természetesen a saját közigazgatási területükön belül minden törvényszerűen igazolt »defective«-nek a kellő és biztos ellátásáról és fentartásáról gondoskodnak. Erre jogosítottoknak pedig első sorban természetesen a közérdek szempontjából teljesen ártalmatlan és békés szellemi betegek tekintendők.

Már a közveszélyes és bűnözési hajlamú defectiveket illetően a törvény némi kivételes intézkedést is állapít meg akkor, midőn az ilyen egyének kizárólagos gondozása alól nagyrészt felmenti a helyi hatóságokat, megadván ugyanis a fentebb megjelölt ellenőrző tanácsnak, a Board of Control-nak azt a jogot, hogy a közveszélyes és bűnös lelkületű fogyatékosok védelmére és megfelelő elhelyezésére *állami* intézeteket is létesíthet. Ez intézetek fentartási költségeire s az egyes helyi hatóságok részéről ezzel kapcsolatban felmerülhető költségek fedezésére a törvény összesen 150.000 font sterlinget (3,600.000 koronát) irányoz elő.

A törvény büntetendő cselekménynek nyilvánítja azt, ha valaki, aki egy szellemileg fogyatékos egyén gondozására és felügyeletére vállalkozik, annak felvételét és befogadását 48 óra alatt a helyi hatóságnak és a Board of Control-nak szabályszerűen be nem jelenti, úgy azt is, ha a Board of Control tudta és beleegyezése nélkül egynél több olyan »defective« egyén gondozására és felügyeletére vállalkozik, aki a törvény által kijelölt intézetben, arra jogosított magánháiban, avagy kellően igazolt »otthon«-ban felvéve nincs. De büntetendő cselekmény az is, ha bárki valamely szellemileg fogyatékos egyént akár a törvény által létesített intézetben, jogosított magánháiban, igazolt »otthon«-ban, akár egyébként is elrejt vagy közreműködik abban, hogy egy »defective« a jelzett helyek bármelyikéről megszökhessek, avagy gyámságának, vagy felügyeletének szabályait megszegje vagy megghiúsítsa.

Zsoldos Benő.